

วิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทและจัดประเภทพระคาถา
ในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4

การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองเสนอเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาภาษาไทย
มิถุนายน 2564
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยพะเยา

วิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทและจัดประเภทพระคาถา
ในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4

การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองเสนอเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาภาษาไทย
มิถุนายน 2564
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยพะเยา

THE METHOD OF PRESENTING DHAMMAPADA CONTENT
AND PRAKATHA CATEGORIZING IN THE 1-4
DHARMAPADATTATHAKATHA
TRANSLATION BOOKS

An Independent Study Submitted in Partial Fulfillment
of the Requirements for the Master of Arts Degree
in Thai
June 2021

Copyright 2021 by University of Phayao

การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง
เรื่อง
วิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทและจัดประเภทพระคาถา
ในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4

ของ พระมหา สิทธิทัศน์ สนเทียนวัด

ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
ของมหาวิทยาลัยพะเยา

..... ประธานกรรมการสอบการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง
(ดร. วชิรินทร์ แก่นจันทร์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง
(รองศาสตราจารย์ ดร. เปรมวิทย์ วิวัฒน์เศรษฐ์)

..... อาจารย์บัณฑิตศึกษามหาวิทยาลัยพะเยา
(ดร. วรัญญา ยิ่งยงค์ศักดิ์)

..... คณบดีคณะศิลปศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิตติมา กาวีระ)

เรื่อง:	วิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทและจัดประเภทพระคาถา ในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4
ผู้ศึกษาค้นคว้า:	พระมหาสิทธิทัศน์ สมนเทียนวัต, การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง: ศศ.ม. (ภาษาไทย), มหาวิทยาลัยพะเยา, 2563
อาจารย์ที่ปรึกษา:	รองศาสตราจารย์ ดร. เปรมวิทย์ วิวัฒน์เศรษฐ์
คำสำคัญ:	ธรรมบท, ประเภทของพระคาถา, หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปล

บทคัดย่อ

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาวิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 และ 2) เพื่อจัดประเภทพระคาถาในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 ผลการศึกษา พบว่า 1) วิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1.1) เหตุแสดงธรรมเทศนา 1.2) ยกนิทานมาสาธก 1.3) สรุปเป็นพระคาถาและแก้อรรถ 1.4) จบท้ายด้วยอานิสงส์การฟังธรรม 2) หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 มีธรรมบทและนิทานธรรมบท ทั้งหมด 94 เรื่อง มีพระคาถา 94 พระคาถา จัดแบ่งได้เป็น 8 หมวด คือ ยมกวรรค อัมปมาทวรรค จิตตวรรค ปุพพวรรค พาลวรรค บัณชิตวรรค อรหันตวรรค และ สหัสสวรรค

Title: THE METHOD OF PRESENTING DHAMMAPADA CONTENT
AND PRAKATHA CATEGORIZING IN THE 1-4
DHARMAPADATTATHAKATHA
TRANSLATION BOOKS

Author: PHRAMAHASittitas Sontienwut, Independent Study: M.A. (Thai), University of Phayao, 2020

Advisor: Associate Professor Dr. Premvit Vivattanaseth

Keywords: Dhammapada, Phrakatha categories, Dharmapadattathakatha translation book

ABSTRACT

This study aimed at: 1) studying the method of presenting dhammapada content in the Buddha's sermon from the 1-4th Dharmapadattathakatha translation books; 2) collecting and categorizing phrakatha in the Buddha's sermon from the 1-4th Dharmapadattathakatha translation books. The findings were as follows: 1) The method of presenting dhammapada content in the Buddha's sermon from the 1-4th Dharmapadattathakatha translation books were organized in four procedures including 1.1) cause for dharma presenting, 1.2) dhammapada stories telling, 1.3) summarizing as a phrakatha and further explained, 1.4) ending with the virtue of listening to dharma: 2) there were a total of 94 dhammapada and dhammapada stories in the 1-4th Dharmapadattathakatha translation books; so there were all 94 phrakatha which were classified into 8 categories namely, Yamokwak, Appamathawak, Jittawak, Puppawak, Panwak, Bandhitwak, Arhantawak and Sahatsawak.

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความกรุณาเป็นอย่างยิ่งจาก รองศาสตราจารย์ ดร.เปรมวิทย์ วิวัฒน์เศรษฐ์ อาจารย์ที่ปรึกษาการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองที่ให้ คำแนะนำปรึกษา ตลอดจนปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองฉบับนี้ จึงสำเร็จลงด้วยดี ขอขอบพระคุณท่านไว้เป็นอย่างสูง ณ โอกาสนี้

ขอขอบคุณคณาจารย์สาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยาทุกท่าน ที่ให้ความรู้ ให้ความช่วยเหลือ ตลอดจนให้คำแนะนำต่าง ๆ อันมีประโยชน์ยิ่ง และขอขอบคุณ ท่านเจ้าของเอกสารงานวิจัยทุกท่านที่ผู้ศึกษาได้นำมาอ้างอิงในการศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้

ขอกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณพระราชปรีดิ์ติ เจ้าคณะจังหวัดพะเยา และเจ้าอาวาสวัดศรีโคมคำ ตำบลเวียง อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา ที่ได้เมตตาให้โอกาส ทางการศึกษา และให้ความอนุเคราะห์เรื่องทุนทรัพย์ต่าง ๆ ทำให้ผู้ศึกษาได้สำเร็จการศึกษา ลงได้ด้วยดี

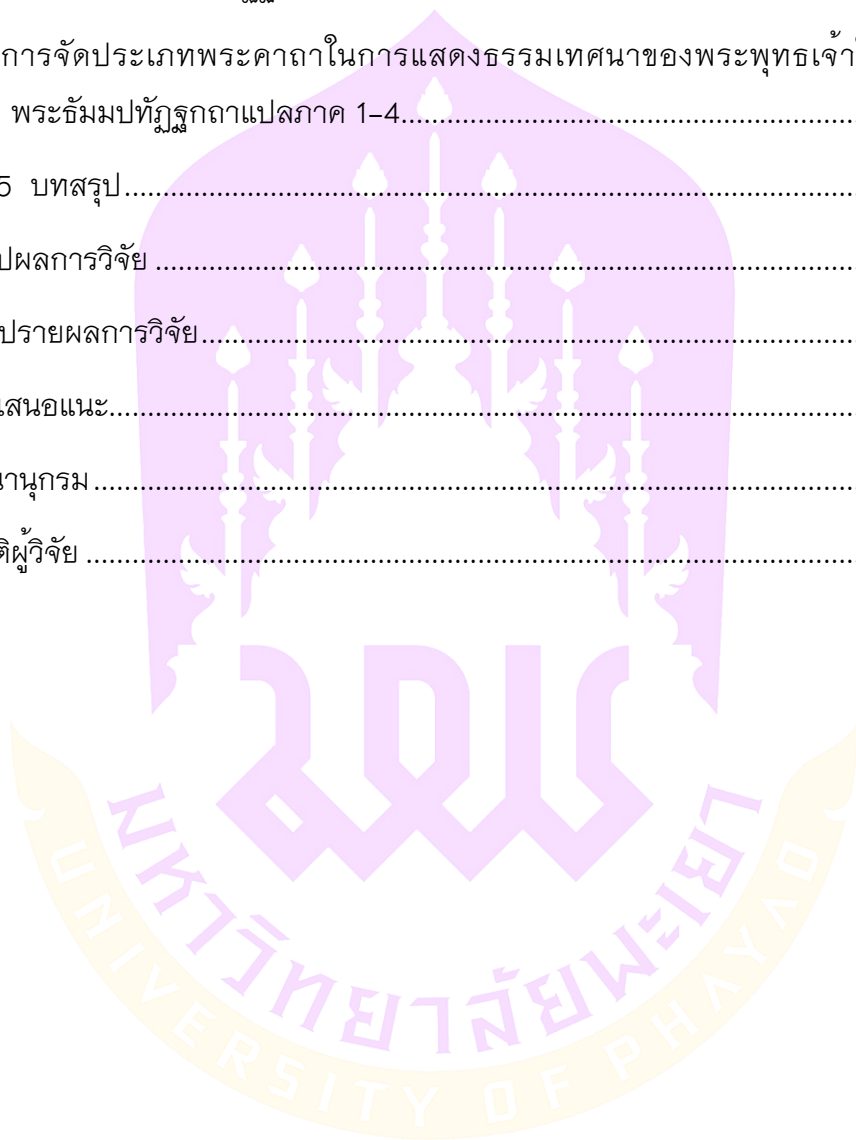
ขอขอบคุณและอนุโมทนากับทุกท่านที่มีส่วนร่วมให้งานการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง ฉบับนี้สำเร็จลงได้ ความดีอันเกิดจากการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองฉบับนี้ ขอมอบแด่บุพการี และผู้มีอุปการคุณทุกท่าน

สิทธิทัศน์ สมนเทียนวัด

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฅ
สารบัญภาพ.....	ญ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	4
ขอบเขตของการวิจัย	4
นิยามศัพท์เฉพาะ	5
ประโยชน์ที่จะได้รับการจากการวิจัย.....	5
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	6
การศึกษาของพระสงฆ์.....	7
การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี.....	15
นิทานธรรมบทและคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา.....	20
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	29
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	35
แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย	35
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	37
การเก็บรวบรวมข้อมูล	38

การวิเคราะห์ข้อมูล	38
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	39
ผลการศึกษาวิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าใน หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4	39
ผลการจัดประเภทพระคาถาในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในหนังสือ พระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4.....	49
บทที่ 5 บทสรุป.....	64
สรุปผลการวิจัย	64
อภิปรายผลการวิจัย.....	68
ข้อเสนอแนะ.....	71
บรรณานุกรม	72
ประวัติผู้วิจัย	75

สารบัญตาราง

หน้า

ตาราง 1 แสดงสรุปผลการจัดประเภทพระคาถาที่ปรากฏในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถา แปล ภาค 1-4.....	62
---	----

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพ 1 แสดงแบบบันทึกข้อมูลโครงสร้างของการนำเสนอเนื้อหา.....	37
ภาพ 2 แสดงแบบบันทึกข้อมูลพระคาถา	38
ภาพ 3 แสดงภาพรวมวิธีการนำเสนอเนื้อหาในธรรมบท.....	48

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การศึกษาของพระภิกษุสามเณร ตั้งแต่อดีตจนถึงสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นการศึกษาพระปริยัติธรรม ซึ่งมีวิธีการสอนและการสอบตามประเพณีดั้งเดิม คือ การท่อง และการแปลด้วยคำพูด พระภิกษุสามเณรผู้สอบพระปริยัติธรรมได้จะได้รับวุฒิการศึกษาเป็นเปรียญ ซึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา เรียกว่า “บาเรียน” โดยแบ่งเป็นชั้น 1 เรียกว่า บาเรียนเอก ชั้น 2 เรียกว่า บาเรียนโท ชั้น 3 เรียกว่า บาเรียนตรี ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขหลักสูตรที่ใช้สำหรับสอน และสอบพระปริยัติธรรมใหม่ โดยจัดชั้นบาเรียนเป็นประโยค ๆ ผู้สอบได้ตั้งแต่ 3 ประโยคขึ้นไป จึงนับว่าเป็นบาเรียน และเรียกตามลำดับชั้นว่า บาเรียน 3 ประโยค 4 ประโยค ตามลำดับชั้นไป จนถึง 9 ประโยค (พระธรรมปัญญาภรณ์ (สุชาติ ธรรมรัตน์) และพระมหาทองดี ปญญาวชิโร, 2548, หน้า 66)

การสอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลี คงใช้วิธีสอบแบบเก่า คือ การท่องและการแปลด้วยคำพูด เรื่อยมาจนถึงปี พ.ศ. 2455 จึงมีการเปลี่ยนแปลงมาสอบด้วยวิธีเขียนในบางประโยค กล่าวคือ กำหนดให้สอบความรู้บาลีประโยค 1 และประโยค 2 ด้วยวิธีเขียน ส่วนการสอบความรู้บาลี ตั้งแต่ประโยค 3 ขึ้นไป คงสอบแปลด้วยคำพูดตามแบบเดิม จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2459 จึงให้ยกเลิกการสอบความรู้ด้วยวิธีแปลด้วยคำพูด มาใช้สอบด้วยวิธีเขียนแทนทุกประโยค สำหรับการสอบความรู้บาลีที่กำหนดให้สอบทุก ๆ ปี ละ 1 ครั้งนั้นได้เริ่มสอบมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2436 เป็นต้นมา (พระธรรมปัญญาภรณ์ (สุชาติ ธรรมรัตน์) และพระมหาทองดี ปญญาวชิโร, 2548, หน้า 63) ต่อมาปี พ.ศ. 2461 จึงมีการกำหนดว่า ผู้ที่จะเข้าสอบบาลีประโยค 3 ต้องสอบความรู้ภาษาไทยด้วย โดยให้เขียนตามคำบอกให้ถูกต้อง รู้จักรวรรคตอน และย่อหน้า ส่วนมากข้อสอบจะอ่านจากพระธรรมเทศนา พงศาวดาร ตำนาน ประกาศจดหมายเหตุ คำตัดสินอธิการณ์ เป็นต้น เมื่อสอบได้ก็จะให้สอบบาลีต่อ แต่ถ้าสอบบาลีตกหากจะสอบใหม่ก็ต้องสอบภาษาไทยอีกด้วยเช่นกัน

การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ของคณะสงฆ์ไทยในอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมัยแปลด้วยคำพูด จะเป็นไปได้ในลักษณะของการศึกษานอกระบบโรงเรียน (Non-Formal Education) ต่อมาภายหลังพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรง

พระราชทานพระภารกิจด้านการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมมาให้คณะสงฆ์ ซึ่งมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นผู้ดำเนินการรวม ทั้งการสอบบาลี ได้เปลี่ยนจากการสอบด้วยคำพูด มาเป็นการสอบด้วยข้อเขียน แล้วการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ก็ได้พัฒนารูปแบบเป็นลำดับมาจนถึงการเกิดเป็นระบบโรงเรียน (Formal Education) ที่มีชื่อเรียกว่า “โรงเรียนพระปริยัติธรรม” (พระธรรมบัญญัติญาณ (สุชาติ ธรรมรัตน์) และพระมหาทองดี ปญญาวิชโร, 2548, หน้า 101) ดังนั้น การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในปัจจุบัน จึงอยู่ภายใต้การบริหารงานของมหาเถรสมาคม โดยมีสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า มหาคณาจารย์ วัดปากน้ำภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร ดำรงตำแหน่งเป็นแม่กองบาลีสนามหลวง

หลักสูตร (ตำราเรียน) พระปริยัติธรรมแผนกบาลี ประกอบด้วย คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา ภาค 1-8 คัมภีร์มังคลัตถปิณีภาค 1-2 คัมภีร์สมันตปาสาทิภาภาค 1-3 คัมภีร์ฎีกาปกรณ์วิเสส วิสุทธิมรรคภาค 1-3 และคัมภีร์อภิธัมมัตถกถาวิภาณี มีเนื้อหาที่มาจากพระไตรปิฎก หรือบางแห่งก็เป็นพระพุทธรูปพจนนโดยตรง อันผู้เป็นพระภิกษุสามเณรฝ่ายเถรวาท ยึดถือปฏิบัติตามพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นแหล่งประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัด การจะปรับปรุง โดยเฉพาะในส่วนเนื้อหาของเนื้อหาของหลักสูตรนั้น จะเป็นการไม่สมควรอย่างยิ่ง เพราะการกระทำดังกล่าว อาจจะทำให้แสดงถึงการบิดเบือน หรือกล่าวอ้างพระพุทธรูปพจนน และก่อให้เกิดสังฆกรรมปฏิรูปได้ง่าย ดังนั้น คำสอนของพระพุทธองค์ที่ได้จารึกไว้ในพระไตรปิฎก ไม่ว่าจะผ่านมานานเท่าไร หรือจะดำเนินต่อเนื่องไปอีกกี่ปีก็จะต้องเป็นจริงและเป็นอยู่เช่นนี้ตลอดไปด้วย (พระธรรมบัญญัติญาณ (สุชาติ ธรรมรัตน์) และพระมหาทองดี ปญญาวิชโร, 2548, หน้า 120-121) ดังนั้น ผู้เรียนบาลีจึงต้องจำคำสอนของพระพุทธองค์ให้ถูกต้องตามแบบแผนเดิมมิให้คลาดเคลื่อนไปตามยุคตามสมัยเป็นอันขาด

คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา หรือที่นักเรียนบาลีเรียกว่า “ธรรมบท” หมายถึง “บทแห่งธรรม” นั้น เป็นธรรมภาษิตสั้น ๆ ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎก มีเฉพาะตัวคาถาอย่างเดียวประมาณ 300 คาถา เดิมทีนั้นไม่มีนิทานประกอบ ภายหลังเมื่อประมาณ พ.ศ. 900 พระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งเป็นพระมหาเถระชาวอินเดีย ได้แต่งนิทานเพิ่มเติมเข้ามา โดยประยุกต์เอาเรื่องราวที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้แก่บุคคลต่าง ๆ โดยต่างเวลาและต่างสถานที่กันเช่น พระพุทธเจ้าทรงตรัสเรื่องนั้นไว้แก่ใคร ที่ไหน มีเรื่องราวเป็นอย่างไร พระสาวกทั้งหลายได้จำสืบทอดกันมา ด้วยวิธีมุขปาฐะ คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถานี้เป็นหลักสูตร (ตำราเรียน) ชั้นประโยค เปรียญธรรม 1- เปรียญธรรม 3 โดยแยกเป็น 2 กลุ่ม คือ คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาภาค 1-4 ใช้สำหรับชั้นประโยค เปรียญธรรม 1-2 ส่วนคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาภาค 5-8 ใช้สำหรับชั้นประโยค เปรียญธรรม 3

ต่อมาคณะกรรมการแผนกตำรามหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ มีความเห็นว่า การที่จะอำนวยความสะดวกแก่ผู้ศึกษาพระปริยัติธรรมนั้นจำเป็นต้องมีหนังสือ เครื่องประกอบหลักสูตรครบบริบูรณ์ เพราะฉะนั้น กองตำราแห่งมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จึงได้จัดพิมพ์หนังสือเครื่องอุปกรณ์ทั้งฝ่ายนักธรรมและฝ่ายบาลีขึ้น เพื่อให้ผู้ศึกษาได้รับความสะดวกในการศึกษา เฉพาะหนังสือธัมมปทัฏฐกถาฉบับบาลีขึ้น สำคัญเรื่องหนึ่งเพราะใช้เป็นหลักสูตรเปรียญธรรมประโยค 3 ผู้ศึกษาบาลีเมื่อเรียนบาลี ไวยากรณ์จบแล้ว ก็เริ่มเรียนหนังสือนี้เป็นลำดับถัดไป และเห็นควรแปลเป็นภาษาไทย ให้ตลอดเรื่อง (คณะกรรมการแผนกตำรา, 2555) ด้วยเหตุดังกล่าว หนังสือธัมมปทัฏฐกถาแปล จึงได้ถือกำเนิดขึ้น และได้มีการแปลทั้ง 8 ภาค คู่กับหนังสือธัมมปทัฏฐกถาฉบับบาลี ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2481 เป็นต้นมา

วัดศรีโคมคำ (พระเจ้าตนหลวง) ตำบลเวียง อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา ได้จัดตั้งสำนักศาสนศึกษาทั้งธรรมและบาลีขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2478 แต่ก็ได้หยุดการสอนไปเมื่อ ปี พ.ศ. 2489 แต่การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีนั้น มีความสำคัญต่อ พระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เพราะพระธรรมวินัยซึ่งเป็นหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า นั้น แต่งไว้เป็นภาษาบาลี หากไม่ส่งเสริมการศึกษาภาษาบาลีแล้ว พระพุทธศาสนาก็นับวัน จะเสื่อมลงและสูญไปในที่สุด ดังนั้น ต่อมาพระธรรมวิมลโมลี เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็น พระโสภณธรรมมุนี จึงได้ริเริ่มก่อตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลีขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2512 และเปิดทำการสอนเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันนี้ โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อจรรโลงไว้ซึ่งพระธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า 2) เพื่อรักษา และสืบต่อภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้จารึกพระไตรปิฎก และ 3) เพื่อส่งเสริมและสนับสนุน ให้พระภิกษุ-สามเณร ได้ศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม-บาลี ให้แพร่หลายมากขึ้น โดยการจัดการศึกษาได้แบ่งออกเป็น 2 แผนก คือ แผนกนักธรรม 3 ชั้น ได้แก่ นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท และนักธรรมชั้นเอก และแผนกบาลี แบ่งเป็น ประโยคบาลีไวยากรณ์ประโยค 1-2 ประโยคเปรียญธรรม 3-4 และ 5 (วัดศรีโคมคำ (พระเจ้าตนหลวง), 2552, หน้า 102-108)

จากการที่ผู้ศึกษามีประสบการณ์ในการสอนที่สำนักเรียนวัดศรีโคมคำแห่งนี้มาเป็น เวลานานกว่า 25 ปี และวิชาที่รับผิดชอบในการสอน คือ วิชาบาลีไวยากรณ์ ซึ่งเริ่มต้นการสอน บาลีไวยากรณ์จนจบถึงพระธัมมปทัฏฐกถาภาค 1-8 นั้น ผู้ศึกษาเห็นว่า หนังสือพระธัมมปทัฏฐ- กถาแปล มีความสำคัญในการช่วยให้ผู้เรียนเรียนรู้ภาษาบาลีได้สะดวก รวดเร็ว และง่ายขึ้น จึงทำให้ผู้เรียนมีกำลังใจในการเรียนรู้เพิ่มขึ้นด้วย กอปรทั้งจากการทบทวนวรรณกรรมก็ไม่พบว่า มีการวิจัยเกี่ยวกับหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปล ผู้ศึกษาจึงมีความสนใจที่จะทำการศึกษา

วิเคราะห์หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปล โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาวิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 ตลอดจนเพื่อจัดประเภทพระคาถาในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 อันจะทำให้เกิดประโยชน์ต่อผู้ศึกษาภาษาบาลีสืบต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4
2. เพื่อจัดประเภทพระคาถาในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษวิเคราะห์หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 ผู้ศึกษาได้กำหนดขอบเขตการวิจัยไว้ ดังนี้

1. ขอบเขตด้านข้อมูล

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 ซึ่งมีคณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ตรวจสอบชำระจำนวนทั้งหมด 4 เล่ม ประกอบด้วย

- 1.1 มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2554). พระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1 (พิมพ์ครั้งที่ 22) กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- 1.2 มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2553). พระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 2 (พิมพ์ครั้งที่ 19) กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- 1.3 มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2551). พระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 3 (พิมพ์ครั้งที่ 19) กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- 1.4 มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2554). พระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 4 (พิมพ์ครั้งที่ 18) กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

เนื้อหาที่ทำการศึกษาได้แก่

- 2.1 โครงสร้างของการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4

2.2 พระคาถาในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในหนังสือ พระอัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4

3. ขอบเขตด้านเวลา

เวลาที่ใช้ในการศึกษาวิจัย ตั้งแต่วันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2563 ถึง วันที่ 31 ตุลาคม พ.ศ. 2563

นิยามศัพท์เฉพาะ

ธรรมบท หมายถึง บทแห่งธรรม บทธรรม ข้อธรรม ในที่นี้หมายถึง หัวข้อธรรม ที่มีรูปเป็นคาถาภาษามคธ หมวดหนึ่งในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก

อัมมปทัฏฐกถาแปล หมายถึง การกล่าวถึงเนื้อความคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่แปลจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย

ธรรมเทศนา หมายถึง การบรรยายธรรม

อรรถกถา หมายถึง การอธิบายความ ชื่อคัมภีร์ที่แก้ความพระบาลี

พระคาถา หมายถึง คำแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า

แก้อรรถ หมายถึง อธิบายความ ไขความที่เป็นปมมีเงื่อนงำที่ลึกซึ้งเข้าใจได้ยาก ให้คลี่คลาย

วรรค หมายถึง วรรค หมู่ คณะ วรรคตอนของหนังสือ ในที่นี้หมายถึง ตอน หรือหมวด เช่น มลวรรค หมายถึง ตอนมลทิน หรือหมวดความมัวหมอง

วรรณนา หมายถึง การพรรณนา การชี้แจง การอธิบาย

ประโยชน์ที่จะได้รับการวิจัย

1. มีความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมบทในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในหนังสือพระอัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 ได้ง่ายและรวดเร็วขึ้น

2. สามารถนำผลการศึกษาไปเป็นข้อมูลในการสอนนักเรียนและเปรียญธรรมได้

3. นำหลักคำสอนที่ปรากฏมาพัฒนาจิตใจ ปัญญา การฟื้นฟูสืบสาน และการปฏิบัติ ในชีวิตประจำวัน

4. สามารถนำความรู้และกระบวนการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน ในรายวิชาที่เกี่ยวข้องได้ เช่น วิชาพระไตรปิฎกวิเคราะห์ วิชาสัมมนาพระพุทธศาสนา เป็นต้น

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิเคราะห์หนังสือพระธรรมนูญสภาแปล ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเอกสารต่าง ๆ และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานและแนวทางในการวิจัย ดังนี้

1. การศึกษาของพระสงฆ์
 - 1.1 การศึกษาของพระสงฆ์ในสมัยสุโขทัย
 - 1.2 การศึกษาของพระสงฆ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา
 - 1.3 การศึกษาของพระสงฆ์ในสมัยกรุงธนบุรี
 - 1.4 การศึกษาของพระสงฆ์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
2. การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี
 - 2.1 การจัดตั้งสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี
 - 2.2 การแบ่งชั้นเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี
 - 2.3 หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลี
 - 2.4 โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดศรีโคมคำ ตำบลเวียง อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา
3. นิทานธรรมบทและคัมภีร์ธรรมนูญสภา
 - 3.1 นิทานธรรมบท
 - 3.1.1 ความหมายของนิทานธรรมบท
 - 3.1.2 ที่มาของนิทานธรรมบท
 - 3.1.3 ส่วนประกอบของนิทานธรรมบท
 - 3.2 คัมภีร์ธรรมนูญสภา
 - 3.2.1 ความหมายและที่มาของคัมภีร์ธรรมนูญสภา
 - 3.2.2 มูลเหตุของการแสดงนิทานธรรมบท
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาของพระสงฆ์

การศึกษาในพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นหน้าที่หลักของพระภิกษุสงฆ์สาวก โดยมีหลักใหญ่ 3 ประการ คือ (มานพ พลโพธิ์รินทร์, 2528, หน้า 156)

1. ปริยัติ (The true doctrine of study) ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยให้มีความรู้พื้นฐานอย่างแจ่มแจ้งเกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นธรรมบท
2. ปฏิบัติ (The true doctrine of practical) ได้แก่ การน้อมเอาหลักธรรมคำสอนที่ได้เรียนรู้ในภาคทฤษฎีนั้นมาสู่ภาคปฏิบัติ
3. ปฏิเวธ (The true doctrine of penetration) ได้แก่ การนำเอาหลักธรรมคำสอนที่ได้เรียนรู้มาเทศนาสั่งสอนประชาชน

การศึกษาของพระสงฆ์ในสมัยสุโขทัย

เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ขึ้นครองราชย์ พระองค์ได้โปรดให้อาราธนาพระเถระรูปหนึ่งจากเมืองนครศรีธรรมราช ทรงแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าสงฆ์และทรงโปรดให้แบ่งการปกครองคณะสงฆ์ แยกออกเป็น 2 ฝ่าย คือ (พระธรรมปัญญาภรณ์, 2546, หน้า 6)

1. ฝ่ายอรัญญวาสี มีหน้าที่อบรมสั่งสอนศิษยานุศิษย์ในทางปฏิบัติสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ที่เรียกว่า วิปัสสนาธุระ
2. ฝ่ายคามวาสี มีหน้าที่ให้การศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและอบรมพระภิกษุสามเณร ตลอดจนถึงประชาชนให้ปฏิบัติดี ประพฤติชอบ ให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ที่เรียกว่า คันถธุระ

ส่วนการศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยสุโขทัยนี้ เป็นการศึกษาจากพระไตรปิฎก โดยแยกออกเป็นตอน ๆ คือ เบื้องต้นให้ศึกษาพระสุตตันตปิฎก เมื่อจบพระสุตตรแล้วให้ศึกษาพระวินัยปิฎกต่อ และเมื่อศึกษาพระวินัยปิฎกจบแล้ว ก็ให้ศึกษาพระอภิธรรมปิฎก โดยมีวัดเป็นสำนักเรียนของบรรดาบุตรหลาน ชุนนาง และราษฎรทั่วไป ส่วนวังเป็นสำนักราชบัณฑิตสอนเฉพาะเจ้านายและบุตรหลานของข้าราชการ และเป็นที่เรียนธรรมของพระสงฆ์

หลักสูตรการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมในสมัยนี้ไม่ปรากฏชัดเจน แต่ก็คงจะมีภาษาบาลี พระไตรปิฎก และศิลปะศาสตร์ต่าง ๆ การวัดผลการศึกษา ก็ยังไม่มีระบบหรือระเบียบวิธีการที่แน่นอน มักจะวัดผลจากความทรงจำ และความสามารถเป็นพื้น

การศึกษาของพระสงฆ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา

สมัยกรุงศรีอยุธยาในยุคแรก ๆ นั้น กษัตริย์ผู้ครองกรุงศรีอยุธยามีได้สนพระทัยหรือเอาใจใส่ในการพระศาสนา นัก การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยของพระ ก็ถูกปล่อยปละละเลย โดยให้การศึกษาเล่าเรียนเป็นไปตามอัธยาศัย แต่เมื่อถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

พระองค์จึงรับอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา โดยโปรดให้มีการฟื้นฟูการจัดการเล่าเรียนศึกษา พระปริยัติธรรมเหมือนครั้งกรุงสุโขทัย และจัดให้มีการสอบไล่พระปริยัติธรรมขึ้น ซึ่งถือว่ามี การให้สอบไล่พระปริยัติธรรมขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้โปรดให้คณะสงฆ์ดำเนินการด้านโรงเรียน พระปริยัติธรรมขึ้น เพื่อให้กุลบุตรผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาทุกรูปได้ศึกษาเล่าเรียน พระปริยัติธรรมกันอย่างจริงจัง จึงมีคำว่า “บวชเรียน” เกิดขึ้น และได้ใช้มาจนปัจจุบันนี้ การเรียนการสอนในสมัยนี้มีการเรียนการสอนอย่างจริงจังตามหลักสูตร เวลาเรียน การประเมินผล และกำหนดฐานะของผู้สอบไว้เป็นการแน่นอน สถานที่ศึกษาในสมัยกรุงศรีอยุธยา การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมอยู่ในบริเวณพระบรมมหาราชวังเป็นหลัก ส่วนวัด ถือเป็นแหล่งย่อย สำหรับกระบวนการเรียนการสอน กำหนดเอาพระไตรปิฎกที่จารลงใน ใบลาน เป็นหนังสือแบบเรียนและหนังสือชั้นมูลฐานในการเรียน คือ มูลกัจจายน์ เนื่องจาก ผู้เรียนนั้นเริ่มแรกต้องเรียนหนังสือมูลกัจจายน์เพื่อให้รู้จักวิธีก่อน ซึ่งจะใช้เวลาอย่างน้อย 2 ปี แล้วจึงเรียนแปลพระไตรปิฎกได้ รวมเวลาเรียนทั้งสิ้นอย่างน้อยต้องใช้เวลา 3 ปี เมื่อเห็นว่ามี ความรู้ความสามารถในการแปลดีแล้ว ก็แจ้งให้ครูบาอาจารย์ทราบ และให้เจ้าสำนักเรียน กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบ เพื่อได้โปรดประกาศการสอบไล่ วัดความรู้ของพระภิกษุสามเณรขึ้น เรียกว่า “สอบสนามหลวง” แปลว่า เป็นการสอบ ในพระบรมราชูปถัมภ์ และทรงยกย่องผู้สอบได้ให้มีศักดิ์เป็น “มหา” นำหน้าชื่อ และทรงยกย่อง พระราชทานสมณศักดิ์ให้เป็นพระราชาคณะ ผู้สอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเพื่อเป็นผู้มีเกียรติ สืบไป

การวัดผลและการประเมินผลการเรียนการสอน คือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงประกาศให้มีการสอบพระปริยัติธรรมขึ้นแล้ว พระมหาเถระและราชบัณฑิตทั้งหลาย จะจัดตั้งคณะกรรมการขึ้น โดยมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นประธานในการสอบ และในการสอบแปลนั้น ใช้การแปลด้วยคำพูดต่อหน้าคณะกรรมการ อย่างน้อย 3 ท่าน วิธีการ ในการดำเนินการสอบ เริ่มจากเมื่อถึงเวลาที่กำหนดไว้ กรรมการทุกท่านจะเข้าประจำที่ โดยมี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นองค์ประธาน การสอบจะเริ่มต้นด้วยการสอบพระสูตร จำนวน 21,000 พระธรรมขันธ์ก่อน โดยผู้สอบจะจับสลาก จับได้ผู้ใดก็แปลผู้นั้น ผู้สอบ แปลศัพท์หรือประโยค ผิดได้เพียง 3 ครั้ง ถ้ากรรมการทักเกิน 3 ครั้งถือว่าตกในประโยคนั้น แต่หากนักเรียนรูปใดแปลได้คล่องโดยไม่มีการทักจากคณะกรรมการก็ถือว่าผ่าน คือ สอบได้ ประโยคนั้นๆ เช่น เมื่อสอบได้พระสูตรก็ให้เกียรติคุณเป็น “บาเรียนตรี” และถ้านักเรียนยังมีความสามารถที่จะสอบต่อไปก็ให้เรียนพระวินัยปิฎก ซึ่งมีจำนวน 21,000 พระธรรมขันธ์ต่ออีก

3 ปี และถ้าสอบได้ก็ให้รับเกียรติคุณเป็นบาเรียนโท และถ้าหากจะคิดสอบต่อไปอีกก็เรียนพระอภิธรรมปิฎก จำนวน 42,000 พระธรรมชั้นต่อไปอีก 3 ปี และถ้าสอบได้ให้รับเกียรติคุณเป็นบาเรียนเอก สรุปได้ว่า การสอบแต่ละครั้งจะใช้เวลาเรียน 3 ปี และมีการวัดผล 1 ครั้ง ซึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ดำเนินการด้วยวิธีนี้จนสิ้นสมัย

การศึกษาของพระสงฆ์ในสมัยกรุงธนบุรี

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงครองราชสมบัติอยู่เพียง 15 ปี (พ.ศ. 2310-พ.ศ. 2325) แต่พระองค์ก็ไม่ทรงทอดทิ้งพระราชกรณียกิจด้านพระศาสนา พระองค์ทรงมีดำริว่า พระพุทธศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองจิรัฏฐิติกาลนั้น ต้องอาศัยกุลบุตรเล่าเรียนศึกษาพระปริยัติธรรม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สังฆการีธรรมการทำบัญชีพระสงฆ์ที่เรียนพระไตรปิฎกได้มาก และก็ทรงถวายไตรจีวรผ้าเทศเนื้อละเอียดพร้อมกับถวายจตุปัจจัยแก่เถรเถรตามที่เล่าเรียนได้มากหรือน้อย และในครั้งกรุงธนบุรีนี้ การศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุสงฆ์ก็คงไว้ตามแบบฉบับของกรุงศรีอยุธยา และคงมีผู้สอบได้พระปริยัติธรรมด้วย เพราะมีชื่อเปรียญต่าง ๆ ปรากฏอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดารหลายองค์ อาทิ พระมหามณี เปรียญเอก วัดเลียบ พระมหานาค เปรียญเอก วัดบางหว้าใหญ่ และพระมหาศร เปรียญโท วัดโพธาราม เป็นต้น

การศึกษาของพระสงฆ์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

พระพุทธศาสนาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เจริญรุ่งเรืองเช่นเดียวกับสมัยอื่น ๆ ที่ผ่านมา เพราะพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก ในการส่งเสริม ปรับปรุง พระพุทธศาสนาในทุก ๆ ด้าน ในที่นี้จะขอนำมากล่าวเฉพาะพระราชกรณียกิจที่สำคัญ และเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของสงฆ์ไทยเท่านั้น

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ปี พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2352 การศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมสำหรับพระภิกษุสามเณร หลักสูตรกระบวนกรเรียนการสอน และการวัดผล คงดำเนินตามแบบสมัยกรุงศรีอยุธยา เนื้อหาที่ใช้เรียนยังคงใช้พระไตรปิฎกเป็นหลัก โดยแบ่งชั้นเรียนออกเป็น 3 ชั้น คือ (พระธรรมปัญญาภรณ์ (สุชาติ ธรรมรัตน์), 2546, หน้า 10-11)

1. บาเรียนตรี ใช้พระสูตรเป็นหลักในการเรียนการสอน ผู้สอบเมื่อแปลได้ก็จะเป็นบาเรียนตรี
2. บาเรียนโท ใช้พระสูตรกับพระวินัยเป็นหลักสูตร เมื่อสอบได้แล้วจะได้เป็นบาเรียนโท
3. บาเรียนเอก ใช้พระสูตร พระวินัย และพระปรมาัตถ์ เป็นหลักสูตรเมื่อแปลได้หมดก็จะได้เป็นบาเรียนเอก

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ปี พ.ศ. 2352-พ.ศ. 2367 ได้มีการปฏิรูปการเรียนการสอนไล่พระปริยัติธรรมขึ้นใหม่ โดยได้กำหนดวิธีการสอบให้เป็น ประโยค ตั้งแต่ประโยค 1 ถึงประโยค 9 ส่วนหนังสือที่ใช้ประกอบการเรียนการสอนแผนกบาลี มีดังนี้

1. ประโยค 1-3 ใช้คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท และต้องแปลคร่าวเดียวให้ผ่านทั้ง 3 ประโยคจึงจะได้เป็นบาเรียน

2. ประโยค 4 ใช้คัมภีร์มังคัลลตที่ปนีทั้งบ้นต้นและบ้นปลาย สอบได้นับเป็นเปรียญตรี เปรียญชั้นสูง

3. ประโยค 5 ใช้บาลีมุตตกะ เมื่อสอบได้จึงเป็นเปรียญโท

4. ประโยค 6 ใช้มังคัลลตที่ปนี บ้นปลาย สอบได้คงเป็นเปรียญโท อยู่เหมือนเปรียญ

5 ประโยค

5. ประโยค 7 ใช้คัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย

6. ประโยค 8 ใช้คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค

7. ประโยค 9 ใช้คัมภีร์สารัตถที่ปนีฎีกา

การเรียนในทุกระดับดังกล่าวข้างต้นสรุปตามแบบบาเรียนเก่า ได้ดังนี้

1. บาเรียน 3 ประโยค จัดเป็น บาเรียนตรี

2. บาเรียน 4-6 ประโยค จัดเป็น บาเรียนโท

3. บาเรียน 7-9 ประโยค จัดเป็น บาเรียนเอก แต่มีแยกละเอียดออกไปอีก คือ

3.1 ประโยค 7 เรียก เอกสามัญญ (เอก ส.)

3.2 ประโยค 8 เรียก เอกมัธยม (เอก ม.)

3.3 ประโยค 9 เรียก เอกอุดม (เอก อ.)

ส่วนหลักสูตรที่ใช้ในรัชกาลที่ 2 เน้น การใช้อรรถกถาแทนพระไตรปิฎก

สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-พ.ศ. 2394) พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้อาราธนาสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส แต่ครั้งยังทรงกรมหมื่นให้รับภาระในการสอบไล่ โดยจัดแบ่งออกเป็น 3 หลักสูตร ได้แก่ พระธรรมบท มังคัลลตที่ปนี และสารัตถ-สังคหะ ก่อนแปลธรรมบทต้องเรียนสนธิ และนามก่อน วิธีการสอบก็แก้ไขใหม่ โดยให้พระภิกษุสามเณร ที่จะสอบจับสลากหนังสือที่จะสอบก่อน ส่วนข้อสอบจะออกแล้วใส่ไว้ในซอง เมื่อนักเรียนจับสลากได้หนังสือในหลักสูตรของประโยคใด ก็นำหนังสือที่จับสลากได้ เข้าแปล โดยผ่านกรรมการทั้ง 3 กอง แต่ก่อนแปล กรรมการจะให้เวลาตรวจดูข้อสอบก่อน เมื่อหาย ตื่นเต้นแล้ว จึงเรียกเข้าไปแปลต่อหน้ากรรมการ ถ้าสอบผ่านก็ถือว่าได้ประโยค 1 ในปีนั้น

เมื่อถึงปีที่ 2 หากสอบผ่านได้อีกก็เท่ากับได้ประโยค 2 โดยทำนองนี้ เมื่อถึงปีที่ 3 จึงนับเป็น
 บาเรียน 3 ประโยค ผู้สอบแต่ละคนจะไม่ได้ข้อสอบเดียวกันเลย ในการสอบแต่ละคราว
 สมเด็จพระสังฆราช ทรงเป็นประธาน

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-พ.ศ. 2411) ตำแหน่ง
 ผู้อำนวยการสอบเป็นหน้าที่ของสมเด็จพระสังฆราช วัดราชประดิษฐ์ ข้อสอบที่ให้พระภิกษุ
 สามเณรแปลนั้นจะถูกจัดทำไว้ล่วงหน้า ใส่ซองผนึกไว้ เมื่อถึงกำหนด พระภิกษุสามเณรรูปใด
 จะแปล เวลาเช้าก็ไปจับสลากประโยคแล้วนำสลากนั้นเข้ามายังสถานที่แปลพระปริยัติธรรม
 ในสถานที่สอบนั้น มีเจ้าคณะสงฆ์ผู้เป็นนายด่านกับพนักงานกรมสังฆการีกำกับอยู่ เมื่อเปิด
 ผนึกสลากดูประโยคที่จะแปลก็จดลงบัญชีเสร็จแล้ว เอาหนังสือฉบับหลวงที่จะแปลมามอบให้
 นักเรียนสำหรับที่จะแปลแล้วก็จะควบคุมดูแลนักเรียนตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป จนกว่าจะสอบเสร็จ
 วิธีสอบก็ให้นักเรียนเข้าไปแปลในที่ประชุมพระราชาคณะที่ละคน ส่วนเวลาที่กำหนดให้นักเรียน
 แปลหนังสือนั้น ใช้เทียบเป็นสัญญาณ คือ เริ่มลงมือแปลประมาณ 15.00 น. ทุกวัน (เว้นวันพระ
 วันโกน) โดยปกติให้เลิกสอบเวลา 19.00 น. หรือ 20.00 น. การสอบพระปริยัติธรรม
 ในครั้งหนึ่ง ๆ เริ่มต้นสอบจนสอบเสร็จจะใช้เวลาประมาณ 2 เดือนเศษ

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-พ.ศ. 2453) พระองค์
 มีพระราชประสงค์ที่จะบำรุงการศึกษาที่สืบทอดแต่เดิมมา และยังทรงมีพระราชประสงค์ให้
 พระสงฆ์ได้ศึกษาเล่าเรียนทั้งทางปริยัติธรรมและวิชาการทางโลกควบคู่กันไป ในปี พ.ศ. 2445
 ทรงมีพระบรมราชโองการประกาศพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์และมีบทบัญญัติให้
 พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าอาวาส มีหน้าที่ในการให้การศึกษาแก่กุลบุตร ด้านสถานที่นั้นพระองค์ทรงใช้
 วิหารครอบพระอุโบสถศาลาวัดเป็นที่ศึกษาเล่าเรียนและทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีอาจารย์สอน
 หนังสือไทยและสอนเลขทุกอาราม ส่วนสถานที่ศึกษาชั้นสูงของพระสงฆ์ก็โปรดเกล้าฯ ให้สร้าง
 เพิ่มขึ้น 2 แห่ง คือ ตึกมหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร และตึกสังฆิกเสนาสนะ
 ราชวิทยาลัย (ตึกหอสมุดแห่งชาติ หน้าวัดมหาธาตุ) สำหรับพระภิกษุสงฆ์ได้ศึกษาเล่าเรียน
 พระปริยัติธรรมและวิชาการชั้นสูง ในด้านแบบเรียนได้โปรดให้พิมพ์พระไตรปิฎกฉบับอักษรไทย
 ขึ้นเป็นครั้งแรกทั้งหมด 39 เล่ม เล่มละ 1000 จบ สำหรับการสอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลี
 คงใช้วิธีการสอบแบบเก่า คือ วิธีแปลด้วยคำพูดเรื่อยมา และในรัชกาลที่ 5 นี้พระองค์ได้ทรง
 สถาปนามหาธาตุวิทยาลัยขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2432 ที่วัดมหาธาตุ ต่อมา พ.ศ. 2439 จึงได้ทรง
 พระราชทานนามให้ใหม่ว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” และในปี พ.ศ. 2436 ก็โปรดให้เปิดขึ้น
 อีกแห่งหนึ่งที่วัดบวรนิเวศวิหาร และได้ทรงพระราชทานนามว่า “มหามกุฏราชวิทยาลัย”

สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453-พ.ศ. 2468) การศึกษาของสงฆ์ ได้มีการปรับปรุงให้เจริญยิ่งขึ้น และได้มีการจัดการพระปริยัติธรรมแผนกธรรมขึ้นมาใหม่ ได้นำเอานักธรรมชั้นต่าง ๆ มาเป็นบูรพประโยคของเปรียญประโยคด้วย คือ

นักธรรมตรี เป็นบูรพภาคของเปรียญตรี คือ ประโยค 1-2-3

นักธรรมชั้นโท เป็นบูรพภาคของเปรียญโท คือ ประโยค 4-5-6

นักธรรมชั้นเอก เป็นบูรพภาคของเปรียญเอก คือ ประโยค 7-8-9

รวมเรียกว่า เปรียญธรรม ใช้อักษรย่อว่า ป.ธ.

ส่วนการสอบบาลีนั้นแต่เดิมมาใช้วิธีการแปลด้วยคำพูดให้กรรมการฟัง ถึงปี พ.ศ. 2455 จึงเปลี่ยนเป็นการสอบข้อเขียนในประโยค 1 และ 2 จนกระทั่งปี พ.ศ. 2459 จึงให้สอบด้วยวิธีเขียนทุกประโยค การสอบด้วยวิธีการเขียนนี้ข้อสอบเขียนเป็นอักษรไทย เพราะข้อสอบออกเรื่องเดียวกันให้ทุกคนสอบ คำแปลก็แปลเป็นไทย เกรงว่าผู้รู้บาลีทั้งหลายจะเขียนอักษรขอมไม่ได้ เนื่องจากใบลานที่ใช้ในการสอบครั้งนี้จารึกด้วยอักษรขอม ดังนั้นในปี พ.ศ. 2460 จึงให้ผู้ที่สอบประโยค 4 ต้องสอบความรู้อักษรขอมเบื้องต้นก่อน คือ ให้ถอดอักษรไทยไปเป็นอักษรขอม ซึ่งการสอบความรู้อักษรขอมนี้ได้ยกเลิกไปเมื่อปี พ.ศ. 2488

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2461 มีประกาศว่า ผู้ที่จะเข้าสอบบาลีประโยค 3 ต้องสอบความรู้ภาษาไทยด้วย หลักสูตรวิชาภาษาไทยมิได้กำหนดไว้แน่นอน เพียงแต่ให้เขียนตามคำบอกได้ถูกต้อง รู้จักรวรรคตอนและย่อหน้า ส่วนมากข้อสอบจะอ่านจากพระธรรมเทศนา พงศาวดาร ตำนาน ประกาศ จดหมายเหตุ คำตัดสินอธิกรณ์ เป็นต้น เมื่อสอบได้ก็จะให้สอบบาลีต่อ แต่ถ้าสอบบาลีตกจะสอบใหม่ ก็ต้องสอบภาษาไทยอีกด้วยเช่นกัน

สมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2468-พ.ศ. 2477) สมัยนี้ การศึกษาบาลีอยู่ในขั้นเจริญและเข้ารูปแล้ว เนื่องจากเมื่อปลายสมัยรัชกาลที่ 6 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และพระมหาเถระทั้งหลายได้ช่วยกันปรับปรุงแก้ไขมาตามลำดับ ส่วนที่เพิ่มใช้ในรัชกาลนี้ที่ควรจะกล่าวถึง คือ

ปี พ.ศ. 2469 ประกาศอนุญาตให้สามเณรอายุ 17 ปี เข้าสอบธรรมในภาคสนามหลวง และสาขาได้ ไม่ต้องรอให้อายุครบ 19 ปีเหมือนแต่ก่อน

ปี พ.ศ. 2471 อนุญาตให้มีการสอบควบคุมประโยคนักธรรมและบาลีในปีเดียวกันได้ ไม่ต้องรอสอบทีละชั้นเหมือนแต่ก่อน

ปี พ.ศ. 2472 อนุญาตให้ครูคฤหัสถ์เข้าสอบไล่นักธรรมชั้นตรีร่วมกับคณะสงฆ์ได้

ปี พ.ศ. 2473 อนุญาตให้ชาย-หญิงสอบ “ธรรมศึกษาโท” โดยให้ตัดวิชาวินัย นักธรรมโทออก คงให้สอบ 3 วิชาเท่านั้น และจากนั้นมาจนถึงปี พ.ศ. 2478 จึงอนุญาตให้มีสอบ “ธรรมศึกษาเอก”

ปี พ.ศ. 2474 ประกาศเพิ่มวิชาบุรพภาคประโยค 6 โดยเพิ่มวิชาภาษาอังกฤษเข้าใน หลักสูตรประโยค 6 และให้ใช้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 เป็นต้นไป โดยให้สอบเขียนจากแบบตัวพิมพ์ เป็นตัวหวัด แปลอังกฤษเป็นไทย อ่านฟังสำเนียงอย่างละ 10 บรรทัด

ปี พ.ศ. 2476 ให้เพิ่มแปลไทยเป็นอังกฤษด้วย แต่หลักสูตรนี้อยู่ได้เพียงปีเดียวก็เลิกไป สมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล (พ.ศ. 2478-พ.ศ. 2489) รัชกาลนี้มีระยะเวลาสั้นมาก เรื่องราวต่าง ๆ ทางด้านการศึกษาจึงมีน้อย ที่สำคัญคือ ในปี พ.ศ. 2478 ได้อนุญาตให้คฤหัสถ์สอบธรรมศึกษาเอก ต่อมาในปี พ.ศ. 2484 หลังจากประกาศใช้พระราชบัญญัติ 2484 แล้ว ทางคณะสงฆ์ก็ได้ออกระเบียบขององค์การศึกษา ว่าด้วยการจัดการศึกษา มีประกาศจัดตั้งสำนักศึกษา ในปี พ.ศ. 2487 สังฆมนตรีว่าการราชการองค์การศึกษา ได้เสนอบันทึกให้กระทรวงศึกษาธิการ และคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน ให้พิจารณาเทียบวิทยฐานะนักธรรมเปรียญ ซึ่งมีผลการพิจารณา คือ

1. ประโยค 9 ถ้าบรรจุในตำแหน่งที่ใช้ภาษาบาลี หรืออนุศาสนาจารย์เทียบให้เท่ากับ ข้าราชการพลเรือนชั้นตรี อันดับ 1
2. ประโยค 6-7-8 เทียบให้เท่าเตรียมอุดมศึกษา เฉพาะในการคัดเลือกหรือสอบคัดเลือกเพื่อบรรจุตำแหน่งที่ต้องใช้ภาษาบาลีหรืออนุศาสนาจารย์
3. ประโยค 5 เทียบให้เท่ากับประโยคมัธยมบริบูรณ์เพื่อเข้าสอบแข่งขันด้านวิชา ข้าราชการพลเรือนชั้นจัตวา อันดับ 1-3

ส่วนชั้นนักธรรม หรือธรรมศึกษาเทียบให้เท่ากับชั้นประถมบริบูรณ์ ซึ่งต่อมาปี พ.ศ. 2488 กระทรวงศึกษาธิการได้ออกระเบียบ เรื่องเทียบวิทยฐานะนักธรรมเปรียญ ที่ขออนุญาตเป็นครูในโรงเรียนราษฎร์เพิ่มเติมขึ้น

สมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (พ.ศ. 2489-พ.ศ. 2559) การศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยรัชกาลที่ 9 นี้ นับได้ว่าเป็นยุคปัจจุบันทันสมัยแล้ว มีสำนักเรียนธรรมและบาลีที่วราชอาณาจักร ความนิยมต่อการเรียนนักธรรมและบาลีมีมากขึ้น ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากการเทียบหรือการรับรองวิทยฐานะของผู้เรียนในปี พ.ศ. 2494 ได้มีระเบียบขององค์การศึกษา ว่าด้วยการจัดการศึกษา พุทธศักราช 2494 ขึ้นมาแทนฉบับเดิมที่เคยใช้ตั้งแต่ พ.ศ. 2491 ซึ่งมีใจความโดยย่อว่า

1. ให้มีการศาสนศึกษา การศึกษา ปรียัติธรรม คือ นักเรียนธรรมและบาลี สำนักเรียนใดจัดการศึกษาให้รายงานต่อคณะกรรมการสงฆ์อำเภอ-จังหวัด ตามลำดับให้ คณะกรรมการสงฆ์อำเภอและจังหวัดรับผิดชอบเป็นตอนไป

2. การเรียนแบ่งเป็น 3 ภาค คือ ภาควิสาขะ ภาคพรรษา และภาคปวารณา ให้เปิดเรียน ในวันโกนและวันพระ หรือในกรณีจำเป็นแล้วแต่เจ้าสำนักเรียน ในปีการศึกษาหนึ่ง นักเรียน ต้องมีเวลาเรียนไม่ต่ำกว่า 150 ชั่วโมง บาลีต้องมีเวลาเรียนไม่ต่ำกว่า 300 ชั่วโมง

3. สำนักเรียนใดมีนักเรียนตั้งแต่ 20 รูปขึ้นไป คณะสงฆ์จะให้เงินอุดหนุน แต่ถ้าเป็น นักเรียนบาลี 10 รูป ก็ให้เงินอุดหนุน เงินอุดหนุนที่จ่ายนั้น ชั้นตรีอย่างเดียว 20 รูปขึ้นไป ให้ 100 บาท ชั้นตรีและชั้นโท ตั้งแต่ 20 รูปขึ้นไป ให้ไม่เกิน 200 บาท ชั้นตรี-โท-เอก ตั้งแต่ 20 รูปขึ้นไป ให้ไม่เกิน 300 บาท ถ้ามีนักเรียนตั้งแต่ 20 รูปขึ้นไป และมีบาลีด้วยตั้งแต่ 10 รูป ขึ้นไป ให้ไม่เกิน 600 บาท ถ้าสำนักใดมีปริมาณมาก หรือมีคุณภาพมากอาจพิจารณาช่วยเพิ่มได้ แต่ในส่วนของครูสอนจ่ายเฉพาะเดือนที่สอน ครูนักเรียน 40 บาท ครูบาลี 60 บาท โดยให้ เจ้าสำนักเรียนทำบัญชีเสนอทางอำเภอ และจังหวัดถึงกรมศาสนา (นิตยภัตครั้งนั้น)

เมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2507 มหาเถรสมาคม ได้ประกาศเรื่องการใช้หลักสูตร การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลีปรับปรุงใหม่ หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “บาลีแผนใหม่” โดยเพิ่ม วิชาสามัญเข้าไปในหลักสูตรบาลีหลายวิชา เช่น ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และการอบรมหรือปรีกัศนศึกษาเรียนควบกันไปกับบาลี ต่อมาในปี พ.ศ. 2511 ได้มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาวิชาบ้างเล็กน้อยและได้แบ่งการเรียน ออกเป็น 3 ชั้น คือ เปรียญตรี 3 ปี เปรียญโท 3 ปี และเปรียญเอก 4 ปี แต่หลักสูตรนี้ไม่เป็น ที่นิยมของพระเถรมากนัก

พ.ศ. 2514 กระทรวงศึกษาธิการได้ออกระเบียบว่าด้วยโรงเรียนปริยัติธรรมแผนก สามัญศึกษา ซึ่งเป็นการประยุกต์วิชาพุทธศาสนากับวิชาสามัญเข้าด้วยกัน โดยกำหนดให้เรียน 9 หมวด คือ บาลี ธรรมวินัย ศาสนปฏิบัติ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ สังคมศึกษา วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ และหมวดสุขศึกษา การศึกษาแผนกนี้อยู่ในความควบคุมของสภาการศึกษา ของคณะสงฆ์ โดยมีกรมการศาสนาเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ

พ.ศ. 2501 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ ได้เปิดสอนโรงเรียนพุทธศาสนา วันอาทิตย์ (รับรูปแบบมาจากประเทศศรีลังกา) ปีแรกมีนักเรียนชายหญิงเพียง 70 คน ต่อมา ก็เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนแพร่หลายไปทั่วประเทศ

ในสมัยของสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สุวรรณ สุวณฺณโชตมหาเถร ป.ธ.7) แม่กองบาลี สนามหลวง (พ.ศ. 2532-พ.ศ. 2537) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ได้มีนโยบายทางด้าน

การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเพิ่มเติม คือ การออกข้อสอบบาลีสนามหลวง ในชั้นประโยค 1-2 จะไม่มีการออกคาถาและเก๋อรรถ ส่วนนักเรียนชั้นประโยค ป.ธ.4 เป็นต้นไป ในวิชาแปลไทยเป็นมคธ จะมีการออกคาถาด้วย

ปี พ.ศ. 2547 มีการประกาศยกเลิกการเก็บวิชาที่สอบผ่านเป็นเวลา 2 ปี ในชั้นประโยค 1-2 และมีการจัดสอบครั้งที่ 2 สำหรับผู้สอบผ่านแล้ว 1 วิชาในปีนั้น ตั้งแต่ชั้นประโยค 1-2 ถึงประโยค ป.ธ.5 โดยกำหนดให้มีการสอบตามปกติ 1 ครั้ง และมีการสอบครั้งที่ 2 ในวิชาที่ไม่ผ่านในปีเดียวกันนั้น

การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ในปัจจุบันได้ดำเนินการตามพระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ได้มีการกำหนดภารกิจ ของวัดไว้ 6 ด้าน คือ (พระธรรมปัญญาภรณ์ (สุชาติ ธรรมรัตน์) และพระมหาทองดี ปญญาวิชโร, 2548, หน้า 101-103)

1. งานด้านการปกครอง หมายถึง ภารกิจที่เจ้าอาวาสดำเนินการสอดส่องดูแลรักษา ความเรียบร้อยดีงาม เพื่อให้พระภิกษุสามเณรปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎ ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง กฎมหาเถรสมาคม หรือพระบัญชาของสมเด็จพระสังฆราช

2. งานด้านศาสนศึกษา หมายถึง การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ ทั้งแผนกธรรมแผนกบาลี และแผนกสามัญศึกษา

3. งานด้านการศึกษาสงเคราะห์ หมายถึง การดำเนินการจัดการศึกษาที่มุ่งเน้น การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่เด็กและเยาวชนให้มีความรู้ความเข้าใจหลักธรรม ทางพระพุทธศาสนา และการจัดการศึกษาในการเตรียมความพร้อมแก่เด็กปฐมวัย

4. งานด้านเผยแพร่ศาสนธรรม หมายถึง การประกาศพระพุทธศาสนาให้ประชาชน ในทุก ๆ วิธีที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย โดยมุ่งเน้นให้ประชาชนได้มีความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรม และน้อมนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

5. งานสาธารณสงเคราะห์ หมายถึง การดำเนินการช่วยเหลือสังคมทางวัตถุ ในรูปแบบต่าง ๆ ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย

6. งานสาธารณูปการ หมายถึง การดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนาวัด ด้านอาคาร สถานที่และสิ่งแวดล้อม การบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะและสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ภายในวัด

การจัดตั้งสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

การจัดตั้งสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ให้ดำเนินการได้โดยอาศัย “ระเบียบมหาเถรสมาคม ว่าด้วยการจัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีประจำจังหวัด พ.ศ. 2541” เพื่อนำเสนอเรื่องตามลำดับขั้นเพื่อขออนุมัติต่อไป ซึ่งมีกรอบแนวคิดหรือเงื่อนไขที่สำนักศาสนศึกษา นั้น ๆ จะต้องดำเนินการโดยสังเขป คือ (พระธรรมบัญญัติฎาฎรณ (สุชาติ ฐมมรตโน), 2546, หน้า 20)

1. เป็นสำนักศาสนศึกษาที่มีการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีที่มีนักเรียนส่งเข้าสอบและสอบได้ประโยคบาลีสนามหลวง ติดต่อกัน 3 พ.ศ. ขึ้นไป
2. เป็นสำนักศาสนศึกษาที่มีการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ตั้งแต่ชั้นบาลีไวยากรณ์ ถึงชั้นเปรียญธรรม 4 ประโยค
3. มีครู-อาจารย์ ผู้ดำเนินการสอนครบทุกชั้นประโยค
4. มีนักเรียนเข้าสอบประโยคบาลีสนามหลวง ตั้งแต่ชั้นประโยค 1-2 ถึงชั้นเปรียญธรรม 4 ประโยค ไม่น้อยกว่า 20 รูป มีผลการสอบได้ของนักเรียนมากพอสมควร
5. มีอาคารเรียนสัปปายะ
6. มีบุคลากรทางการศึกษาคือ ผู้จัดการ อาจารย์ใหญ่ ครู นักเรียน

การแบ่งชั้นเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี แบ่งออกเป็น 3 เปรียญ รวมทั้งหมด 9 ชั้น หรือ 9 ประโยค ดังนี้ (พระธรรมบัญญัติฎาฎรณ (สุชาติ ฐมมรตโน), 2546, หน้า 21)

1. เปรียญตรี แยกเป็น (1) ประโยค ป.ศ.1-2 (2) ประโยค ป.ศ.3
2. เปรียญโท แยกเป็น (1) ประโยค ป.ศ.4 (2) ประโยค ป.ศ.5 (3) ประโยค ป.ศ.6
3. เปรียญเอก แยกเป็น (1) ประโยค ป.ศ.7 (2) ประโยค ป.ศ.8 (3) ประโยค ป.ศ.9

นอกจากนี้ยังมีบาลีไวยากรณ์ ที่เปิดสอนกันทุกสำนักเรียน เนื่องจากเป็นวิชาที่สำคัญ เพราะต้องใช้เป็นพื้นฐานสำคัญของการศึกษาภาษาบาลีตั้งแต่ประโยค 1-2 ถึงประโยค ป.ศ.9

อนึ่ง นักเรียนบาลีนี้ไม่มีข้อจำกัดในเรื่องของอายุพรรษา บางรูปบวชเรียนเมื่อเป็นสามเณรมาเรียนก็มี บางรูปบวชเรียนเมื่ออายุครบ 20 ปีก็มี หรือบางท่านอายุเกินกว่า 20 ปีก็มี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสนใจและความพร้อมของนักเรียน

หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

เนื้อหาของหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลีมีที่มาจากพระไตรปิฎก หรือบางแห่งก็เป็นพระพุทธรพจน์โดยตรง จำแนกตามชั้นเรียนได้ ดังนี้ (พระธรรมบัญญัติฎาฎรณ (สุชาติ ฐมมรตโน), 2546, หน้า 22)

1. หลักสูตรประโยค 1-2 ประกอบด้วย

1.1 วิชาแปล มคอคเป็นไทย ทั้งการแปลโดยพยัญชนะและแปลโดยอรรถใช้หลักสูตรหนังสือธัมมปัทฏฐกา ภาคที่ 1-4

1.2 วิชาบาลีไวยากรณ์ ใช้หลักสูตรหนังสือบาลีไวยากรณ์ของสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส จำนวน 4 เล่ม คือ นาม-อภัยศัพท์ 1 อาชยาต-กิตก์ 1 สมาส-ตัทธิต 1 สมัญญาภิธาน-สนธิ 1 ประเภทคำถามจะเน้นความจำเป็นหลัก

2. หลักสูตรประโยค ป.ธ.3

2.1 วิชาแปล มคอคเป็นไทย ทั้งการแปลโดยพยัญชนะและแปลโดยอรรถใช้หลักสูตรหนังสือธัมมปัทฏฐกา ภาคที่ 5-8

2.2 วิชาสัมพันธไทยใช้หลักสูตรหนังสือธัมมปัทฏฐกา ภาคที่ 5-8

2.3 วิชาบาลีไวยากรณ์ใช้หลักสูตรหนังสือบาลีไวยากรณ์ของสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส จำนวน 4 เล่ม คือ นาม-อภัยศัพท์ 1 อาชยาต-กิตก์ 1 สมาส-ตัทธิต 1 สมัญญาภิธาน-สนธิ 1 ประเภทคำถามจะเน้นความจำและความเข้าใจประกอบกัน

2.4 วิชาบูรพภาค ข้อเขียนภาษาไทยโดยแก้ไขให้ถูกต้องตามระเบียบ ลักษณะวรรคตอน การย่อหน้า และหลักภาษาไทยตามสมัยนิยม หลักสูตรใช้หนังสือที่ควรรู้ เช่น จดหมายทางราชการ ประกาศ เป็นต้น

3. หลักสูตรประโยค ป.ธ.4

3.1 วิชาแปลไทยเป็นมคอค ใช้หลักสูตรหนังสือธัมมปัทฏฐกาภาคที่ 1

3.2 วิชาแปลมคอคเป็นไทย ใช้หลักสูตรหนังสือมังคัลลัตถปิณีภาคที่ 1

4. หลักสูตรประโยค ป.ธ.5

4.1 วิชาแปลไทยเป็นมคอค ใช้หลักสูตรหนังสือธัมมปัทฏฐกาภาคที่ 2-4

4.2 วิชาแปลมคอคเป็นไทย ใช้หลักสูตรหนังสือมังคัลลัตถปิณีภาคที่ 2

5. หลักสูตรประโยค ป.ธ.6

5.1 วิชาแปลไทยเป็นมคอค ใช้หลักสูตรหนังสือธัมมปัทฏฐกาภาคที่ 5-8

5.2 วิชาแปลมคอคเป็นไทย ใช้หลักสูตรหนังสือสมันตปาสาทิกาภาคที่ 3

6. หลักสูตรประโยค ป.ธ.7

6.1 วิชาแปลไทยเป็นมคอค ใช้หลักสูตรหนังสือมังคัลลัตถปิณีภาคที่ 1

6.2 วิชาแปลมคอคเป็นไทย ใช้หลักสูตรหนังสือสมันตปาสาทิกาภาคที่ 1-2

7. หลักสูตรประโยค ป.ศ.8

- 7.1 วิชาแต่งฉันทภาษามคธ แต่งฉันทเป็นภาษามคธ 3 ฉันทในจำนวน 6 ฉันท คือ
1) ปุฎยาวัตร 2) อินทริวิเชียร 3) อุเพนทริวิเชียร 4) อินทรวงศ์ 5) วังสัฎฐะ 6) วสันตติลก
- 7.2 วิชาแปลไทยเป็นมคธ ใช้หลักสูตรหนังสือสมันตปาสาทิกาภาคที่ 1
- 7.3 วิชาแปลมคธเป็นไทย ใช้หลักสูตรหนังสือวิสุทธิมรรค

8. หลักสูตรประโยค ป.ศ.9

- 8.1 วิชาแต่งไทยเป็นมคธ แต่งมคธจากภาษาไทยล้วน ข้อความแล้วแต่กรรมการ
จะกำหนด
- 8.2 วิชาแปลไทยเป็นมคธ ใช้หลักสูตรหนังสือวิสุทธิมรรค
- 8.3 วิชาแปลมคธเป็นไทย ใช้หลักสูตรหนังสืออภิธัมมัตถวิภาวินี

โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดศรีโคมคำ ตำบลเวียง อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา

การก่อตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมเป็นงานทางด้านศาสนศึกษาของวัดศรีโคมคำ
ดังนั้น จะขอกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของวัดศรีโคมคำ ดังนี้

วัดศรีโคมคำ เดิมมีชื่อว่า วัดพระเจ้าตนหลวง ตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมืองพะเยา
ห่างจากตัวเมืองไปทางเหนือ ประมาณ 1,000 เมตร ด้านทิศใต้-ตะวันตก ติดกับกว๊านพะเยา
ส่วนทางทิศเหนือ-ตะวันออก ติดกับถนนพหลโยธิน เริ่มก่อสร้างองค์พระประธาน (พระเจ้า
ตนหลวง) เมื่อ พ.ศ. 2034 สำเร็จสมบูรณเมื่อ พ.ศ. 2067 โดยในการก่อสร้างสมัยนั้น มีพระยา
เมืองตู เจ้าผู้ครองเมืองพะเยา เป็นผู้อุปถัมภ์ (วัดศรีโคมคำ (พระเจ้าตนหลวง), 2552, หน้า14)

ต่อมาหัวเมืองต่าง ๆ ของล้านนาไทยถูกข้าศึกพม่าเข้ามารุกราน ทำให้ประชาชน
แตกกระจัดกระจาย ต้องสูญเสียประชาชนและทรัพย์สินแก่ข้าศึก บ้านเมืองรกร้างว่างเปล่า
อยู่ราว 56 ปี จนถึง พ.ศ. 2387 ทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง นายพุทธวงศ์ เมืองลำปาง เป็นพระยา
ประเทศอุตรทิศ ขึ้นมาครองเมืองพะเยา และทรงตั้ง นายมหายศ เป็นพระยาอุปราช ครั้นพระยา
ประเทศอุตรทิศถึงแก่อนิจกรรม ทรงโปรดเกล้าฯ ให้นายมหายศ ขึ้นครองเมืองพะเยา และทรงตั้ง
เจ้าบุรีรัตน์ เป็น พระยาอุปราชแทน ท่านทั้งสองได้บูรณะองค์พระประธานและวัดศรีโคมคำ
ขึ้นใหม่ ต่อจากนั้นเจ้าผู้ครองเมืองพะเยาอีกหลายองค์ ก็ได้บูรณปฏิสังขรณ์วัดศรีโคมคำสืบมา
ทุกองค์

วัดศรีโคมคำ เริ่มก่อสร้างครั้งหลังสุด เมื่อ พ.ศ. 2465 โดยพระครูศรีวิราชชิรปัญญา
เจ้าคณะแขวงเมืองพะเยา เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ และทางฝ่ายบ้านเมือง อดีตเจ้าผู้ครองเมือง
พะเยา พระยาประเทศอุตรทิศ (มหาชัย ศีตติสาร) และอดีตนายอำเภอเมืองพะเยา คือ

หลวงสิทธิประสาสน์ (คล้าย บุษยบรรณ) ได้รวมใจกันอาราธนาสมเด็จพระครูบาศรีวิชัย จังหวัดลำพูน มาเป็นประธานหลักในการก่อสร้างเสนาสนะต่าง ๆ จนสำเร็จบริบูรณ์แล้ว พระครูศรีวิราชชวิษฐปัญญา ได้มาดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดศรีโคมคำ เมื่อ พ.ศ. 2456-พ.ศ. 2487 เป็นลำดับแรก

งานทางด้านการศึกษาบาลีนักธรรมและธรรมศึกษา สำนักเรียนวัดศรีโคมคำ อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา เดิมที่นั่นวัดศรีโคมคำได้จัดตั้งสำนักศาสนศึกษาทั้งธรรมและบาลีเมื่อปี พ.ศ. 2487 โดยมีครูบาปัญญา ปญโญ เป็นเจ้าอาวาสและมีครูบาแก้ว คนฺธวิโส เป็นรองเจ้าอาวาส เปิดปีแรกมีพระภิกษุ สามเณร เข้าเรียนประมาณ 60 รูป (วัดศรีโคมคำ (พระเจ้าตนหลวง), 2552, หน้า 22) เปิดสอนถึง พ.ศ. 2489 ก็ได้เลิกไปเนื่องจากขาดผู้สอนและปริมาณนักเรียนลดลงมาก

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2512 พระโสภณธรรมมูณี (พระธรรมวิมลโมลี) ได้ย้ายจากวัดศรีอุโมงค์คำ มาเป็นเจ้าอาวาสวัดศรีโคมคำ จึงได้ริเริ่มก่อตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลีขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512 และเปิดสอนเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันนี้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อจรรโลงไว้ซึ่งพระธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
2. เพื่อรักษาและสืบต่อภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาที่ใช้จารึกพระไตรปิฎก
3. เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม-บาลี ให้แพร่หลายมากขึ้น

การจัดการศึกษา

การจัดการศึกษา แบ่งออกเป็น 2 แผนก ได้แก่

1. แผนกธรรม แบ่งเป็น 3 ชั้น คือ นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท นักธรรมชั้นเอก
2. แผนกบาลี แบ่งเป็น 6 ชั้น คือ ประโยคบาลีไวยากรณ์ ประโยค 1-2 ประโยค ป.ธ. 3-4 และ 6

เวลาทำการเรียนการสอน

บาลี วันเปิดภาคเรียน วันที่ 1 พฤษภาคม ของทุกปี

นักธรรม วันเปิดภาคเรียน วันที่ 1 มิถุนายน ของทุกปี

เวลาเรียน แบ่งเป็น 2 ช่วง คือ

เวลา 08.30 น.-10.30 น. เรียนนักธรรม

เวลา 13.00 น.-17.00 น. เรียนบาลี

นิทานธรรมบทและคัมภีร์ธรรมปทัฏฐกถา

นิทานธรรมบท

ชาวอินเดียนิยมฟังและเล่านิทานกันมานับแต่โบราณกาล ในสมัยพระเวท คือ ราวพันปีก่อนคริสตกาล ปรากฏว่า ในคัมภีร์พระเวทอันเก่าแก่มีเรื่องเล่าประเภทนิทานอยู่แล้ว บัจฉัยหนึ่ง ที่ช่วยให้นิทานเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย คือ การที่ผู้คนอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ จึงมีความเข้าใจธรรมชาติ และชีวิตความเป็นอยู่ของสัตว์ดี จนเก็บบันทึกเป็นเรื่องราวของนิทาน รวมถึงการเดินทางของพ่อค้า การจาริกของนักบวช การพนเจรของวณิพก ทำให้คนเหล่านี้ มีโอกาสได้ฟังเรื่องเล่าแปลก ๆ ที่ได้มา ผนวกกับนิสัยช่างเล่าของชาวอินเดียจึงได้ถ่ายทอด เรื่องที่ได้ฟังมาต่อ ๆ ไป

ชาวอินเดียมิได้สนใจที่จะพูดคุยกันแต่เรื่องสนุกสนานเพลิดเพลินเท่านั้น ส่วนมาก จะสนใจศิลปวิทยาด้วย ผู้ที่มีความสนใจศาสตร์และศิลป์สาขาเดียวกันมันจะไปชุมนุมพบปะ พูดคุยกันอยู่เสมอ ๆ และเมื่อผู้ใดเสนอความคิดแปลกใหม่ขึ้นมา ผู้นั้นจะต้องพยายามชี้แจง และชักจูงให้ที่ประชุมยอมรับ โดยใช้การยกอุทาหรณ์มาประกอบเป็นการอ้างเหตุผลด้วย อุทาหรณ์ที่ยกมาประกอบนี้มีหลายประเภท อุทาหรณ์อาจเป็นเรื่องเล่าที่เป็นที่รู้จักกันอยู่ก็ได้ ตัวอย่างของอุทาหรณ์ที่เป็นเรื่องเล่า คือ เรื่องพระราชากับบุตรช่างตัดผมที่เล่าไว้ว่า พระราชา องค์หนึ่งมีรับสั่งให้ช่างตัดผมนำเด็กชายที่นารักที่สุดในราชอาณาจักรมาถวายพระองค์ ช่างตัดผม ออกไปตระเวนหาอยู่หลายวันยังไม่พบเด็กชายที่ถูกใจตน ครั้นกลับมาถึงบ้านก็พบว่า บุตรชาย ของตนเองที่นารักที่สุด จึงพาบุตรชายเข้าเฝ้าพระราชา พระราชากริ้วที่ช่างตัดผมนำเด็กชาย ชี้ริ้วชี้เหล่และพิกลพิการมาถวาย แต่ต่อมาก็ทรงได้คิดว่าการที่ช่างตัดผมทำเช่นนั้นเป็นปกติ นิสัยของมนุษย์ ย่อมเห็นของตนดีกว่าของผู้อื่น (กุสุมา รัชมณี, 2547, หน้า 16) การยก อุทาหรณ์นั้นนอกจากเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบแล้วยังเป็นคติสอนใจด้วย

ความหมายของนิทานธรรมบท

คำว่า “นิทานธรรมบท” มาจากคำว่า นิทาน + ธรรมบท

สุกัญญา สัจฉายา (2557, หน้า 25) อธิบายว่า คำว่า นิทานเป็นศัพท์ภาษาบาลี สันสกฤต มีรากศัพท์มาจากคำว่า “ทา” ซึ่งแปลว่า ผูก ดังนั้น นิทานจึงแปลว่าการผูกลงไว้ และหมายถึง สาเหตุ กำเนิด เหตุเบื้องต้น

กุสุมา รัชมณี (2547, หน้า 25) ได้กล่าวว่า นิทานเป็นวรรณกรรมรูปแบบหนึ่ง เป็นเรื่องเล่าเช่นเดียวกับนิยาย เรื่องสั้น ฯลฯ มีเนื้อเรื่องทีบอกให้รู้ว่า เกิดอะไรขึ้น มีการดำเนินเรื่อง เพื่อบอกให้รู้ว่า เรื่องเกิดขึ้นอย่างไร มีฉากที่บอกให้รู้ว่าเรื่องเกิดที่ใด เมื่อใด และมีตัวละคร ทีบอกให้รู้ว่าใครทำอะไร หรือใครทำให้เกิดเรื่องราวขึ้น ตัวละครอาจเป็นมนุษย์ อมนุษย์ สัตว์

หรือแม้แต่พีช สิ่งของ หรือนามธรรม หากไม่ใช่มนุษย์ ก็มักจะมีการสร้างตัวละครด้วยกลวิธีทางวรรณศิลป์ให้สิ่งนั้นมีชีวิตจิตใจ มีความคิด และมีการกระทำอย่างมนุษย์

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (2556, หน้า 634) ให้ความหมายของนิทานว่า น. เรื่องที่เล่ากันมา เช่น นิทานชาดก นิทานอีสป; เหตุ เช่น โรคนิทาน; เรื่องเดิม เช่น วัตถุประสงค์

สรุปได้ว่า นิทานหมายถึง เรื่องที่เล่าสืบต่อกันมา ไม่จำกัดว่าต้องเป็นเรื่องของสิ่งใดหรือของบุคคลใด จึงมีที่มาได้หลากหลายและอาจใช้ชื่อเรียกที่แตกต่างกันออกไปได้ เช่น นิทานสุภาษิต นิทานอิหร่านราชธรรม ถ้าเป็นนิทานที่ได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนา ก็เรียกว่านิทานชาดก หรือนิทานธรรม เป็นต้น

อรรถกถาชาดก ฉบับภาษาบาลี ใช้คำว่า นิทาน หมายถึง เรื่องดั้งเดิมซึ่งผู้แต่งพรรณนาไว้ในบทนำเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์จนถึงพุทธกาล ส่วนคำว่าชาดกเป็นเรื่องของพระพุทธเจ้าในชาติก่อน ในที่นี้คำว่านิทานยังคงมีรอยรอยของความหมายเดิมที่เชื่อว่า เหตุ เค้ามูล อยู่เพราะถูกยกมากล่าวเป็นเรื่องราวก่อนเพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบความเป็นมาอย่างต่อเนื่องกัน เป็นเสมือนบทนำที่จะสืบเนื่องมาถึงชาดกที่ยกมาเล่า

ส่วนคำว่า ธรรมบท แปลตามรูปศัพท์ได้ว่า บทแห่งธรรม บทธรรม ข้อแห่งธรรม ข้อธรรม โดยทั่วไป ธรรมบทใช้หมายถึงหัวข้อธรรมที่มีรูปเป็นคาถาภาษามคธหมวดหนึ่งในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก และหมายถึงคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งแต่งอธิบายความหัวข้อธรรมนั้น ๆ ซึ่งมีชื่อว่า ธรรมปทัฏฐกถา ด้วยมักเรียกรวมกันไปว่า พระธรรมบทบ้าง คัมภีร์ธรรมบทบ้าง เช่น

“ตั้งพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ในพระธรรมบทขุททกนิกาย ว่า จิตต์ หนุต สุขาวหัง แปลความว่า จิตที่ฝึกฝนดีแล้วนำความสุขมาให้ดังนี้

ธรรมบทเป็นหัวข้อธรรมที่มีการยกมาอ้างมากที่สุดในการสอนธรรมเพราะเป็นหัวข้อธรรมสำหรับปฏิบัติระดับพื้นฐาน สามารถปฏิบัติตามได้ไม่ยาก” (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2551, หน้า 359)

ดังนั้น คำว่า นิทานธรรมบท จึงหมายถึงเรื่องเล่า ที่พระพุทธเจ้าใช้เป็นอุทาหรณ์ประกอบในการแสดงธรรมเทศนาในแต่ละหัวข้อธรรม

ที่มาของนิทานธรรมบท

นิทานในธรรมบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิทานชาดกเป็นเรื่องราวที่มีมานาน บางเรื่องก็เกิดขึ้นก่อนพระพุทธกาล จึงเป็นการยากที่จะสืบสาวหาที่มาของเรื่องโดยพิสดาร อย่างไรก็ตาม

มีนักวรรณคดีทางพุทธศาสนาได้ ประมวลที่มาของนิทานไว้ 4 แนวทาง คือ (พระธรรมปัญญาภรณ์ (สุชาติ ธรรมรัตน์) และพระมหาทองดี ปญญาชิโร, 2548, หน้า 137)

1. มีต้นเรื่องมาจากนิทานที่เก่าแก่กว่านิทานชาดก ดังพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ว่า “...นิทานนั้นที่วิสาขชาดก ซึ่งมาในโอมสวาทลิกขาบท คัมภีร์มหาวิภังค์พระวินัย ซึ่งเป็นคัมภีร์เก่ากว่าคัมภีร์ชาดก...”

2. มีต้นเรื่องมาจากนิทานชาวบ้าน ซึ่งบางครั้งพระอรรถกถาจารย์ ยกมาเป็นตัวอย่างในการอธิบายและเทศนาสั่งสอน

3. มีต้นเรื่องมาจากเรื่องราวในประวัติศาสตร์ หรือพงศาวดารของบ้านเมือง ในยุคโบราณก่อนพระพุทธกาล เช่น เรื่องที่ฆาตุกุมาร ผู้รวบรวมแคว้นกาสิและโกศลเข้าอยู่ในปกครองเดียวกันมาจนถึงเวลาพุทธกาล

4. โดยการแต่งเรื่องขึ้นเองเพื่อใช้เปรียบเทียบในการอบรมสั่งสอนเวไนยสัตว์

ส่วนประกอบของนิทานธรรมบท

นิทานธรรมบทมีส่วนประกอบสำคัญ ดังนี้ (พระธรรมปัญญาภรณ์ (สุชาติ ธรรมรัตน์) และพระมหาทองดี ปญญาชิโร, 2548, หน้า 138)

1. **มูลเหตุของเรื่อง** ได้แก่ ส่วนที่พรรณนาถึงเหตุการณ์ในสมัยพระพุทธเจ้า พระองค์ใด พระองค์หนึ่ง ที่ตรัสถึงนิทานเรื่องนั้น ๆ โดยจะเริ่มต้นด้วยพระพุทธองค์ทรง ปราบปรามถึงบุคคลใด บุคคลหนึ่ง หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วทรงแสดงเรื่องที่เกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น

บาลี อุกโกจฺฉิ มํ อวธิ มนฺติ อิมํ ฌมฺมเทสนํ สตุถา เซตฺวเน วิหรนฺโต ติสฺสตุเถโร อารพฺกเถลียฯ

คำแปล พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระติสสเถระ ได้ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า อุกโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ เป็นต้น

2. **บทนิทาน** หรือ นิทานได้แก่ ส่วนที่พรรณนาถึงเหตุการณ์ของผู้ที่ถูกปรารภถึงนั้น ข้อสังเกตเพิ่มเติม คือ บางเรื่องอาจจะขึ้นต้นด้วยคำว่า “อดีต กาเล” หรือ “เอกสมิ สมเย” ซึ่งแสดงให้เห็นว่า นิทานนี้ได้มีมาแล้วในอดีต เป็นเรื่องเก่าแก่ และบางเรื่องก็อาจจะไม่มีคำเหล่านี้ปรากฏอยู่ก็ได้ นอกจากนี้ บางครั้งพระพุทธองค์ ยังนำเอาบุพกรรมของ ผู้ถูกปรารภถึงมาแสดงตามคำทูลอาราธนาของเหล่าพระสาวกอีกด้วย ซึ่งมีองค์ประกอบที่ควรทราบเพิ่มเติม คือ (พระธรรมปัญญาภรณ์ (สุชาติ ธรรมรัตน์) และพระมหาทองดี ปญญาชิโร, 2548, หน้า 139)

2.1 **นิทาน (ร้อยแก้ว)** หมายถึง รายละเอียดที่พระอรรถกถาจารย์ได้แต่ง อธิบายความเพิ่มเติม และมีโครงเรื่องเป็นการเฉพาะ สอดคล้องกับบทคาถา และลักษณะการดำเนินเรื่อง เป็นไปในแนวเดียวกันตลอด เช่น

บาลี อตีเต กิร กสฺสปลสมฺมาสมฺพุทฺโธ วิสตีชีณาสวสทฺสปรีวาริ พาราณสี
 อคฺมาลี ฯ มนุสฺสา อตฺตโน พลฺ สลฺลทฺกเขตฺวา อฏฺฐปี ทสปี เอกโต หุตฺวา อคฺนตฺกทานานิ อทฺสฺฯ
 (ธ.บ.4/21)

คำแปล ดังได้สดับมา ในอดีต พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพระนามว่ากัสสป
 มีพระชื่อนาสพลของหมื่นรูปเป็นบริวาร ได้เสด็จไปสู่กรุงพาราณสีฯ พวกชาวบ้านกำหนดกำลัง
 ของตน รวมกัน 8 คนบ้าง 10 คนบ้าง ได้ถวายอาคันตุกทาน ฯ

บาลี สตุถา ...อิทานิ ตาวสฺส ภาเนเต พุพฺพจภาโว อมฺเหหิ ญฺาโต อตีเต กิมกาสี
 ตี วุตฺเต เตเนหิ ภิกฺขเว สุณฺณาถาติ วตฺวา อตีตํ อหาริฯ (ธ.บ.1/21)

คำแปล พระศาสดา...เมื่อภิกษุเหล่านั้น กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
 พวกข้าพระองค์ ทราบความที่เธอเป็นผู้ว่ายาก แต่ในบัดนี้เท่านั้น เธอได้ทำอะไรไว้ในอดีต ดังนี้แล้ว
 จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลาย จงฟัง ดังนี้แล้ว ได้ทรงนำอดีตนิทานมาฯ

2.2 คาคา (ร้อยกรอง) หมายถึง ข้อความเต็มที่ปรากฏในพระไตรปิฎก
 ซึ่งพระอรหันตเถรจารย์ ผู้รจนาได้ยกมาเป็น “หัวข้อ, แม่บท” หรือ “มาติกา” เพื่อเป็นหลัก
 ในการขยายความ และถือเป็นหัวใจสำคัญของเรื่อง นอกจากนี้ คาคาที่นำมาเป็นหัวข้อ
 ในการอธิบายนั้นมีทั้งเถรคาคาก็มี เถรีคาคาก็มี เทวดาคาคาก็มี และบางคาคาก็เป็นพระพุทฺธ-
 ภาษิตโดยตรง เช่น

อกฺโกจฺฉนิ มํ อวธิ มํ อชินิ มํ อหาลิ เม

เย จ ตํ อฺปนฺนยฺหฺนฺติ เวรํ เตสํ สมฺมตฺติ ฯ

อกฺโกจฺฉนิ มํ อวธิ มํ อชินิ มํ อหาลิ เม

เย จ ตํ อฺปนฺนยฺหฺนฺติ เวรํ เตสฺสปลสมฺมตฺติติ ฯ

ก็ชนเหล่าใด เข้าไปผูกความโกรธนั้นว่า ผู้โน้นได้ตำเรา ผู้โน้นได้ดีเรา ผู้โน้นได้
 ชนะเรา ผู้โน้นได้ลักสิ่งของ ๆ เราแล้ว เวรของชนเหล่านั้น ย่อมระงับไม่ได้, ส่วนชนเหล่าใด
 ไม่เข้าไปผูกความโกรธนั้นไว้ว่า ผู้โน้น ได้ตำเรา ผู้โน้นได้ดีเรา ผู้โน้นได้ชนะเรา ผู้โน้นได้ลัก
 สิ่งของ ๆ เราแล้ว เวรของชนเหล่านั้นย่อมระงับได้ ฯ

2.3 บทอธิบายคาคา หรือที่นักปริยัติธรรมแผนกบาลีในปัจจุบันเรียกกันในาม
 ว่า “แก้อรรถ” นั้นเองเป็นส่วนที่อธิบายเนื้อหาของคาคาให้เป็นที่เข้าใจได้ชัดเจนขึ้น
 ประกอบด้วยองค์ประกอบ 2 ส่วน คือ

2.3.1 บทตั้ง หมายถึง บทที่ยกมาจากคาคาโดยตรง ซึ่งอาจจะมีบทเดียว
 สองบาทหลายบาท หรือบาทคาคาก็ได้ ข้อสังเกตอย่างหนึ่งของบทตั้งก็คือ จะมี “อิติ คัพพ”
 กำกับด้วยเสมอ

2.3.2 บทอธิบาย หมายถึง บททุกบท หรือศัพท์ทุกศัพท์ที่วางอยู่หลัง บทตั้งทั้งหมด เป็นส่วนที่ทำหน้าที่อธิบายขยายความบทตั้งให้ชัดเจน เช่น

บาลี อชินิตี กุฏสกฺขี โอดารณน วา วาทปปฏิวาเทน วา กรณุตตริยกรณนวา มํ อเชลฺล (อติ-อตฺโล)ฯ (ธ.บ.1/41)

คำแปล บทว่า อชินิ คือ ได้ชนะเราด้วยการอ้างพยานโกงบ้าง ด้วยการกล่าวโต้ตอบถ้อยคำบ้าง ด้วยการทำให้ยิ่งกว่าการทำบ้างฯ

ข้อสังเกต อชินิ+อติ เป็น บทตั้ง และตั้งแต่ กุฏสกฺขี ฯลฯ อเชลฺล เป็นบทอธิบาย

3. แสดงการกลับชาติมาเกิด เมื่อทรงตรัสบุพกรรมของผู้ถูกปรารภถึงแล้ว พระพุทธองค์จะทรงแสดงการกลับชาติมาเกิด หรือที่นักปริยัติธรรมแผนกบาลี เรียกกันว่า “ประโยค ประมวลชาดก” นั้นเอง โดยจะทรงระบุบุคคลในอดีตนิทานนั้นว่า ตรงกับใครในสมัยของพระองค์ เช่น ระบุว่าบุคคลผู้ที่ได้เฝ้าอุบลพระโพธิสัตว์ เกิดมาเป็นพระสารีบุตร หรือ พระอานนท์ เป็นต้น ระบุบุคคลผู้ที่อยู่ในฝ่ายอธรรม หรือเป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธองค์ ก็จะเป็นประเภทบาปบุคคลต่าง ๆ มีพระเทวทัต เป็นต้น และระบุถึงบุคคลผู้อยู่ในฝ่ายธรรม หรือพระโพธิสัตว์ ซึ่งในนิทานแต่ละเรื่องอาจจะเสวยพระชาติต่าง ๆ กันไป เป็นต้นว่า เป็นมนุษย์บ้าง เป็นสัตว์บ้าง มีบทบาทในการบำเพ็ญบุญบารมีต่าง ๆ แล้วได้เกิดมาเป็นพระพุทธเจ้า ตัวอย่างเช่น

บาลี สตุถา อิมํ ธมฺมเทสนํ อหริตฺวา ตทา ภิกฺขเว ราชา อานนฺโท อโหสิ เทวโลติสฺโส นารโท อหเมว เอวํ ตทาเปส ทุพฺพโจเววาทิ วตฺวา.....ฯ (ธ.บ.1/40)

คำแปล พระศาสดาครัั้นทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแล้ว ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พระราชา ในกาลนั้นได้เป็นพระอานนท์ เทวลดาบส ได้เป็นติสสะ นารทดาบสได้เป็นเราเอง ถึงในครั้งนั้น ติสสะนี้ ก็เป็นผู้ว่ายากอย่างนี้เหมือนกันฯ

คัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา

ความหมายและที่มาของคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา

คัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา หรืออรรถกถาธรรมบท หรือที่นักเรียนบาลีเรียกว่า ธรรมบท ซึ่งแปลว่า บทแห่งธรรมนั้นเป็นธรรมภาษิตสั้น ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกขุททกนิกาย มีเฉพาะตัวคาถาอย่างเดียว 302 คาถา เดิมที่ธรรมบทที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้นจะมีเฉพาะตัวคาถาอย่างเดียวไม่มีนิทานประกอบ ภายหลังเมื่อประมาณ พ.ศ. 900 พระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งเป็นพระมหาเถระชาวอินเดียได้แต่งนิทานเพิ่มเติมเข้ามา โดยประยุกต์เอาเรื่องราวที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้แก่บุคคลต่าง ๆ ต่างคราวต่างวาระกัน เช่น พระพุทธเจ้าตรัส

เรื่องนั้นไว้แก่ใคร ที่ไหน มีเรื่องราวเป็นอย่างไร พระสาวกทั้งหลายได้ทรงจำสืบทอดกันมาด้วยวิธีมุขปาฐะ แต่ก็มีพระอรรถกถาจารย์บางท่านกล่าวว่า พระมหาเถระชาวอินเดียผู้นั้น ไม่ได้แต่งนิทานด้วยตนเองแต่อย่างใด เพราะนิทานต่าง ๆ ล้วนเป็นเหตุเกิดของพระสูตรทั้งสิ้น ท่านทำเพียงดำเนินการแปลจากอรรถกถาที่มีอยู่จากภาษาสิงหลมาเป็นภาษามคธ จัดแบ่งเป็นวรรค ซึ่งแต่ละวรรคมีนิทานประกอบยาวบ้างสั้นบ้างแตกต่างกันไป แต่ลักษณะการดำเนินเรื่องของนิทานแต่ละเรื่องส่วนใหญ่จะเป็นไปในแนวเดียวกันตลอด (พระธรรมปัญญาภรณ์ (สุชาติ ธรรมรัตน์) และพระมหาทองดี ปัญญาวิชโร, 2548, หน้า 141-145)

มูลเหตุของการแสดงนิทานธรรมบท

การนำเอานิทานต่าง ๆ มาตรัส ก็ด้วยประโยชน์บางประการ กล่าวคือ การจะอบรมสั่งสอนเวไนยสัตว์บางเหล่าให้เข้าใจได้ง่ายนั้น บางครั้งต้องยกเรื่องราว หรือนิทานมาประกอบ และเปรียบเทียบให้เข้าใจ ทั้งนี้เพราะมนุษย์เรามีความแตกต่างกันทั้งจริต และอุปนิสัย นอกจากนี้ นิทานบางเรื่องเริ่มต้นด้วยปัญหา หรือคำถามที่สาวกได้ทูลถาม แต่แทนที่พระพุทธองค์จะตรัสตอบปัญหาเหล่านั้นโดยตรง กลับทรงเล่านิทานเปรียบเทียบ เพื่อแก้ปัญหาเหล่านั้นก็มี อย่างไรก็ตาม นิทานต่าง ๆ เหล่านี้ ถึงแม้จะมีมูลเหตุที่มาต่าง ๆ กัน แต่เมื่อได้มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกแล้ว จึงนับเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธพจน์ด้วย อีกทั้ง ยังเชื่อได้ว่าพระพุทธองค์คงจักทรงนำนิทานเหล่านี้มาตรัสเทศนาบ้างไม่มากก็น้อย (พระธรรมปัญญาภรณ์ (สุชาติ ธรรมรัตน์) และพระมหาทองดี ปัญญาวิชโร, 2548, หน้า 147) นิทานในธรรมบทหรือธัมมปทัฏฐกถา ฉบับที่พิมพ์ด้วยอักษรไทยนั้น แบ่งออก เป็น 8 ภาค จำแนกออกตามภาคต่าง ๆ ได้ดังนี้

1. ธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ 1 มีวรรคเดียว คือ ยมกวรรค ประกอบด้วยเรื่อง 14 เรื่อง ดังนี้ 1) จกขุपालตเถรวตฺถ 2) มฏฐกฺกณฺหฺลิวตฺถ 3) ติสฺสสฺตเถรวตฺถ 4) กาลียกฺขิณียาอุปฺตติวตฺถ 5) โกสมฺพิทิวตฺถ 6) จุลฺลกาลมฺหาลกาวตฺถ 7) เทวทตฺตวตฺถ 8) สญฺชยวตฺถ 9) นนฺทตฺเถรวตฺถ 10) จุนฺทสฺสุทฺทิวตฺถ 11) ธมฺมิกอุปาสิทิวตฺถ 12) เทวทตฺตวตฺถ 13) สุมฺนาเทวีวตฺถ 14) เทวสหายกภิกฺขุวตฺถ

2. ธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ 2 มี 2 วรรค คือ

2.1 อุปปมาทวคฺควณฺณนา มี 9 เรื่อง ได้แก่ 1) สามาวติวตฺถ 2) กุมฺภโฆสทิวตฺถ 3) จุฬปฺนุทตฺเถรวตฺถ 4) พาลนกฺขตฺตวตฺถ 5) มหาลกฺสฺสพฺตเถรวตฺถ 6) เทวสหายกภิกฺขุวตฺถ 7) สกฺกวตฺถ 8) อญฺญตรภิกฺขุวตฺถ 9) นิคมฺวาสิตฺติสฺสสฺตเถรวตฺถ

2.2 จิตตวคฺคควณณนา มี 9 เรื่อง ได้แก่ 1) เมฆังยวตฺถ 2) อญฺญตรภิกขุวตฺถ 3) อุกกณฺฐิตภิกขุวตฺถ 4) ภาคินเษยสงฺฆรทฺตตเถรวตฺถ 5) จิตตหตฺถเถรวตฺถ 6) อารททวิปสฺสภิกขุวตฺถ 7) ปุตฺติคตฺตติสฺสเถรวตฺถ 8) นนฺทโคปาลกาวตฺถ 9) โสเรยฺยตฺถเถรวตฺถ
รวมทั้งสิ้น 18 เรื่อง

3. อัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ 3 มี 2 วรรค คือ

3.1 ปุ่ปพวคฺคควณณนา มี 12 เรื่อง ได้แก่ 1) ปุ่ฐวีกถาปสฺตปญฺจสตภิกขุวตฺถ 2) มรฺรึจิกมมฺภูฏานิกตฺถเถรวตฺถ 3) วิชฺชุกถาวตฺถ 4) ปติปฺปชีกาวตฺถ 5) มจฺจนริยโกสิยเสฏฺฐวิวตฺถ 6) ปาฏิกกาชีวกาวตฺถ 7) ฉตฺตปาณิอุปาสกาวตฺถ 8) วิสาขวตฺถ 9) อานนฺทตเถรปญฺหวตฺถ 10) มหากสฺสปตฺเถรปิณฺฑปาทวตฺถ 11) โคธิกตฺถเถรปรินิพฺพานวตฺถ 12) ครหทินฺนวตฺถ

3.2 พาลวคฺคควณณนา มี 15 เรื่อง ได้แก่ 1) อญฺญตรปฺริสวตฺถ 2) มหากสฺสปตฺเถรสหฺตฺวิหาริกวตฺถ 3) อานนฺทเสฏฺฐวิวตฺถ 4) คนฺฐิเกทกโจรวตฺถ 5) อุตฺถายิตฺถเถรวตฺถ 6) ปาฐุญฺยภิกขุวตฺถ 7) สุปฺปพททกฺกวิวตฺถ 8) กสฺสวตฺถ 9) สุมานมาลาการวตฺถ 10) อูปฺปลวณฺณนาเถรีวตฺถ 11) ชมฺพุกาชีวกาวตฺถ 12) อหิเปตวตฺถ 13) สภฺฐิกฺกญฺเปตวตฺถ 14) สุตฺถมมตฺถเถรวตฺถ 15) วนวาลีติสฺสเถรวตฺถ

รวมทั้งสิ้น 27 เรื่อง

4. อัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ 4 มี 3 วรรค คือ

4.1 ปณฺฑิตวคฺคควณณนา มี 11 เรื่อง ได้แก่ 1) ราชตฺถเถรวตฺถ 2) อสฺสชิปนฺนพฺพสฺสวตฺถ 3) ฉนฺนตฺถเถรวตฺถ 4) มหากุปฺปิณฺนตฺถเถรวตฺถ 5) ปณฺฑิตสามเณรวตฺถ 6) ลกฺกณฺฏกภทฺทิตฺถเถรวตฺถ 7) กานฺธมาตวตฺถ 8) ปญฺจสตภิกขุวตฺถ 9) อัมมิกตฺถเถรวตฺถ 10) อัมมสฺสวณฺนวตฺถ 11) อาคนฺตฺถภิกขุวตฺถ

4.2 อรหฺนตวคฺคควณณนา มี 10 เรื่อง ได้แก่ 1) ชิวกาวตฺถ 2) มหากสฺสปตฺเถรวตฺถ 3) เพฬฺฐสิสฺสเถรวตฺถ 4) อนฺนรทฺตเถรวตฺถ 5) มหากจฺจาณตฺถเถรวตฺถ 6) สารีปฺตตฺถเถรวตฺถ 7) โกสมพิวาลีติสฺสเถรวตฺถ 8) สารีปฺตตฺถเถรวตฺถ 9) ขทฺธิรณฺนิยเวรตฺถเถรวตฺถ 10) อญฺญตริตฺถีวตฺถ

4.3 สหฺสวคฺคควณณนา มี 14 เรื่อง ได้แก่ 1) ตมพทาฐิกโจรฆาตกาวตฺถ 2) ทารุจฺริยตฺถเถรวตฺถ 3) กุณฺฑลเกสิเถรีวตฺถ 4) อนตฺถปฺจฉกพฺราหฺมณวตฺถ 5) สารีปฺตตฺถเถรสฺสมาตฺถพฺราหฺมณวตฺถ 6) สารีปฺตตฺถเถรสฺสภาคินเษยพฺราหฺมณวตฺถ 7) สารีปฺตตฺถเถรสหฺยาพฺราหฺมณวตฺถ 8) อายฺวทฺตมณฺฑมารวตฺถ 9) สกฺกิจจสามเณรวตฺถ 10) ขาณฺธุโกณฺฑญฺญตฺถเถรวตฺถ 11) สปปทาตฺถเถรวตฺถ 12) ปฏฺจาจรวตฺถ 13) กิสาโคตมวีวตฺถ 14) พหุปฺตฺติกาเถรีวตฺถ

รวมทั้งสิ้น 35 เรื่อง

5. ชัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ 5 มี 3 วรรค คือ

5.1 ปาปวคคฺวณฺณนา มี 12 เรื่อง ได้แก่ 1) จูเพ็กสาฎกาวตฺถ 2) เสยยกตฺเถรวตฺถ 3) ลาชเทวธิตาวตฺถ 4) อนาถปิณฺฑิติกวตฺถ 5) อสญฺญตปริกฺขารภิกฺขุวตฺถ 6) พินฺฟาลปทกเสฏฺฐิวตฺถ 7) มหาชนวาทนิชวตฺถ 8) กุกกฏมิตตวตฺถ 9) โภกสนฺขลฺลททวตฺถ 10) มณิการกฺขปกตีสฺสตฺเถรวตฺถ 11) ตโยชนวตฺถ 12) สุปฺพพุทฺธสกฺกาวตฺถ

5.2 ทณฺฑวคคฺวณฺณนา มี 11 เรื่อง ได้แก่ 1) ฉพฺพคฺคิยภิกฺขุวตฺถ 2) ฉพฺพคฺคิยภิกฺขุวตฺถ 3) สมฺพหุลกฺกมารวตฺถ 4) โภถนฺทธานตฺเถรวตฺถ 5) อุโปสถกมฺมวตฺถ 6) อชฺครเปตวตฺถ 7) มหาโมคฺคฺลลานตฺเถรวตฺถ 8) พหุภณฺฑิติกภิกฺขุวตฺถ 9) สมนฺตติมหามตฺตวตฺถ 10) ปิไลติกตฺเถรวตฺถ 11) สฺขสามเณรวตฺถ

5.3 ชรราวคคฺวณฺณนา มี 9 เรื่อง ได้แก่ 1) วิสาขายสหายิกาวตฺถ 2) สิริมาวตฺถ 3) อุตฺตฺราเถรวตฺถ 4) อธิมานิกภิกฺขุวตฺถ 5) รูปนฺนทาเถรวตฺถ 6) มลฺลิกาเทวีวตฺถ 7) โลฬุทาเยตฺเถรวตฺถ 8) ปฐฺมโฬิวตฺถ 9) มหาชนเสฏฺฐิปุตฺตวตฺถ

รวมทั้งสิ้น 32 เรื่อง

6. ชัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ 6 มี 6 วรรค คือ

6.1 อตฺตวคคฺวณฺณนา มี 10 เรื่อง ได้แก่ 1) โพธิราชกฺมารวตฺถ 2) อุปนฺนทสกยปุตฺตวตฺถ 3) ปธานิกตีสฺสตฺเถรวตฺถ 4) กุมารกสฺสปตฺเถรวตฺถ 5) มหากาลอุปาสกาวตฺถ 6) เทวทตฺตวตฺถ 7) สงฺฆเภทปรสกฺกนวตฺถ 8) กาลตฺเถรวตฺถ 9) จุลลกาลอุปาสกาวตฺถ 10) อตฺตทตฺตตฺเถรวตฺถ

6.2 โลกวคคฺวณฺณนา มี 11 เรื่อง ได้แก่ 1) ทหรภิกฺขุวตฺถ 2) สุกฺโขทนวตฺถ 3) วิปฺสุสภภิกฺขุวตฺถ 4) อภยราชกฺมารวตฺถ 5) สมฺมชฺชนตฺเถรวตฺถ 6) อังคฺลมาตฺเถรวตฺถ 7) เปสการธิตวตฺถ 8) ตีสภิกฺขุวตฺถ 9) จิณฺญจมาณวิกาตฺถ 10) อสทิสทานวตฺถ 11) อนาถปิณฺฑิติกปุตฺตกาลวตฺถ

6.3 พุทฺธวคคฺวณฺณนา มี 9 เรื่อง ได้แก่ 1) มารธิตาวตฺถ 2) ยมกปาฏิหาริยวตฺถ 3) เอกรปตฺตนาคราชวตฺถ 4) อานนฺทตฺเถรปญฺหวตฺถ 5) อนภิริตภิกฺขุวตฺถ 6) อคฺคิทตฺตปุโรหิตวตฺถ 7) อานนฺทตฺเถรปญฺหวตฺถ 8) สมฺพหุลภิกฺขุวตฺถ 9) กสฺสปทสพลสฺสวณฺณเจตฺติยวตฺถ

6.4 สุขวคคฺวณฺณนา มี 8 เรื่อง ได้แก่ 1) ญาตกานํกลหฺวปสมนวตฺถ 2) มารวตฺถ 3) โภสสรณฺญเญปราชยวตฺถ 4) อณฺญตฺรภุสทวาริกาวตฺถ 5) อณฺญตฺรอุปาสกาวตฺถ 6) ปเสนทิกโภสวตฺถ 7) ตีสฺสตฺเถรวตฺถ 8) สกฺกาวตฺถ

6.5 ปิยวคคฺวณฺณนา มี 9 เรื่อง ได้แก่ 1) ตโยปพฺพชิตวตฺถ 2) อณฺญตฺรภุสทวาริกาวตฺถ 3) วิสาขอุปาสิกาวตฺถ 4) ลิจฺฉวิวตฺถ 5) อนิตฺติคินฺนุภุมารวตฺถ 6) อณฺญตฺรพฺรหฺมณวตฺถ 7) ปณฺจสททวารวตฺถ 8) อนาคามิตฺเถรวตฺถ 9) นนฺทียวตฺถ

6.6 โภควคควณณนา มี 8 เรื่อง ได้แก่ 1) โรหิตีเขตติยภณญาวตตฤ 2) อญญตรภิกขุวตตฤ 3) อุตตราอุปาสิกาวตตฤ 4) โมคคัลลลานตเถรปญหวตตฤ 5) ภิกขุที ปญจอุปญหวตตฤ 6) ปุณฺณทาสีวตตฤ 7) อตุลอุปาสกาวตตฤ 8) ฉพพคคิยวตตฤ

รวมทั้งสิ้น 55 เรื่อง

7. อัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ 7 มี 6 วรรค คือ

7.1 มลวคควณณนา มี 12 เรื่อง ได้แก่ 1) โคฆาตกปุตตวตตฤ 2) อญญตรพราหมณวตตฤ 3) ติสฺสเถรวตตฤ 4) โลฬุทายิตเถรตวตตฤ 5) อญฺตรกุลปุตตวตตฤ 6) จูฬสาริกิขุวตตฤ 7) ปญฺจอุปาสกาวตตฤ 8) ติสฺสทหรวตตฤ 9) ปญฺจอุปาสกาวตตฤ 10) เมณฺชทกเสฏฐวตตฤ 11) อุชฺฌมานสญฺญตเถรวตตฤ 12) สุกททวตตฤ

7.2 อัมมภูทคควณณนา มี 10 เรื่อง ได้แก่ 1) วินิจฺฉยมหามตตวตตฤ 2) ฉพพคคิยวตตฤ 3) เอกุททานตเถรวตตฤ 4) ลกฺขณฺญกภทฺทิตฺยตเถรวตตฤ 5) สมฺพหุสภิกขุวตตฤ 6) หตฺถกาวตตฤ 7) อญฺญตรพราหมณวตตฤ 8) ติตฺถิยวตตฤ 9) อริยพาลิสสิกาวตตฤ 10) สมฺพหุสภิกขุวตตฤ

7.3 มคควคควณณนา มี 10 เรื่อง ได้แก่ 1) ปญฺจสตภิกขุวตตฤ 2) อปรปญฺจสตภิกขุวตตฤ 3) ปชานกมฺมิกติสฺสเถรวตตฤ 4) สุกฺรเปตวตตฤ 5) โปสฺสลตเถรวตตฤ 6) มหาลลกตเถรวตตฤ 7) สารีปุตตเถรสสทฺธิวาทิกวตตฤ 8) มหาวาณิขวตตฤ 9) กิสาโคตมวตตฤ 10) ปฏฺวาจาววตตฤ

7.4 ปกิณฺณกาวคควณณนามี 9 เรื่อง ได้แก่ 1) อตฺตโนปฺพุพกมวตตฤ 2) กุกฺกุณฺณชฺชาทิกาวตตฤ 3) ภทฺทิตฺยภิกขุวตตฤ 4) ลกฺขณฺญกภทฺทิตฺยตเถรวตตฤ 5) ทารุสากภิกวตตฤ 6) วชฺชีปุตตภิกขุวตตฤ 7) จิตฺตคหปติวตตฤ 8) จูฬสุภทฺทวตตฤ 9) เอกวิหารตเถรวตตฤ

7.5 นิรยวคควณณนามี 9 เรื่อง ได้แก่ 1) สุนฺหรีปริพฺพาชิกาวตตฤ 2) ทุกขปิพิตสตตวตตฤ 3) วคฺคุมทาทิรียภิกขุวตตฤ 4) เขมกเสฏฐปุตตวตตฤ 5) ทุพฺพจภิกขุวตตฤ 6) อีสฺสาปกตอิติถีวตตฤ 7) อาคนฺตุภิกขุวตตฤ 8) นิคฺคณฺฐวตตฤ 9) ติตฺถิยสวาวตตฤ

7.6 นาควคควณณนา มี 8 เรื่อง ได้แก่ 1) อตฺตโนวตตฤ 2) หตฺถาจริยปฺพุพกภิกขุวตตฤ 3) ปริชิตฺถพราหมณปุตตวตตฤ 4) ปเสนทิกเกสฺสรราชวตตฤ 5) สานุสามเถรวตตฤ 6) ปาเวรทตถิวตตฤ 7) สมฺพหุสภิกขุวตตฤ 8) มารวตตฤ

รวมทั้งสิ้น 58 เรื่อง

8. อัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ 8 มี 3 วรรค คือ

8.1 ตณฺหาวคควณณนา มี 12 เรื่อง ได้แก่ 1) กปิลมจฺฉวตตฤ 2) สุกฺรไปติกาวตตฤ 3) วิพฺพานตกาวตตฤ 4) พนฺธนาถวตตฤ 5) เขมวตตฤ 6) อุคฺคเสนเสฏฐปุตตวตตฤ 7) จูฬคฺคณฺฐคหปญ

ทิวตฤ 8) มารวตฤ 9) อุปกาศีวตฤ 10) สกุกเทวราชวตฤ 11) อปุตตกเสฏฐวตฤ 12) องฺกรเทวปุตตวตฤ

8.2 ฤกษวคฺควณณนา มี 12 เรื่อง ได้แก่ 1) ปญฺจฤกษวตฤ 2) หัสฆาตกฤกษวตฤ 3) โภกาลีทวตฤ 4) ธมฺมารามตฺเถรวตฤ 5) อณฺญตรปภฺยเสวกฤกษวตฤ 6) ปญฺจคฺคทายกพฺรหฺมณวตฤ 7) สมฺพหุสฤกษวตฤ 8) ปญฺจสตฤกษวตฤ 9) สนฺตกายตฺเถรวตฤ 10) นงฺคสณฺญตฺเถรวตฤ 11) วกฺกสิตฺเถรวตฤ 12) สุมฺนสามเณรวตฤ

8.3 พฺรหฺมณวคฺควณณนา มี 39 เรื่อง ได้แก่ 1) ปสาทพฺหุสพฺรหฺมณวตฤ 2) สมฺพหุสฤกษวตฤ 3) มารวตฤ 4) อณฺญตรพฺรหฺมณวตฤ 5) อานนฺทตฺเถรวตฤ 6) อณฺญตรปพฺพชิตวตฤ 7) สารีปุตตเถรวตฤ 8) มหาปชาปตีโคตมீวตฤ 9) สารีปุตตตฺเถรวตฤ 10) ชฎิลพฺรหฺมณวตฤ 11) กุหฺกพฺรหฺมณวตฤ 12) กิสาโคตมீวตฤ 13) อณฺญตรพฺรหฺมณวตฤ 14) อุคฺคเสนวตฤ 15) เทวพฺรหฺมณวตฤ 16) อุกโกสภการทวาชวตฤ 17) สารีปุตตตฺเถรวตฤ 18) อุปลวณฺณาเถรีวตฤ 19) อณฺญตรพฺรหฺมณวตฤ 20) เขมาฤกษุณีวตฤ 21) ปพฺพการวาสิติสฺสตฺเถรวตฤ 22) อณฺญตรฤกษวตฤ 23) สามเณรวตฤ 24) มหาปนฺถกตฺเถรวตฤ 25) ปิสิทวจฺจตฺเถรวตฤ 26) อณฺญตรฤกษวตฤ 27) สารีปุตตตฺเถรวตฤ 28) มหาไมคฺคฺลานตฺเถรวตฤ 29) เรวตตฺเถรวตฤ 30) จนฺทภตฺเถรวตฤ 31) สิวสิตฺเถรวตฤ 32) สุนฺทรสมฺพทตฺเถรวตฤ 33) โชติกตฺเถรวตฤ 34) ปฐฺมณภฺพพวตฤ 35) ทุตฺติยณฺภพวตฤ 36) วงฺคีสตฺเถรวตฤ 37) ธมฺมทินฺนาเถรีวตฤ 38) องฺคุสิมาลตฺเถรวตฤ 39) เทวหิตพฺรหฺมณวตฤ

รวมทั้งสิ้น 63 เรื่อง

รวมทั้งหมด 8 ภาค มีนิทานทั้งหมด 302 เรื่อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาจิตรการก์ ห้วนนา (2547) ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์ปู่เถ่าสอนหลานฉบับล้านนา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ลักษณะการแต่งของวรรณกรรมปู่เถ่าสอนหลานฉบับล้านนา และเพื่อศึกษาวิเคราะห์ภูมิปัญญาที่ปรากฏในปู่เถ่าสอนหลานฉบับล้านนา พบว่า เป็นลักษณะคติคำสอนของผู้เฒ่าผู้แก่จึงจัดเป็นวรรณกรรมคำสอนซึ่งแต่เดิมมีลักษณะเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ โครงเรื่องมี 2 ส่วน คือ โครงเรื่องใหญ่อันได้แก่ภายิตคำสอนต่าง ๆ และโครงเรื่องย่อยคือ นิทานประกอบภายิต เพื่อขยายความคำสอนให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

พระมหาภีร์ฐกรณ อัสุมาลี (พินนาวา) (2549) ได้ศึกษาวิจัยคัมภีร์ “มาลัยยวัตถุที่ปณี: การตรวจชำระและศึกษาวิเคราะห์” สรุปความได้ว่า คัมภีร์มีวิวัฒนาการความเป็นมาของการคัดลอก และการจารต้นฉบับ วิธีการจารลงในใบลาน ข้อผิดพลาดในการจาร ลักษณะของ

ไวยากรณ์ รวมทั้งวิธีการเชื่อมเนื้อหา และสรุปผลการวิจัยว่า ผู้แต่งคัมภีร์มาลัยยวัตฤทีปนีฎีกา ได้รวบรวมเนื้อหาจากคัมภีร์ต่าง ๆ มาปรับปรุงและแต่งเสริมเนื้อความ แต่ความหมายยังคงเดิม ในคัมภีร์นี้ผู้แต่งนำเอาเนื้อหาสาระมาจากคัมภีร์มาลัยยวัตฤทีปนีฎีกา มาอธิบายเนื้อความ หลักคำสอนที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนา เช่น เรื่อง บุญ บาป นรก และสวรรค์ ซึ่งเป็นหลักจริยธรรม ให้คนทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำให้ผู้อ่านมีความรู้เกี่ยวกับการทำความดี ที่แน่นมากที่สุด ในคัมภีร์นี้ คือ ทานบารมี ได้แก่ การให้ทาน และการฟังเทศน์มหาเวสสันดรชาดกให้จบภายใน วันเดียว

แหวน น้อยคุณ (2549) ได้ศึกษาวิเคราะห์นวนิยายเรื่อง มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร โดยมิตวัตรประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาองค์ประกอบของนวนิยายในด้านโครงเรื่อง ตัวละคร ฉาก บทสนทนา กลวิธีการเล่าเรื่องและแก่นเรื่อง 2) ศึกษาท่วงทำนองการแต่งนวนิยาย 3) ศึกษาคุณค่าทางปัญญาและจริยธรรม ผลการศึกษา พบว่า นวนิยายเรื่องนี้มีที่มาจากมหิสถชาดก แต่ผู้พิมพ์มิได้เสนอตามโครงเรื่องของชาดก แต่นำมาเสนอแบบโครงเรื่องของนวนิยายทั่วไป ผู้พิมพ์เปิดเรื่องด้วยการบรรยายสภาพของมิลินทร และพระสุบินของพระเจ้าวิเทโหราช นำเสนอปัญหาข้อขัดแย้งของตัวละคร และเหตุการณ์สำคัญในเรื่องเป็นการสร้างความสนใจ ในการดำเนินเรื่อง การจบเป็นจบแบบสุชานาฏกรรม ตัวละครมีมากมาย ทั้งคน สัตว์ เทวดา ยักษ์ รากษส ตามแนวชาดก บทสนทนาบอกลักษณะนิสัยของตัวละคร แก่นของเรื่องแสดง อานุภาพแห่งปัญญาและการใช้ปัญญาควบคู่ไปกับคุณธรรม สำหรับท่วงทำนองการแต่ง มีความโดดเด่นมาก มีการใช้คำโบราณ คำสูง คำบาลีสันสกฤต คำที่มีความหมายตรง และความหมายแฝง การใช้คำซ้ำ คำซ้อน คำอุทาน และโวหารมากมาย เช่น อุปมาอุปไมย บุคลาธิษฐาน อติพจน์ การเปรียบเทียบปฏิทรรศน์ การแฝงนัย เป็นต้น นวนิยายเรื่องนี้แสดงความมีปัญญาของมหิสถ และการใช้ปัญญาควบคู่ไปกับคุณธรรม สามารถเปลี่ยนศัตรู ให้กลายเป็นมิตร มีตัวอย่างการใช้ปัญญาอย่างแยบคาย และมีตัวอย่างการปฏิบัติตามจริยธรรม ที่สามารถนำมาปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวันอยู่ตลอดทั้งเรื่อง

พระมหาอุตร สุทธิญาณ (เกตุทอง) (2555) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ กังขาวิตรณีนีอรรคถา สรุปความได้ว่า คัมภีร์กังขาวิตรณีนี อรรคถา หรือที่เรียกว่า มาติกา อรรคถา เป็นอรรคถาหนึ่งใน 15 อรรคถาที่พระพุทธโฆสจารย์ รจนาไว้ จึงทำให้พอจะ สันนิษฐานได้ว่า ท่านคงแต่งคัมภีร์นี้ ที่ประเทศศรีลังกาในตอนที่ท่านได้ เดินทางไปศึกษา อรรคถา ตามที่พระเวทตะแนะนำ และคงแต่งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 9 ตามคำของพระโสม เถระ คัมภีร์กังขาวิตรณีนีอรรคถานี้ พระพุทธโฆสจารย์ แต่งขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อต้องการ ให้ภิกษุทั้งหลายได้ข้ามพ้นความสงสัยในพระวินัยอันเป็นกฎระเบียบและเป็นกรอบแห่ง

การประพุดิปฏิบัติ คัมภีร์กังขาวิตรณเีอรรถถถา เป็นอรรถถถาที่เป็นตัวมาติกาอธิบาย พระปาติโมกข์

พระมหาบูรณะ ชาตเมธ (โพธิ์นอก) (2556) ได้ศึกษาเรื่อง คัมภีร์วิสุทธิติ มัคคคัณฐี: การชำระและการศึกษาวิเคราะห์ ประวัติ ผู้แต่งนั้นมักเป็นธรรมเนียมของนักปราชญ์สมัยก่อน ที่ไม่มีใครแสดงชื่อของตนไว้ในงานนั้นด้วย จะแสดงเพียงเหตุผลหรือความจำเป็นในการแต่ง ด้านโครงสร้างเนื้อหา ผู้ประพันธ์ได้ยึดเอาโครงสร้างเนื้อหา จากคัมภีร์วิสุทธิมรรค ลักษณะ การประพันธ์เป็นการประพันธ์แบบวิมิสสะ คือ การประพันธ์แบบผสม บัชชะ (ร้อยกรอง) กับ คัชชะ (ร้อยแก้ว) เข้าด้วยกัน ใช้สำนวนภาษาแบบง่าย แต่เป็นไปตามแบบแผนของการประพันธ์ คือ มีคำปณามคาถา อันเป็นการแสดงความนอบน้อมต่อพระรัตนตรัย พร้อมกับบอกเหตุผล ในการประพันธ์แล้ว จึงดำเนินเข้าเนื้อหาที่ตนประสงค์จะอธิบายในตอนสุดท้าย เป็นการแสดง นิคมคาถา พระสารทสี่ไม่ได้แสดงชื่อของท่านเอาไว้ เป็นแต่กล่าวถึงสังคมสภาพแวดล้อม ในยุคนั้น มีความเป็นไปอย่างไร และจบลงด้วยขอให้พระราชาดำรงมั่นในทศพิธราชธรรม ขอให้ สรรพสัตว์ทั้งหลาย จงพ้นจากความทุกข์ และขอให้ตัวท่านผู้ประพันธ์ได้บรรลุมรรคนิพพาน ในศาสนาของพระเมตไตรยพุทธเจ้า ดังนั้น เมื่อได้แปลและตรวจทานเทียบเคียงกับคัมภีร์ วิสุทธิมรรค และคัมภีร์วิสุทธิ มรรคฎีกาทั้งสองแล้ว ทำให้เห็นถึงความสอดคล้องกันของ การอธิบาย เพราะคัมภีร์วิสุทธิมัคคคัณฐี ได้อธิบายเสริมเพิ่มเติม หรือสรุปคัมภีร์วิสุทธิมรรค ทั้ง 3 ดังที่กล่าวแล้ว ไว้อย่างชัดเจน

พระมหาสมลักษณ์ คนธสาร (สาราภิงค์) (2556) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง คัมภีร์ สมันต ภัททิกา อรรถถถาขนาดดวงต์: การแปลและศึกษาวิเคราะห์ พบว่า ผู้แต่งคัมภีร์สมันตภัททิกา ได้นำเนื้อหาจากพระไตรปิฎก และอรรถถถาของท่านพระ พุทธทัตตะและพระพุทโธสภาจารย์ มาเรียบเรียงใหม่ ให้เป็นลำดับที่เกี่ยวกับพระเมตไตรยพุทธเจ้า อีกทั้งแต่งเสริมข้อความบางอย่าง ที่ไม่เคยพบในพระไตรปิฎกและอรรถถถา เช่น มงคล 108 ในฝ่าพระบาท พระอนุพยัญชนะ 80 เป็นต้น คัมภีร์สมันตภัททิกาแสดงประเพณี วัฒนธรรม ความงามของ บ้านเมือง การปกครอง ตลอดจนความเป็นอยู่ชาวเมืองในอดีตและในอนาคต จึงนับว่าให้คุณค่าทั้งด้านวรรณคดี คุณค่าด้านวรรณศิลป์ คุณค่าด้านประวัติศาสตร์ และคุณค่าด้านประเทืองสติปัญญา คัมภีร์ สมันตภัททิกามีอิทธิพลต่อคัมภีร์วรรณคดีบาลีที่แต่งในภายหลัง เช่น ชินาลังการฎีกา ปฐมสมโพธิกถา โดยเนื้อหาที่มีอิทธิพลมากที่สุด คือ การกล่าวถึงมงคล 108 ในฝ่าพระบาท ส่งผลให้มีการสร้างรอยพระพุทบาทจำนวนมากที่ประกอบด้วยมงคล 108 ในประเทศพม่า ลังกา และไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

พระมหาภิกษุชัชวาล์ เขมทสสี (สุขเสน) (2558) ได้ศึกษาวิจัยคัมภีร์ “ธัมมบทมหาภิกษุภา: การแปลและการวิเคราะห์” สรุปความได้ว่า การแปลคัมภีร์ธัมมบทมหาภิกษุภาจากภาษาบาลี เป็นภาษาไทย ที่รจนาโดยพระวรวงศ์โพธิญาณมหาเถระ วัดมหาราม ประเทศพม่า มี 26 วรรค และมี 302 เรื่อง เช่น เรื่องพระจักขุบาลเถระเป็นต้น ท่านได้แต่งแก้ธัมมบทอรรถกถาเน้น การอธิบายความหมายของศัพท์ต่าง ๆ ตามลำดับแห่งธัมมบทอรรถกถาที่ท่านพิจารณาเห็นว่า เป็นบทที่มีความหมายลึกซึ้ง โดยยกหลักฐานจากคัมภีร์ต่าง ๆ มาอธิบายความ เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา เป็นต้น มาสนับสนุนแนวการอธิบาย และแสดงรูปวิเคราะห์ศัพท์ไว้ตามสมควร คัมภีร์ธัมมบทมหาภิกษุภานี้ได้สร้างคุณูปการแก่ผู้ศึกษาธัมมบทอรรถกถาอย่างมากมายน มีสำนวน ไวยาหาร เช่น ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจถ้าบุคคลมีใจร้ายแล้ว พุดอยู่ที่ดี ทำอยู่ที่ดี ทุกข์ย่อมไปตามเขา ดุจล้ออันหมุนไป ตามรอยเท้าโคผู้นำแอกไปอยู่ สายสัมพันธ์ระหว่างคัมภีร์ในคัมภีร์ ธัมมบทมหาภิกษุภาแบ่งออกเป็น ธัมมบทบาลี ธัมมบทอรรถกถา ธัมมบทมหาภิกษุภา ธัมมบทฎีกาธรรมาธิชาโยชนา และธัมมบททวิวรรณะ คัมภีร์เหล่านี้ เกิดขึ้นในโลกนี้ ต่างยุคต่างสมัยกัน แต่ทั้งหมดสร้างประโยชน์เกื้อกูลแก่นักศึกษาภาษาบาลีเป็นจำนวนมาก มีการวิเคราะห์ศัพท์เป็นจำนวนมาก เช่น ชื่อว่า นิพพาน เพราะอรรถวิเคราะห์ ว่า เปียด คือ เปียดเปียน ซึ่งวิญญูทุกข์ทั้งปวงหรือกิเลสทั้งปวงเป็นต้น

พระคำพันธ์ พิวกระจ่าง และประยูร แสงใส (2560, หน้า 191) การศึกษาวิเคราะห์ พุทธศาสนาผ่านตำนานพระพุทธรูปและพระธาตุเชิงชุม งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาตำนานพระธาตุพนมและพระธาตุเชิงชุม และเพื่อวิเคราะห์พัฒนาการพุทธศาสนา ผ่านตำนานพระธาตุพนมและพระธาตุเชิงชุม เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพประเภทวิเคราะห์เอกสาร ผลการศึกษา พบว่า โครงสร้างพระธาตุพนมและพระธาตุเชิงชุม เป็นตำราทาง ประวัติศาสตร์ด้านความคิด ความเชื่อของมนุษย์ เพราะตำนานมีกำเนิดใกล้ชิดกับมนุษย์มากที่สุด ซึ่งให้ความรู้เกี่ยวกับโลกทัศน์ ความเชื่อ ค่านิยมของสังคมมนุษย์ในแต่ละสังคม ข้อเท็จจริง เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องโชคลางอิทธิปาฏิหาริย์ เหตุการณ์เหนือธรรมชาติในความหมายที่เฉพาะ ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาต่ออาณาจักร สังคม ความจำ ต่อระเบียบ วิธีการดำรงชีวิตของมนุษย์ในยุคสมัยนั้น ตำนานจะแสดงถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่เข้าไป มีส่วนกำหนดแนวความคิดของประชาชนและทฤษฎีการปกครอง ตลอดจนสภาพการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม แม้สิ่งเหล่านี้จะไม่มีบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรโดยตรง แต่ผู้ศึกษา ตำนานสมัยหลังก็อาจจะค้นพบข้อเท็จจริง ซึ่งแฝงเร้นอยู่ในโครงสร้างตำนานพระธาตุพนม และพระธาตุเชิงชุม

พัฒนาการพระพุทธศาสนาผ่านตำนานพระธาตุฯ เมื่อศึกษาวิเคราะห์ในมิติสังคม วัฒนธรรม จึงทำให้ทราบได้ว่า ตำนานอูร์งศาตุมิได้เป็นแค่เพียงตัวบทที่เป็นพุทธตำนานเท่านั้น แต่ยังคงมีความหมายของการเป็นภูมิตำนาน หรือเป็นของภูมินาม และเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ ที่แสดงให้เห็นพัฒนาการของเครือข่ายความสัมพันธ์ของพื้นที่ทางสังคม และวัฒนธรรม ในลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างมาตั้งแต่สมัยโบราณ

วิโรจน์ คุ้มครอง (2560) ได้ทำการศึกษา วิจัยเรื่องคัมภีร์สุจิตตาลังการ: การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์โดยมีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อปริวรรตคัมภีร์สุจิตตาลังการจาก ต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย 2) เพื่อศึกษา วิเคราะห์คัมภีร์สุจิตตาลังการในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน 3) เพื่อวิเคราะห์คัมภีร์สุจิตตาลังการที่มีต่อการศึกษา พระพุทธศาสนา เป็นการวิจัยเชิงเอกสารโดยมีวิธีดำเนินการวิจัย คือ นำคัมภีร์สุจิตตาลังการ ที่เป็นภาษาบาลีอักษรขอมฉบับหอสมุดแห่งชาติปริวรรตให้เป็นบาลีอักษรไทยและแปลเป็น ภาษาไทย มีการวิเคราะห์คัมภีร์ในด้านประวัติผู้ เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน วิเคราะห์คัมภีร์สุจิตตาลังการที่มีต่อการศึกษา พระพุทธศาสนา เช่น การเรียนการสอนพระอภิธรรม เป็นต้น

ผลการวิจัย พบว่า คัมภีร์สุจิตตาลังการฉบับหอสมุดแห่งชาติ จำนวน 3 ผูก ที่ปริวรรต จากบาลีอักษรขอมมาเป็นบาลีอักษรไทย คือ ปริวรรตคัมภีร์สุจิตตาลังการจากบาลีขอมเป็น บาลีอักษรไทย ผูกที่ 1 ปริวรรตคัมภีร์สุจิตตาลังการจากบาลีขอมเป็นบาลีอักษรไทยผูกที่ 2 ปริวรรตคัมภีร์สุจิตตาลัง การจากบาลีขอมเป็นบาลีอักษรไทยผูกที่ 3 และผู้วิจัยได้ทำการแปล คัมภีร์สุจิตตาลังการที่เป็นบาลี อักษรไทยให้เป็นภาษาไทยทั้งหมด จำนวน 3 ผูก คือ แปล คัมภีร์สุจิตตาลังการจากเป็นบาลีไทยเป็น ภาษาไทยผูกที่ 1 แปลคัมภีร์สุจิตตาลังการจากเป็น บาลีไทยเป็นภาษาไทยผูกที่ 2 และแปลคัมภีร์สุจิตตาลังการจากเป็นบาลีไทยเป็นภาษาไทยผูกที่ 3 เสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว

คัมภีร์สุจิตตาลังการนี้ เป็นคัมภีร์ที่อธิบายเรื่องเกี่ยวกับพระอภิธรรมไว้โดยย่อ เปรียบเสมือนแบบเรียนเร็วรจนาโดยพระกัลยาณเถระแห่งประเทศพม่า ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ใบลาน เลขที่ 3687/ข/1-3 ต. 18 ช. 2 มี 3 ผูก มีจัดเรียงโครงสร้างเนื้อหาเป็นหมวดหมู่ 17 หมวด ได้แก่ 1) บุคคลเภท 2) เวทนาเภท 3) เหตุเภท 4) กิจจถานเภท 5) ทวารเภท 6) อารัมมณเภท 7) วัตถุเภท 8) มันทามันท์มัชฌิมายุกเภท 9) ปัญจทวารวิถีเภท 10) มโนทวาร วิถเภท 11) ปกิณณก วินิจฉยเภท 12) ภูมิฐานเภท 13) สตุตตานังอายุเภท 14) กัปปวินาสเภท 15) โยนิเภท 16) รูป กลาปเภท 17) นิพพานเภท มีลักษณะการประพันธ์ 2 อย่าง คือ

1) แบบร้อยแก้ว เป็นการดำเนินเรื่องตามธรรมดา 2) แบบร้อยกรอง หรือฉันทลักษณ์ มี 3 ฉันทลักษณ์ คือ 2.1) ปุสฺยาวัตร 2.2) อุปชาติฉันท 2.3) กุสุมวิจิตตฉันท มีสำนวนภาษาแบ่งออกเป็น 3 ส่วน
 1) วิธีการใช้นามศัพท์ 2) วิธีการใช้กิริยาศัพท์ 3) วิธีการใช้อพยศัพท์ตามหลักไวยากรณ์
 ทุกประการ ซึ่งหอสมุดแห่งชาติเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี เพราะเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมพระอภิธรรมที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาในรูปของบาลีอักษรขอมสมัยโบราณ ซึ่งควรค่าแก่การอนุรักษ์และการเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี เพื่อเป็นประโยชน์ต่ออนุชนคนรุ่นหลังต่อไป

ส่วนการวิเคราะห์คัมภีร์สุจิตตาลังการที่มีต่อการศึกษาพระพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น 3 ผูก คือ ผูกที่ 1 เช่น คำว่า อสังญสฺตวฺในพระอภิธรรมปิฎก พระกัลยาณเถระอธิบายว่า คำว่า อสังญสฺตวฺ หมายถึง อสังญสฺตวฺมีบุคคลประเภทเดียว ได้แก่ อสังญสฺตตพรหมโลก เป็นต้น ผูกที่ 2 เช่น คำว่า จุติจิตในพระอภิธรรมปิฎกพระกัลยาณเถระอธิบายว่า คำว่า จุติจิต หมายถึง จุติจิตที่มี 51 ดวง เป็นต้น และผูกที่ 3 เช่น คำว่า มหากุศลจิตในพระอภิธรรมปิฎก พระกัลยาณเถระอธิบายว่า คำว่า มหากุศลจิต มีอุปนาชวณะ 12 ดวง เป็นต้น มีการวิเคราะห์คำศัพท์ เช่น คำว่า จิต มีวิเคราะห์ว่า ธรรมชาติโดยอมิติต เหตุุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า จิต มีการวิเคราะห์การใช้ถ้อยคำ เช่นคำว่า ฐาน เป็น ถาน เช่น กามโลเก ทส ถานานิ ภวนติ แปลว่า ในกามโลก ฐานมี 10 คำว่า ถาน นี้ มีใช้ในคัมภีร์สุจิตตาลังการเป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยเข้าใจว่า ต้นฉบับในคัมภีร์สุจิตตราลังการใช้คำว่า ถาน ไม่ใช่ ฐาน แต่ในเวลาแปลแล้วแปลเหมือนกัน คือที่ตั้ง แต่ไม่ค่อยพบในคัมภีร์อื่น ๆ ส่วนการวิเคราะห์การเรียนการสอนพระอภิธรรมในคัมภีร์สุจิตตาลังการ โดยพระกัลยาณเถระได้รจนามาตามแนวของคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะมีเนื้อหาที่ สละสลวยจัดเป็น หมวดหมู่เป็นเรื่อง ๆ จำนวน 17 หมวด กล่าวถึงปรมัตถธรรม 4 จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ซึ่งจำแนกจิตออกโดยประเภทต่าง ๆ เพื่อให้กุลบุตรสามารถเรียนรู้พระอภิธรรมได้ง่าย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่องวิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทและจัดประเภทพระคาถาในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 นี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้การสำรวจจากเอกสาร ซึ่งมีขั้นตอนในการดำเนินการศึกษา ดังนี้

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปล ซึ่งคณะกรรมการแผนกตำรามหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้มอบให้พระมหาอุ นิสฺสโก ป.ธ.7 วัดบวรนิเวศวิหารรับไปดำเนินการค้นคว้ารวบรวมการแปลที่พระเถรานุเถระได้แปลไว้แต่เดิม และให้พระภิกษุสงฆ์ที่เป็นเปรียญช่วยกันแปลบ้าง โดยการแปลนั้นเป็นระเบียบเดียวกัน คือ ได้ความชัดสำนวนเรียบร้อย และแปลเท่าศัพท์

หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลที่นำมาใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มีจำนวน 4 เล่ม ได้แก่

1. หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1 ได้แก่ ยมกวรรค วรรณา ประกอบด้วย ธรรมบทและนิทานธรรมบท 14 เรื่อง คือ 1) เรื่องพระจักขุปาลเถระ 2) เรื่องมัฏฐกถุณทลี 3) เรื่องพระติสสเถระ 4) เรื่องความเกิดขึ้นของนางกาลสิยภิกษิณี 5) เรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี 6) เรื่องจุลกาลและมหากาล 7) เรื่องพระเทวทัต 8) เรื่องสญชัย 9) เรื่องพระนันทเถระ 10) เรื่องนายจุนทสูกริก 11) เรื่องธัมมิกอุบาสก 12) เรื่องพระเทวทัต 13) เรื่องสุมนาเทวี 14) เรื่องภิกษุ 2 สหาย

2. หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 2 มี 2 ตอน ได้แก่

- 2.1 อัมปมาทวรรค วรรณา ประกอบด้วยธรรมบทและนิทานธรรมบท 9 เรื่อง คือ 1) เรื่องพระนางสามาวดี 2) เรื่องกุมภโฆสก 3) เรื่องพระจูฬปันถกเถระ 4) เรื่องพาลนัคัษตร 5) เรื่องพระมหากัสสปเถระ 6) เรื่องภิกษุ 2 สหาย 7) เรื่องท้าวสักกะ 8) เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง 9) เรื่องพระติสสเถระผู้มีปากติดอยู่ในนิคม

- 2.2 จิตตวรรค วรรณา ประกอบด้วยธรรมบทและนิทานธรรมบท 9 เรื่อง คือ 1) เรื่องพระเมฆียเถระ 2) เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง 3) เรื่องอุกัณฐิตภิกษุ 4) เรื่องพระภาคินัย

สังฆรักขิตเถระ 5) เรื่องพระจิตตหัตถเถระ 6) เรื่องภิกษุผู้ปรารถนาวิปัสสนา 7) เรื่องพระปุตติคตติสเถระ 8) เรื่องนนทโคपालกะ 9) เรื่องพระโสโรยเถระ

3. หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 3 มี 2 ตอน ได้แก่

3.1 ปุปผาวรรค วรรณนา ประกอบด้วยธรรมบทและนิทานธรรมบท 12 เรื่อง คือ
1) เรื่องภิกษุ 500 รูป ผู้ชวนชวายเป็นปฐวีกถา 2) เรื่องพระเถระผู้เจริญมริจิกัมมัฏฐาน 3) เรื่องพระเจ้าวิฑูฑกะ 4) เรื่องนางปติปฐิกา 5) เรื่องโกสิยเศรษฐีผู้มีความตระหนี่ 6) เรื่องปาฎิกาสีวก 7) เรื่องฉัตตปาณินุบาสก 8) เรื่องนางวิสาขา 9) เรื่องปัญหาของพระอานนทเถระ 10) เรื่องถวายปิณฑบาตแก่พระมหากัสสปเถระ 11) เรื่องปริณิพพานของพระโคตมเถระ 12) เรื่องครหทินัน

3.2 พาลวรรค วรรณนา ประกอบด้วย ธรรมบทและนิทานธรรมบท 15 เรื่อง คือ
1) เรื่องบุรุษคนใดคนหนึ่ง 2) เรื่องลัทธินิหาริกของพระมหากัสสปเถระ 3) เรื่องอานนทเศรษฐี 4) เรื่องโจรผู้ทำลายปม 5) เรื่องพระอุทายีเถระ 6) เรื่องภิกษุชาวเมืองปาฐา 7) เรื่องสุปปพุทธกฐิ 8) เรื่องชวานา 9) เรื่องนายสุมนมาลาการ 10) เรื่องพระอุบลวรรณาเถรี 11) เรื่องขัมพุกาซีวก 12) เรื่องอหิเปรต 13) เรื่องสังกฐิกฐเปรต 14) เรื่องพระสุธรรมเถระ 15) เรื่องพระวณวาสีติสเถระ

4. หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 4 มี 3 ตอน ได้แก่

4.1 บัณฑิตวรรค วรรณนา ประกอบด้วย ธรรมบทและนิทานธรรมบท 11 เรื่อง คือ
1) เรื่องพระราชาเถระ 2) เรื่องภิกษุอัสนธิและปุนัพพะกะ 3) เรื่องพระฉนนเถระ 4) เรื่องพระมหากัปปินเถระ 5) เรื่องบัณฑิตสามเณร 6) เรื่องพระสกุณภูกัททียเถระ 7) เรื่องมารดาของนางกาณดา 8) เรื่องภิกษุ 500 รูป 9) เรื่องพระเถระผู้ตั้งอยู่ในธรรม 10) เรื่องการฟังธรรม 11) เรื่องภิกษุอาคันตุกะ

4.2 อรหันตวรรค วรรณนา ประกอบด้วย ธรรมบทและนิทานธรรมบท 10 เรื่อง คือ
1) เรื่องหมอซีวก 2) เรื่องมหากัสสปเถระ 3) เรื่องเพฬฐิสเถระ 4) เรื่องพระอนรุทธเถระ 5) เรื่องพระมหากัจจายนเถระ 6) เรื่องพระสารีบุตรเถระ 7) เรื่องพระติสสเถระชาวกรุงโกสัมพี 8) เรื่องพระสารีบุตรเถระ 9) เรื่องพระชทริวนิยเรวตเถระ 10) เรื่องหญิงคนใดคนหนึ่ง

4.3 สหัสสวรรค วรรณนา ประกอบด้วย ธรรมบทและนิทานธรรมบท 14 เรื่อง คือ
1) เรื่องของบุรุษผู้ฆ่าโจรมีเคราแดง 2) เรื่องทารุจิริยเถระ 3) เรื่องพระกุนทลเกสิเถรี 4) เรื่อง อนัตถปุจฉนพราหมณ์ 5) เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นลูกของพระสารีบุตรเถระ 6) เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นหลานของพระสารีบุตรเถระ 7) เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นสหายของพระสารีบุตรเถระ 8) เรื่องอายุวัฒนกุมาร 9) เรื่องสังกัจจสามเณร 10) เรื่องพระขานุกิณทัตถเถระ 11) เรื่องพระสัปปทาสเถระ 12) เรื่องนางปฐาจารา 13) เรื่องนางกิสาโคตมี 14) เรื่องพระพหูปุตติกาเถรี

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือในการวิจัยครั้งนี้คือ แบบบันทึกข้อมูล ซึ่งผู้วิจัยได้ประยุกต์จากการทบทวนเอกสารและการวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาสร้างแบบบันทึกข้อมูล ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย

แบบบันทึกข้อมูลแบ่งเป็น 2 ชุด ได้แก่

1. แบบบันทึกข้อมูลโครงสร้างของการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า จากหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 ได้แก่ ชื่อเรื่อง ชื่อตอน และลำดับการนำเสนอ ตัวอย่างเช่น

ชื่อตอน: ปันทิติวารรค วรณนา

ชื่อเรื่อง: เรื่องพระราชาเถระ

ลำดับการนำเสนอเนื้อหา

1. [ข้อความเบื้องต้น]
2. [ราชาพราหมณ์ชูปนมเพราะไม่ได้บวช]
3. [ราชาพราหมณ์มีอุปนิสัยพระอรหันต์]
4. [พระสารีบุตรเป็นผู้กตัญญูกตเวที]
5. [พราหมณ์บวชแล้วเป็นคนว่าง่าย]
6. [พระภิกษุสรรเสริญพระสารีบุตรและพระราชา]
7. [พระศาสดา ทรงแสดงอสังขิตตชาดก]
8. [ภิกษุควรเป็นผู้ว่าง่ายอย่างพระราชา]
9. [พระคาถา]
10. [แก้อรรถ]
11. [การจบเทศนา]

ภาพ 1 แสดงแบบบันทึกข้อมูลโครงสร้างของการนำเสนอเนื้อหา

2. แบบบันทึกข้อมูลพระคาถาในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า จากหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 ได้แก่ ชื่อตอน ชื่อเรื่อง และพระคาถา ตัวอย่างเช่น

ชื่อตอน: บัณฑิตวรรค วรรณนา

ชื่อเรื่อง: เรื่องพระราชเถระ

พระคาถา: “บุคคลพึงเห็นผู้มีปัญญาใด ซึ่งเป็นผู้กล่าวนิคคหะชื้อโทษ ว่าเป็นเหมือนผู้บอก
ขุมทรัพย์ให้, พึงคบผู้มีปัญญาเช่นนั้น ซึ่งเป็นบัณฑิต,(เพราะว่า) เมื่อคบท่านผู้เช่นนั้น
มีแต่คุณอย่างประเสริฐ ไม่มีโทษที่ลามก” (หน้า 5)

ภาพ 2 แสดงแบบบันทึกข้อมูลพระคาถา

การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ผู้ศึกษาได้จัดพิมพ์เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยทั้ง 2 ชุด แล้วนำเสนอต่อ รองศาสตราจารย์ ดร.เปรมวิทย์ วิวัฒน์เศรษฐ์ อาจารย์ที่ปรึกษาการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง เพื่อพิจารณาให้ความเห็น ตลอดจน ข้อเสนอแนะและการปรับปรุงแก้ไข และเมื่อผู้ศึกษาได้ทำการปรับปรุงแก้ไขแบบบันทึกข้อมูลตามข้อเสนอแนะแล้วจึงนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลต่อไป

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้ศึกษาสำรวจข้อมูลที่ต้องการจากหนังสือพระธัมมปัทฏฐกถาแปลภาค 1-4 พร้อมบันทึกข้อมูลลงในแบบบันทึกข้อมูลตามรายละเอียดที่กำหนดไว้ในแบบบันทึกข้อมูลทั้ง 2 ชุด

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้ศึกษานำแบบบันทึกข้อมูลทั้งหมดมาตรวจสอบความถูกต้องครบสมบูรณ์ของเนื้อหาแล้วจัดเข้าเป็นระบบโดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 แบบบันทึกข้อมูลโครงสร้างของการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในหนังสือพระธัมมปัทฏฐกถาแปลภาค 1-4

กลุ่มที่ 2 แบบบันทึกข้อมูลพระคาถาในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในหนังสือพระธัมมปัทฏฐกถาแปลภาค 1-4 แล้วจึงทำการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย สรุปผล และนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive analysis)

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 ผู้ศึกษาแบ่งการนำเสนอเป็น 2 ตอน ได้แก่

1. ผลการศึกษาวิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4

2. ผลการจัดประเภทพระคาถาในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ผลการศึกษาวิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4

หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 มีธรรมบทอันประกอบด้วยนิทานทั้งหมด 94 เรื่อง เนื้อหาของธรรมบทแต่ละเรื่องมีความสั้น-ยาว แตกต่างกันไป ธรรมบทที่สั้นที่สุดจะมีความยาวเพียง 2 หน้า ส่วนธรรมบทที่มีความยาวมากที่สุด มีความยาว 96 หน้า ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ธรรมบทที่มีความยาว 2 หน้า มี 5 เรื่อง ได้แก่ 1) เรื่องพระอุทายีเถระ 2) เรื่องภิกษุชาวเมืองปาฐา 3) เรื่องพระลูกนกกระทาหิยเถระ 4) เรื่องการฟังธรรม 5) เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นหลานของพระสารีบุตรเถระ

2. ธรรมบทที่มีความยาว 3 หน้า มี 16 เรื่อง ได้แก่ 1) เรื่องพระมหากัสสปเถระ 2) เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง 3) เรื่องภิกษุ 500 รูป ผู้ชวนชวายเป็นปฐวีกถา 4) เรื่องพระเถระผู้เจริญมริจิกัมมัฏฐาน 5) เรื่องโจรผู้ทำลายปม 6) เรื่องภิกษุอัสนธิและปุนัพพสุกะ 7) เรื่องพระฉันทเถระ 8) เรื่องพระเถระผู้ตั้งอยู่ในธรรม 9) เรื่องภิกษุอาคันตุกะ 10) เรื่องพระมหากัจจายนเถระ 11) เรื่องพระสารีบุตรเถระ 12) เรื่องหญิงคนใดคนหนึ่ง 13) เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นลุงของพระสารีบุตรเถระ 14) เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นสหายของพระสารีบุตรเถระ 15) เรื่องพระขานุกโกณฑัญญเถระ 16) เรื่องพระพหูตติกาเถรี

3. ธรรมบทที่มีความยาว 4 หน้า มี 6 เรื่อง ได้แก่ 1) เรื่องพาลนักษัตร 2) เรื่องภิกษุ 2 สหาย 3) เรื่องนนทโคपालกะ 4) เรื่องเพ็ญฐลีสเถระ 5) เรื่องพระอนุรุทธเถระ 6) เรื่อง อนันตอุปจกพราหมณ์

4. ธรรมบทที่มีความยาว 5 หน้า มี 14 เรื่อง ได้แก่ 1) เรื่องสุนณาเทวี 2) เรื่องพระติสสเถระ ผู้มีปกติอยู่ในนิคม 3) เรื่องพระเมฆียเถระ 4) เรื่องอุกัณฐิตภิกษุ 5) เรื่องปัญหาของพระอานนทเถระ 6) เรื่องปรินิพพานของพระโคธิกเถระ 7) เรื่องอานนทเศรษฐี 8) เรื่องสุปป-พุททกฐิน 9) เรื่องชวานา 10) เรื่องพระอุบลวรรณาเถรี 11) เรื่องภิกษุ 500 รูป 12) เรื่องหมอชิวก 13) เรื่องพระสารีบุตรเถระ 14) เรื่องนายจุนทสุกริก

5. ธรรมบทที่มีความยาว 6 หน้า มี 9 เรื่อง ได้แก่ 1) เรื่องธัมมิกอุบาสก 2) เรื่องพระภาคินัยสังฆรักชิตเถระ 3) เรื่องพระปุตติคตติสสเถระ 4) เรื่องนางปติบุชิกา 5) เรื่องปาฎิกาสีวก 6) เรื่องมหากัสสปเถระ 7) เรื่องพระติสสเถระชาวกรุงโกสัมพี 8) เรื่องอายุวัฒนกุมาร 9) เรื่องพระสัปปทาสเถระ

6. ธรรมบทที่มีความยาว 7 หน้า มี 6 เรื่อง ได้แก่ 1) เรื่องภิกษุผู้ปรารถนาวิปัสสนา 2) เรื่องนัตตปาณิอุบาสก 3) เรื่องอหิเปรต 4) เรื่องสังฆิกูฏเปรต 5) เรื่องมารดาของนางกาณา 6) เรื่องนางกิสาโคตมี

7. ธรรมบทที่มีความยาว 8 หน้า มี 5 เรื่อง ได้แก่ 1) เรื่องเทวทัต 2) เรื่องภิกษุ 2 สหาย 3) เรื่องสังฆิวิหาริกของพระมหากัสสปเถระ 4) เรื่องพระราชาเถระ 5) เรื่องของบุรุษผู้ฆ่าโจรมีเคราแดง

8. ธรรมบทที่มีความยาว 9 หน้า มี 2 เรื่อง ได้แก่ 1) เรื่องนายสุนนมาลาการ 2) เรื่องทารุจิริยเถระ

9. ธรรมบทที่มีความยาว 10 หน้า มี 5 เรื่อง ได้แก่ 1) เรื่องความเกิดขึ้นของนางกาสิยักษิณี 2) เรื่องพระจิตตหัตถเถระ 3) เรื่องพระโสโรยเถระ 4) เรื่องถวายเป็นนิมิตแก่พระมหากัสสปเถระ 5) เรื่องนางปฎาจารย์

10. ธรรมบทที่มีความยาว 11 หน้า มี 1 เรื่อง ได้แก่ เรื่องพระติสสเถระ

11. ธรรมบทที่มีความยาว 12 หน้า มี 2 เรื่อง ได้แก่ 1) เรื่องโกสิยเศรษฐีผู้มีความตระหนี่ 2) เรื่องพระกุนทลเกสิเถรี

12. ธรรมบทที่มีความยาว 13 หน้า มี 2 เรื่อง ได้แก่ 1) เรื่องกุ่มภโฆสก 2) เรื่องพระสุธรรมเถระ

13. ธรรมบทที่มีความยาว 14 หน้า มี 2 เรื่อง ได้แก่ 1) เรื่องจุลกกาลและมหากาล 2) เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

14. ธรรมเนียมที่มีความยาว 15 หน้า มี 4 เรื่อง ได้แก่ 1) เรื่องพระนันทเถระ 2) เรื่องขัมพูกาซีก 3) เรื่องพระขทิรวินยเวรตเถระ 4) เรื่องสังกัจจสามเณร
15. ธรรมเนียมที่มีความยาว 16 หน้า มี 1 เรื่อง ได้แก่ เรื่องครหทินันท์
16. ธรรมเนียมที่มีความยาว 17 หน้า มี 1 เรื่อง ได้แก่ เรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี
17. ธรรมเนียมที่มีความยาว 18 หน้า มี 1 เรื่อง ได้แก่ เรื่องมัญจกุณฑลสี
18. ธรรมเนียมที่มีความยาว 20 หน้า มี 1 เรื่อง ได้แก่ เรื่องพระมหากัปปินเถระ
19. ธรรมเนียมที่มีความยาว 22 หน้า มี 1 เรื่อง ได้แก่ เรื่องพระจุฬปัณณเถระ
20. ธรรมเนียมที่มีความยาว 23 หน้า มี 1 เรื่อง ได้แก่ เรื่องบุรุษคนใดคนหนึ่ง
21. ธรรมเนียมที่มีความยาว 24 หน้า มี 2 เรื่อง ได้แก่ 1) เรื่องพระเทวทัต
- 2) เรื่องท้าวสักกะ
22. ธรรมเนียมที่มีความยาว 25 หน้า มี 1 เรื่อง ได้แก่ เรื่องบัณฑิตสามเณร
23. ธรรมเนียมที่มีความยาว 26 หน้า มี 1 เรื่อง ได้แก่ เรื่องวนวาสีตีสเถระ
24. ธรรมเนียมที่มีความยาว 32 หน้า มี 1 เรื่อง ได้แก่ เรื่องพระจักขุปาลเถระ
25. ธรรมเนียมที่มีความยาว 33 หน้า มี 1 เรื่อง ได้แก่ เรื่องพระเจ้าวิฑูฑกะ
26. ธรรมเนียมที่มีความยาว 40 หน้า มี 1 เรื่อง ได้แก่ เรื่องสญชัย
27. ธรรมเนียมที่มีความยาว 45 หน้า มี 1 เรื่อง ได้แก่ เรื่องนางวิสาขา
28. ธรรมเนียมที่มีความยาว 96 หน้า มี 1 เรื่อง ได้แก่ เรื่องพระนางสามาวดี

โครงสร้างหลักของธรรมเนียม

โครงสร้างหลัก หมายถึง ส่วนประกอบที่เป็นแก่นของธรรมเนียมทุกเรื่อง

จากการศึกษา พบว่า ความสั้น-ยาว ของธรรมเนียม ไม่มีผลกระทบต่อโครงสร้างหลักของธรรมเนียม เนื่องจากธรรมเนียมที่มีความสั้น-ยาวเท่ากัน หรือธรรมเนียมที่มีความสั้น-ยาวแตกต่างกันก็ตาม จะต้องมีส่วนประกอบหลักที่เหมือนกัน 5 ส่วน ได้แก่

1. การเปิดเรื่อง ในธรรมเนียมจะใช้คำว่า “[ข้อความเบื้องต้น]” หมายถึง การเกริ่นนำให้รู้ถึงความเป็นมาของเรื่องที่พระพุทธเจ้าจะแสดงธรรมเทศนาโปรดแก่พระสาวกและมหาชนทั้งหลาย โดยในส่วนของกรเปิดเรื่องนี้จะบอกให้รู้ถึงฉากเหตุการณ์ของเรื่องว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ใด ทรงกล่าวถึงใครคือ จะเล่าเรื่องของผู้ใดพร้อมคำกล่าวขึ้นต้นในการแสดงพระธรรมเทศนา ดังตัวอย่าง เช่น

1.1 เรื่องพระอุทายีเถระ (ความยาว 2 หน้า) [ข้อความเบื้องต้น]

“พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระอุทายีเถระตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า ‘ยาวชิวมปี เจ พาลี’ เป็นต้น” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 191)

1.2 เรื่องจุลกกาลและมหากาล (ความยาว 14 หน้า)

[ข้อความเบื้องต้น]

“พระศาสดา เมื่อเสด็จเข้าไปอาศัยเสด็จพยนคร ประทับอยู่ในป่าประดู่ลาย ทรงปรารภจุลกกาลและมหากาล ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า ‘สุภานุปัสสี วิหรนต’ เป็นต้น” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 91)

1.3 เรื่องพระนางสามาวดี (ความยาว 96 หน้า)

[ข้อความเบื้องต้น]

“พระศาสดา เมื่ออาศัยกรุงโกสัมพี ประทับอยู่ที่โฆสิตาราม ทรงปรารภ ความวอดวาย คือ มรณะของหญิง 500 มีพระนางสามาวดีเป็นประธาน และของญาติ 500 ของพระนางมาคันทียานั้น ซึ่งมีนางมาคันทียาเป็นประธาน จึงตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า ‘อปปมาโท อมต ปท’ เป็นต้น” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 1)

2. การยกอุทาหรณ์ หมายถึง การเล่าเรื่องนิทานชาดก ซึ่งเป็นเรื่องราวของผู้ที่ พระพุทธเจ้าทรงปรารภถึงแล้วในข้อความเบื้องต้น การใช้ภาษาในการเล่าเรื่องนี้มีลักษณะเฉพาะ คือ ผู้เล่าเรื่องจะเล่าเหตุการณ์ไปตามลำดับเวลา ด้วยวิธีการบรรยายร่วมกับการใช้บทสนทนาโต้ตอบกันของบุคคลในเรื่องนั้น ๆ และเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวหรือเหตุการณ์ง่ายขึ้น ผู้เล่า (ผู้เขียน) จะสรุปประเด็นของเหตุการณ์ไว้ในวงเล็บ [] ก่อนข้อความที่เป็นรายละเอียดของแต่ละช่วงไว้ ดังตัวอย่างเช่น

2.1 เรื่องพระอุทายีเถระ (ความยาว 2 หน้า) จะมีเหตุการณ์เพียง 1 เหตุการณ์ ที่ผู้เล่าได้สรุปไว้ คือ [คนไม่รู้มักถือตัว] ซึ่งมีรายละเอียดคร่าว ๆ ดังนี้

“...พระอุทายีเถระนั้น เมื่อพระเถระผู้ใหญ่หกลีบไปแล้วไปสู่โรงธรรมแล้วนั่งบนธรรมาสน์...พวกภิกษุอาคันตุกะเห็นพระอุทายีเถระนั้นแล้วเข้าใจว่า “ภิกษุนี้จักเป็นพระมหาเถระผู้พหูสูต” จึงถามปัญหา...ดีเตือนท่านผู้ไม่รู้...ว่า ‘นี่พระเถระอะไร? อยู่ในพระวิหารเดียวกันกับพระพุทธเจ้ายังไม่รู้ธรรม...’” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 191)

2.2 เรื่องจุลกกาลและมหากาล (ความยาว 14 หน้า) มีเหตุการณ์ที่ผู้เล่าได้สรุปไว้ 12 เหตุการณ์ คือ

2.2.1 [พี่น้อง 3 คนทำการค้าขาย] มีรายละเอียดคร่าว ๆ ดังนี้

“...กุฎุมพีชาวเสด็จพยนคร 3 พี่น้อง คือ จุลกาล 1 มัชฌิมกาล 1 มหากาล 1 ... พี่ชายใหญ่และน้องชายน้อยเที่ยวไปในทิศทั้งหลาย...บรรทุกสิ่งของต่าง ๆ ด้วยเกวียน 500 เล่ม ไปสู่กรุงสรวัดดี...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 91)

2.2.2 [มหากาลฟังธรรมแล้วเวลาน้องชายไปบวช] มีรายละเอียดคร่าว ๆ ดังนี้

“...มหากาลเห็นอริยสาวก...จึงถามว่า “ชนเหล่านี้ไปไหนกัน” ...เรียกน้องชายมาแล้วบอกว่า ‘พ่อ ! เจ้าจงเป็นผู้ไม่ประมาทในเกวียนทั้งหลาย, ฝ่ายเราจักไปฟังธรรม’ ...กลับมาบอกน้องชาย ดังนี้ว่า “พ่อเจ้าจงปกครองสมบัติทั้งหมดนี้เถิด”

จ. ก็พี่เล่า? ขอรับ

ม. พี่จักบวชในสำนักของพระศาสดา...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 92)

2.2.3 [พระมหากาลบำเพ็ญโสสานิกอุตงค์] มีรายละเอียดคร่าว ๆ ดังนี้

“...ข้าพระองค์จักไม่สามารถบำเพ็ญคณฺถุระได้...แต่จักบำเพ็ญวิปัสสนาธุระให้บริบูรณ์...เมื่อชนนอนหลับหมดทุกคนแล้วไปสู่น้ำป่าช้า เวลาจวนรุ่ง...กลับมายังวิหาร”

2.2.4 [ระเบียบของผู้อยู่ในป่าช้า] มีรายละเอียดคร่าว ๆ ดังนี้

“...กาลิผู้เฝ้าป่าช้า...เห็นพระเถระเดินมาในมัชฌิมยาม... “ท่านผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้าของสำนักอยู่ในที่ของพวกดิฉันนี้หรือ?” ...ท่านผู้เจริญธรรมดาผู้อยู่ในป่าช้าทั้งหลาย ควรแจ้งความที่ตนอยู่ในป่าช้า...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 94)

2.2.5 [พระจุลกกาลกุ่มใจ] มีรายละเอียดคร่าว ๆ ดังนี้

“...พระจุลกกาลเถระคิดถึงบุตรและภรรยาคิดว่า ‘พี่ชายของเรานี้ ทำกรรมหนักยิ่ง...’ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 95)

2.2.6 [พระมหากาลพิจารณาตพกุลธิดา] มีรายละเอียดคร่าว ๆ ดังนี้

“...กุลธิดาคนหนึ่งได้ทำกาละในเวลาเย็น...พวกญาติห้ามตพกุลธิดานั้น ไปสู่น้ำป่าช้าในเวลาเย็น...หญิงเฝ้าป่าช้า...เห็นสรีระซึ่งตายเพียงครู่เดียวนั้นแสนประณีต มีสีดังทองคำ จึงคิดว่า “อาภรณ์นี้ควรจะแสดงแก่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า” พระเถระให้เลิกผ้าห่มออกแล้วพิจารณาตั้งแต่ผ้าเท้าถึงปลายผมแล้วพูดว่า รูปนี้ประณีตยิ่งนักมีสีดุจทองคำนางพึงใส่รูปนั้นในไฟ...ในที่ที่ถูกเปลวไฟกระทบแล้ว ๆ สีแห่งสรีระได้เป็นดังแม่โคต่าง เท้าทั้ง 2 งอหงิกห้อยลงมือทั้ง 2 กำเข้า หน้าผากได้มีหนังปกแล้ว” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 96)

2.2.7 [พระมหากาลบรรลุประอรหัต] มีรายละเอียดคร่าว ๆ ดังนี้

“พระเถระพิจารณาว่า สรีระนี้เป็นธรรมชาติทำให้ไม่วายกระสัน...แต่บัดนี้ (กลับ) ถึงความสิ้นถึงความเสื่อมไปแล้ว” กลับไปที่พักกลางคืน กล่าวคาถาว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีอันเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปความสงบแห่งสังขารเหล่านั้นเป็นสุข ‘เจริญวิปัสสนาได้บรรลุประอรหัต...’ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 96)

2.2.8 [ระเบียบปุจฉาสนะสมัยพุทธกาล] มีรายละเอียดคร่าว ๆ ดังนี้

“...อาสนะสำหรับพระพุทธเจ้าทั้งหลายพึงให้ปูในที่ท่ามกลาง, อาสนะสำหรับพระสาวกเถระพึงให้ปูข้างขวา, อาสนะสำหรับพระมหาโมคคัลลานเถระพึงให้ปูข้างซ้าย...อาสนะสำหรับภิกษุสงฆ์พึงให้ปูในข้างทั้ง 2 ถัดจากที่นั้นไป...พระมหากาลเถระสั่งพระจุลกกาลไปว่า ‘เธอจงล่วงหน้าไปบอกการปุจฉาสนะ’” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 97)

2.2.9 [พระจุลกกาลถูกหญิงจับสึก] มีรายละเอียดคร่าว ๆ ดังนี้

“...พวกหญิงรุมกันว่า...ท่านเที่ยวทำอะไรอยู่? หน้าที่ให้ปุจฉาสนะไม่สมควรแก่ท่านหรือ?...ใครเป็นผู้ยอมให้บวช มาในที่นี้ทำไม? “ตั้งนี้แล้วช่วยกันถอดสบงและจีวรออกแล้ว ให้นำผ้าขาว สวมเทริดมาลาบนศีรษะ...พวกภรรยาของพระมหากาลคิดกันว่า “หญิงพวกนี้รุมจับสามีของตนได้ พวกเราก็จักจับสามีของพวกเราบ้าง” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 97-98)

2.2.10 [พระมหากาลก็ถูกภรรยาจับสึก] มีรายละเอียดคร่าว ๆ ดังนี้

“...ก็จุลกกาลมีภรรยา 2 คน...มหากาลมี 8 คน...บัดนี้พระศาสดารับสั่งให้พระมหากาลยับยั้งอยู่แล้วเสด็จมา...หญิงเหล่านั้นจักทำอันตรายแห่งบรรพชา...” พระศาสดาตรัสถามว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอกล่าวอะไรกัน? ...ภิกษุทั้งหลายก็พวกเธอสำคัญมหากาลเหมือนจุลกกาลหรือ? ...’ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 99)

2.2.11 [พระมหากาลเป็นผู้ไม่หวั่นไหว] มีรายละเอียดคร่าว ๆ ดังนี้

“พระศาสดา ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่าได้กล่าวอย่างนั้น... มหากาลบุตรของเรา ตามเห็นอารมณ์ว่าไม่งามอยู่เป็นผู้ไม่หวั่นไหวเลย เหมือนภูเขาคือหินแห่งที่บ” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 99)

2.2.12 [พระมหากาลหะหนิภรรยา] มีรายละเอียดคร่าว ๆ ดังนี้

“พวกหญิง...ที่เป็นภรรยาเก่าของพระมหากาลนั้นล้อมพระเถระแล้ว กล่าวคำเป็นต้นว่า...บัดนี้ท่านจักเป็นคฤหัสถ์หรือจักไม่เป็นเล่า?...พระเถระกำหนดอาการของหญิงเหล่านั้นได้แล้ว ลุกจากอาสนะที่นั่งแล้วหะไปด้วยฤทธิ...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 103-104)

2.3 เรื่องพระสามาวดี (ความยาว 96 หน้า) มีเหตุการณ์ที่ผู้เล่าได้สรุปรูปไว้ 53 เหตุการณ์ คือ

2.3.1 [กษัตริย์ 2 สหาย]

2.3.2 [เรียนมนต์และพิณ]

2.3.3 [พระเจ้าอุเทนกับนกหัสดีลิงค์]

- 2.3.4 [อัลลกะปตบาบสเสียพีธี]
- 2.3.5 [กุมารอุเทนยกทัพข้าง]
- 2.3.6 [สองผิวเมียเดินทางไปหาอาชีฟ]
- 2.3.7 [นายโกตูลิกตายไปเกิดเป็นสุนัข]
- 2.3.8 [สุนัขตายเพราะอาลัยในพระปัจเจกพุทธเจ้า]
- 2.3.9 [สุนัขไปเกิดเป็นโสมสกเทพบุตร]
- 2.3.10 [โสมสกเทพบุตรไปเกิดในกรุงโกสัมพี]
- 2.3.11 [นางกาลินาโสมสกทารกไปให้โคเหยียบ]
- 2.3.12 [นางกาลินาโสมสกไปให้เกวียนทับ]
- 2.3.13 [นางกาลินาโสมสกไปทิ้งที่ป่าช้าฝัดิบ]
- 2.3.14 [นางกาลินาโสมสกไปโยนแหวน]
- 2.3.15 [ให้ทุกข์แก่ท่านทุกขนั้นถึงตัว]
- 2.3.16 [ทำร้ายผู้ไม่ทำร้ายตอบยอมถึงฐานะ 10]
- 2.3.17 [อุบายใหม่ของเศรษฐี]
- 2.3.18 [ความรักเกิดขึ้นด้วยเหตุ 2 ประการ]
- 2.3.19 [ลูกสาวเศรษฐีแปลงสาสน]
- 2.3.20 [นายโสมสกะได้ภรรยา]
- 2.3.21 [เศรษฐีเสียใจจนเกิดโรค]
- 2.3.22 [เศรษฐีทำกาละ]
- 2.3.23 [พระเจ้าอุเทนประทานตำแหน่งเศรษฐีแก่นายโสมสกะ]
- 2.3.24 [นายโสมสกะรับตำแหน่งเศรษฐี]
- 2.3.25 [ทำลายฝาเรือนหนียอมพ้นหวาด]
- 2.3.26 [เพราะทำร้ายจึงชื่อสามาวดี]
- 2.3.27 [พระเจ้าอุเทนได้อัครมเหสี]
- 2.3.28 [พระเจ้าอุเทนถูกจับ]
- 2.3.29 [พระเจ้าจันทรปัชโชตให้ลูกสาวเรียนมนต์]
- 2.3.30 [พระอัครมเหสีองค์ที่ 2 ของพระเจ้าอุเทน]
- 2.3.31 [พาหนะ 5 ของพระเจ้าจันทรปัชโชต]
- 2.3.32 [ประวัติที่จะได้พาหนะเหล่านั้น]
- 2.3.33 [พระเจ้าอุเทนหนี]

- 2.3.34 [ประวัตินางมาคันทิยา]
- 2.3.35 [สามเศรฐ์สู้กับดาบส]
- 2.3.36 [ประวัติเทวดา]
- 2.3.37 [ดาบสล้อมใส่ออกบวช]
- 2.3.38 [สามเศรฐ์สร้างวิหาร]
- 2.3.39 [นายสุมนมาลาการเลี้ยงภิกษุสงฆ์]
- 2.3.40 [นางชูชุตตราเลิศในทางแสดงธรรม]
- 2.3.41 [ประวัติหน้าต่าง]
- 2.3.42 [พระศาสดาพจญกับการแก้แค้น]
- 2.3.43 [พระนางมาคันทิยาหาความด้วยเรื่องไก่]
- 2.3.44 [พระนางมาคันทิยาหาความด้วยเรื่องงู]
- 2.3.45 [พระเจ้าอุเทนลงโทษพระนางสามาวดี]
- 2.3.46 [พระเจ้าอุเทนประทานพรแก่พระนางสามาวดี]
- 2.3.47 [พระราชาทรงถวายจีวรแก่พระอานนท์]
- 2.3.48 [พระนางสามาวดีถูกไฟคลอก]
- 2.3.49 [พระเจ้าอุเทนลงโทษพระนางมาคันทิยากับพวก]
- 2.3.50 [ความตายของพระนางสามาวดีควรแก่กรรมในปางก่อน]
- 2.3.51 [บุรพกรรมของพระนางสามาวดีกับบิรवार]
- 2.3.52 [บุรพกรรมของนางชูชุตตรา]
- 2.3.53 [พระศาสดาเสด็จมาแสดงธรรมที่ธรรมสภา]

3. การสรุปเรื่อง หมายถึง จุดที่เรื่องดำเนินมาถึงตอนจบ ธรรมบททุกเรื่องจะสรุปด้วยคำสอนหรือคำแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า พระคาถาและ [แก้อรธ] ดังตัวอย่างเช่น เรื่องพระอุทายีเถระ มีการกล่าวสรุปไว้ว่า

“...ลำดับนั้น พระศาสดาเมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่พวกภิกษุอาคันตุกะนั้น จึงตรัสพระคาถานี้ว่า...”

“ถ้าคนพาลเข้าไปนั่งใกล้บัณฑิตอยู่ แม้จนตลอดชีวิต, เขาย่อมไม่รู้ธรรมเหมือนทัพพีไม่รู้รสแกง ฉะนั้น” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 191)

[แก้อรธ] หมายถึง การอธิบายพระคาถาที่กล่าวมาข้างต้นให้เข้าใจง่าย และชัดเจนยิ่งขึ้น ดังตัวอย่าง

“...นี่เป็นพุทธพจน์...ธรรมนี้เป็นเครื่องอยู่...เป็นมรรยาท...เหมือนอย่างว่าทัพพี
แม่คนแก่งต่างชนิด...ย่อมไม่รู้รสแก่ง ฉันทไฉ; คนพาลเข้าไปนั่งใกล้บัณฑิตตลอดชีวิตย่อมไม่รู้
ธรรมมีประการดังกล่าวแล้ว ฉันทนั้นเหมือนกัน” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 192)

4. การลงท้ายเรื่อง เป็นการกล่าวถึงผลหรืออานิสงส์ที่ได้รับจากการฟังพระธรรมเทศนา
ในแต่ละครั้ง ดังตัวอย่างเช่น

“ในกาลจบเทศนา จิตของพวกภิกษุอาคันตุกะหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย
ดังนี้แล” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 192)

“ในกาลจบคาถา ภิกษุผู้ประชุมกัน ดำรงอยู่ในอริยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผล
เป็นต้น ดังนี้แล” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 104)

“ในที่แห่งเทศนา ชนเป็นอันมาก ได้เป็นพระอริยบุคคล มีโสดาบัน เป็นต้น เทศนา
เป็นกถามีประโยชน์แก่มหาชน ดังนี้แล” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 96)

แต่ในธรรมบท จำนวน 12 ธรรมบท ได้แก่ 1) เรื่องพระนันทเถระ 2) เรื่องความเกิดขึ้น
ของนางกาสิยกษิณี 3) เรื่องพระปุตติคตตติสเถระ 4) เรื่องพระจิตตหัตถเถระ 5) เรื่องภิกษุ
รูปใดรูปหนึ่ง 6) เรื่องพระอุบลวรรณาเถรี 7) เรื่องบุรุษคนใดคนหนึ่ง 8) เรื่องครหทินน์
9) เรื่องพระสุธรรมเถระ 10) เรื่องโกสิยเศรษฐีผู้มีความตระหนี่ 11) เรื่องสังกัจจสามเณร
12) เรื่องพระชิวริยเรวัตเถระ จะมีการเพิ่มเติมข้อมูลบางอย่างลงในตอนท้ายเรื่องนี้ด้วย เช่น

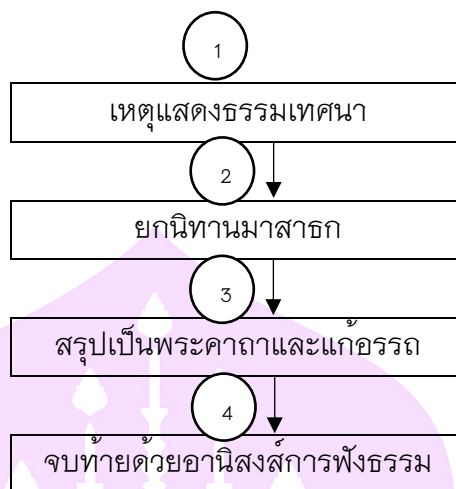
4.1 ประวัติหรือความเป็นมาของบุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ตัวอย่างเช่น ประวัติอิมุตตก
สามเณร ในเรื่องสังกัจจสามเณร หรือพระนางมัลลิกาเคยช่วยทุกข์คนในชาติก่อน ในเรื่องบุรุษ
คนใดคนหนึ่ง เป็นต้น

4.2 การกลับชาติมาเกิด ตัวอย่างเช่น เรื่องพระนันทเถระ “ภิกษุทั้งหลายนางฟ้า
ในคราวนั้นได้เป็นนางชนบทกัลยาณีฟ้าผู้ได้เป็นนันทะ พ่อค้าได้เป็นเราเอง...” (มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 167)

เรื่องพระจิตตหัตถเถระ “ภิกษุทั้งหลาย กุททาลบัณฑิตในกาลนั้นได้เป็นเรา...”
(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 214)

5. การปิดเรื่อง ธรรมบททุกเรื่องจะมีการปิดเรื่องโดยใช้ข้อความว่า เรื่องพระอุทายีเถระ
จบ เรื่องจุลกาลและมหากาล จบ เรื่องพระนางสามาวดี จบ เป็นต้น

จากโครงสร้างหลักของธรรมบท 5 ส่วน ดังกล่าวมาข้างต้น ผู้ศึกษาสามารถสรุป
วิธีการนำเสนอเนื้อหาในธรรมบทจากการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏใน
หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลได้ดังภาพข้างล่างนี้

ภาพ 3 แสดงภาพรวมวิธีการนำเสนอเนื้อหาในธรรมบท

จากภาพ 3 สรุปได้ว่า ภาพรวมของวิธีการนำเสนอเนื้อหาในธรรมบทมี 4 ขั้นตอน คือ

1. เหตุแสดงธรรมเทศนา ขั้นตอนนี้เป็นการบอกที่มาของการแสดงธรรมเทศนา คือ บอกว่าธรรมเทศนานี้พระพุทธเจ้าแสดง ณ ที่ใด เรื่องอะไร เกี่ยวกับใคร

2. ยกนิทานมาสาธก เป็นการเล่านิทานชาดกที่บรรยายถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ของผู้ที่พระพุทธเจ้ากล่าวถึงในขั้นตอนที่ 1 นิทานที่พระพุทธเจ้านำมาเล่านี้จะมีความสั้น-ยาว แตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเรื่องที่พระองค์จะทรงสั่งสอนและการกระทำต่าง ๆ ของบุคคลในเรื่องนั้น ๆ

3. สรุปรูปเป็นพระคาถาและแก้อรรถ เป็นการสรุปเนื้อเรื่องของนิทานที่เล่ามาว่า สามารถใช้เป็นตัวอย่างในธรรมะหรือคำสั่งสอนข้อใด พระพุทธเจ้าก็จะกล่าวเป็นพระคาถาไว้ เช่น

“มารยอมไม่ประสพทางของท่านผู้มีศีลถึงพร้อมแล้ว มีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาท พันวิเศษแล้ว เพราะรู้ชอบเหล่านั้น” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 134)

นอกจากพระพุทธเจ้าจะกล่าวพระคาถาไว้แล้ว ยังมีคำอธิบายพระคาถา (แก้อรรถ) ไว้คู่กันเพื่อให้เข้าใจพระคาถาได้ชัดเจนขึ้น

4. จบท้ายด้วยอานิสงส์การฟังธรรม ในธรรมบททุกเรื่องจะจบด้วยการกล่าวถึงผลที่เกิดขึ้นแก่ผู้ฟังพระธรรมเทศนาเรื่องนั้น ๆ ดังตัวอย่างเช่น

“ในเวลาจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุลุทธิผลทั้งหลาย มีโศดาปัตติผล เป็นต้นแล้ว เทศนามีประโยชน์แก่มหาชน ดังนี้แล” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 135)

ผลการจัดประเภทพระคาถาในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในหนังสือ พระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4

หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 มีธรรมบททั้งหมด 94 เรื่อง ซึ่งจัดแบ่งประเภท ตามหมวดหมู่ของเนื้อหาในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้เป็น 8 วรรค หรือ 8 ตอน คือ

1. หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1 มี 14 เรื่อง จัดแบ่งประเภทได้ 1 ตอน/หมวด คือ ยมกวรรควรรณา

2. หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 2 มี 18 เรื่องจัดแบ่งประเภทได้ 2 ตอน/หมวด คือ 1) อัปปมาทวรรควรรณา จำนวน 9 เรื่อง และ 2) จิตตวรรควรรณาจำนวน 9 เรื่อง

3. หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 3 มี 27 เรื่องจัดแบ่งประเภทได้ 2 ตอน/หมวด คือ 1) ปุပ္ฟวรรควรรณา จำนวน 12 เรื่อง และ 2) พาลวรรควรรณา จำนวน 15 เรื่อง

4. หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 4 มี 35 เรื่อง จัดแบ่งเป็นประเภทได้ 3 ตอน/หมวด คือ 1) บัณฑิตวรรควรรณา จำนวน 11 เรื่อง 2) อรหันตวรรควรรณา จำนวน 10 เรื่อง และ 3) สหัสสวรรควรรณา จำนวน 14 เรื่อง

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ยมกวรรควรรณา คำว่า ยมก หมายถึง คู่ หรือ แผลด ดังนั้น ยมกวรรค หมายถึง ตอน/หมวดคู่ กล่าวคือ เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ในเรื่องของสิ่งที่เป็นคู่กัน 2 อย่าง เช่น คนมีใจคิดร้ายย่อมมีทุกข์ แต่คนที่มีใจผ่องใส (คิดดี) ย่อมมีสุข หรือคนที่ผูกความโกรธไว้ย่อมระงับเวรไม่ได้ ตรงข้ามกับคนที่ไม่ผูกความโกรธไว้เวรย่อมระงับได้ เป็นต้น ธรรมบทที่จัดอยู่ในตอน/หมวดคู่นี้ คือ ธรรมบทจากหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1 มีทั้งหมด 14 เรื่อง และมีพระคาถา 14 พระคาถา ได้แก่

1.1 “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจร้าย พุดอยู่ก็ดี ทำอยู่ก็ดี ทุกข์ย่อมไปตามเขา เพราะเหตุนั้น ดุจล้อหมุนไปตามรอยเท้าโค ผู้นำแยกไปอยู่ฉะนั้น” ปรากฏในเรื่องพระจักขุปาลเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 30)

1.2 “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจผ่องใสแล้ว พุดอยู่ก็ดี ทำอยู่ก็ดี ความสุขย่อมไปตามเขา เพราะเหตุนี้ เหมือนเงาไปตามตัว” ปรากฏในเรื่องมัญญกุณฑล (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 49)

1.3 “ก็ชนเหล่าใด เข้าไปผูกความโกรธนั้นไว้ว่า ‘ผู้นั้นได้ตำเรา ผู้นั้นได้ดีเรา ผู้นั้นได้ชนะเรา ผู้นั้นได้ลักสิ่งของ ๆ เราแล้ว’ เสรของชนเหล่านั้น ย่อมไม่ระงับได้, ส่วนชนเหล่าใด ไม่เข้าไปผูกความโกรธนั้นไว้ว่า ‘ผู้นั้นได้ตำเรา ผู้นั้นได้ดีเรา ผู้นั้นได้ชนะเรา ผู้นั้นได้ลัก

สิ่งของ ๆ เราแล้ว’ เวนของชนเหล่านั้นย่อมระงับได้” ปรากฏในเรื่องพระติสสเถระ (มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 62)

1.4 “ในกาลไหน ๆ เวนทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมไม่ระงับด้วยเวรเลย ก็แต่ย่อมระงับ
ได้ด้วยความเป็นของเก่า” ปรากฏในเรื่องความเกิดขึ้นของนางกาลสิริกษิณี
(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 69)

1.5 “ก็ชนเหล่าอื่นไม่รู้ตัวว่า ‘พวกเราพากันย่อยยับ อยู่ในท่ามกลางสงฆ์นี้’ ฝ่ายชน
เหล่าใดในหมู่นั้น ย่อมรู้ชัด, ความหมายมันกันและกัน ย่อมสงบเพราะการปฏิบัติของชนพวกนั้น”
ปรากฏในเรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 89)

1.6 “ผู้ตามเห็นอารมณ์ว่างาม ไม่สำรวมในอินทรีย์ทั้งหลาย ไม่รู้ประมาณในโภชนะ
เกียจคร้าน มีความเพียรเลวทรามอยู่ ผู้นั้นแล มารย่อมรังควานได้, เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มี
กำลังไม่แข็งแรง ลมรังควานได้ ฉะนั้น (ส่วน) ผู้ตามเห็นอารมณ์ว่างาม สำรวมดีในอินทรีย์
ทั้งหลาย รู้ประมาณในโภชนะ มีศรัทธาและปรารถนาความเพียรอยู่ ผู้นั้นแล มารย่อมรังควานไม่ได้,
เปรียบเหมือนภูเขาค้ำหิน ลมรังควานไม่ได้ ฉะนั้น” ปรากฏในเรื่องจุลกกาลและมหากาล (มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 100)

1.7 “ผู้ใด มีกิเลสจุน้ำฟาดยังไม่ออก ปราศจากทมะและสังขะ จักนุ่งห่มผ้ากาสาเว,
ผู้นั้นย่อมไม่ควรนุ่งห่มผ้ากาสาเว, ส่วนผู้ใด พึ่งเป็นผู้มีกิเลสจุน้ำฟาดอันคายนแล้ว ตั้งมั่นดี
ในศีลทั้งหลาย ประกอบด้วยทมะและสังขะ, ผู้นั้นแล ย่อมควรนุ่งห่มผ้ากาสาเว” ปรากฏในเรื่อง
พระเทวทัต (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 111)

1.8 “ชนเหล่าใด มีปกติรู้ในสิ่งที่ไม่เป็นสาระว่าเป็นสาระและเห็นในสิ่งอันเป็นสาระ
ว่าไม่เป็นสาระชนเหล่านั้น มีความดำริผิดเป็นโคจร ย่อมไม่ประสบสิ่งอันเป็นสาระ ชนเหล่าใด
รู้สิ่งเป็นสาระโดยความเป็นสาระ และสิ่งไม่เป็นสาระโดยความเป็นสาระ ชนเหล่านั้น
มีความดำริชอบเป็นโคจร ย่อมประสบสิ่งเป็นสาระ” ปรากฏในเรื่องสญชัย (มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 151)

1.9 “ฝนย่อมร่วรดเรือนที่มุงไม่ดี ฉันทิ, ราคะย่อมเสียดแทงจิตที่ไม่ได้อบรมแล้ว
ได้ฉันทินั้น ฝนย่อมร่วรดเรือนที่มุงดีแล้วไม่ได้ ฉันทิ, ราคะก็ย่อมเสียดแทงจิตที่อบรมดีแล้วไม่ได้
ฉันทินั้น” ปรากฏในเรื่องพระนนทเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 163)

1.10 “ผู้ทำบาปเป็นปกติ ย่อมเศร้าโศกในโลกนี้ ละไปแล้ว ย่อมเศร้าโศกในโลกทั้ง 2,
เขาเห็นกรรมเศร้าหมองของตนแล้ว ย่อมเศร้าโศก, เขาย่อมเดือดร้อน” ปรากฏในเรื่อง
นายจุนทสุกริก (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 172)

1.11 “ผู้ทำบุญไว้แล้ว ย่อมบันเทิงในโลกนี้ ละไปแล้ว ก็ย่อมบันเทิง ย่อมบันเทิงในโลกทั้ง 2, เขาเห็นความหมัดจดแห่งกรรมของตน ย่อมบันเทิง, เขาย่อมรื่นเริง” ปรากฏในเรื่องธัมมิกอุบาสก (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 177)

1.12 “ผู้มีปกติทำบาป ย่อมเดือดร้อนในโลกนี้ ละไปแล้วย่อมเดือดร้อน เขาย่อมเดือดร้อนในโลกทั้ง 2, เขาย่อมเดือดร้อนว่า ‘กรรมชั่วเราทำแล้ว,’ ไปสู่ทุกคติ ย่อมเดือดร้อนยิ่งขึ้น” ปรากฏในเรื่องพระเทวทัต (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 201)

1.13 “ผู้มีบุญอันทำไว้แล้ว ย่อมเปลितเปลลินในโลกนี้, ละไปแล้ว ย่อมเปลิตเปลลินในโลกทั้ง 2, เขาย่อมเปลิตเปลลินว่า ‘เราทำบุญไว้แล้ว,’ ไปสู่สุคติ ย่อมเปลิตเปลลินยิ่ง ๆ ขึ้นไป” ปรากฏในเรื่องนางสุนาเทวี (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 206-207)

1.14 “หากว่า นรชนกล่าวพระพุทธรพจน์อันมีประโยชน์เกื้อกูลแม้มาก (แต่) เป็นผู้ประมาทแล้วไม่ทำ (ตาม) พระพุทธรพจน์นั้นไซ้, เขาย่อมไม่เป็นผู้มีส่วนแห่งสามัญผลเหมือนคนเลี้ยงโคจับโคทั้งหลายของชนเหล่าอื่น ย่อมเป็นผู้ไม่มีส่วนแห่งปัญจโครสจนั้น, หากว่า นรชนกล่าวพระพุทธรพจน์อันมีประโยชน์เกื้อกูล แม่น้อย (แต่) เป็นผู้ที่มีปกติประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมไซ้, เขาจะราคะ โทสะ และโมหะ แล้ว รู้ชอบ มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว หมัดความยึดถือในโลกนี้หรือในโลกหน้า, เขาย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งสามัญผล” ปรากฏในเรื่องภิกษุ 2 สหาย (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 212)

2. อัปมาทวรรคพรรณนา คำว่า อัปมาท หมายถึง ความไม่ประมาท ดังนั้น อัปมาทวรรค หมายถึง ตอน/หมวดความไม่ประมาท กล่าวคือ เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องการดำรงชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท เช่น ผู้ไม่ประมาท (ในทางธรรม) ย่อมไปถึงความเป็นอมตะ (นิพพาน) ได้ ตรงข้ามกับผู้ประมาทซึ่งจะไปไม่ถึงความเป็นอมตะได้ เป็นต้นธรรมบทที่จัดอยู่ในตอน/หมวดนี้ คือ ธรรมบทจากหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 2 มีทั้งหมด 9 เรื่อง มีพระคาถา 9 พระคาถา ได้แก่

2.1 “ความไม่ประมาทเป็นเครื่องถึงอมตะ ความประมาทเป็นทางแห่งมัจจุ ผู้ไม่ประมาทแล้วชื่อว่าย่อมไม่ตาย: ผู้ใดประมาทแล้ว ผู้นั้นย่อมเป็นเหมือนคนตายแล้ว; บัณฑิตรู้ความนั้นโดยแปลกกันแล้ว (ตั้งอยู่) ในความไม่ประมาทบันเทิงอยู่ในความไม่ประมาท: ยินดีในธรรมเป็นที่โคจรของพระอริยะทั้งหลาย, บัณฑิตผู้ไม่ประมาทเหล่านั้น มีความเพ่ง มีความเพียร เป็นไปติดต่อกัน, บากบั่นมั่นเป็นนิตย์ เป็นนักปราชญ์ ย่อมถูกต้องพระนิพพาน อันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม” ปรากฏในเรื่องพระนางสามาวดี (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 91)

2.2 “ขย่ยอมเจริญโดยยิ่ง แก่คนผู้มีความขยัน มีสติ มีภารงานสะอาด มีปกติ ไคร่ครวญแล้วจึงทำ สำรวมแล้ว เลี้ยงชีพโดยธรรม และไม่ประมาท” ปรากฏในเรื่องกุมภไสสก (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 107)

2.3 “ผู้มีปัญญา ฟังทำเกาะ (ที่ฟัง) ที่ห้วงน้ำท่วมทับไม้ได้ ด้วยความหมั่น ด้วยความไม่ประมาท ด้วยความระวัง และด้วยความฝึก” ปรากฏในเรื่องพระจุฬปันถกเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 130)

2.4 “พวกชนพาลผู้มีปัญญาทราม ย่อมประกอบเนือง ๆ ซึ่งความประมาท, ส่วนผู้มี ปัญญา ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้เหมือนทรัพย์อันประเสริฐ, ท่านทั้งหลายอย่าตามประกอบ ประมาท, อย่าตามประกอบความเซซชิดด้วยความยินดีในกาม; เพราะว่าผู้ไม่ประมาทแล้ว เฟ่งพินิจอยู่ ย่อมบรรลุลุสุขอันไพบุลย์” ปรากฏในเรื่องพาลนัษัตร (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 134)

2.5 “เมื่อใดบัณฑิตบรรเทาความประมาทด้วยความไม่ประมาท เมื่อนั้นบัณฑิตนั้น ขึ้นสู่ปัญญาเพียงดั่งปราสาท ไม่คร่ำไคก ย่อมพิจารณาเห็นหมู่สัตว์ ผู้มีความคร่ำไคก ปราชญ์ ย่อมพิจารณาเห็นคนพาลทั้งหลายได้ เหมือนคนผู้ยืนอยู่บนยอดเขา มองเห็นชนผู้ยืนอยู่บน พื้นดินได้ฉะนั้น” ปรากฏในเรื่องพระมหากัสสปเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 137)

2.6 “ผู้มีปัญญาดี เมื่อชนทั้งหลายประมาทแล้วไม่ประมาท, เมื่อชนทั้งหลายหลับแล้ว ตื่นอยู่โดยมาก ย่อมละบุคคลผู้มีปัญญาทรามไปเสีย ดุจม้าตัวมีฝีเท้าเร็ว ละทิ้งม้าตัวหากำลัง มิได้ไปฉะนั้น” ปรากฏในเรื่องภิกษุ 2 สหาย (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 141)

2.7 “ท้าวฆวะ ถึงความเป็นผู้ประเสริฐกว่าเทพดาทั้งหลาย เพราะความไม่ ประมาท; บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญความไม่ประมาท, ความประมาท อันท่านติเตียนทุกเมื่อ” ปรากฏในเรื่องท้าวสักกะ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 165)

2.8 “ภิกษุยินดีแล้วในความไม่ประมาท หรือมีปกติเห็นภัยในความประมาท ย่อมเผาสังโยชน์ ทั้งละเอียดและหยาบไป ดุจไฟเผาเชื้อมากและน้อยไป ฉะนั้น” ปรากฏในเรื่อง ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 168)

2.9 “ภิกษุยินดีแล้วในความไม่ประมาท มีปกติเห็นภัยในความประมาท ไม่ควรเพื่อ อันเลื่อม (จากมรรคและผล) ตั้งอยู่แล้วในที่ไกลแห่งพระนิพพานที่เดียว” ปรากฏในเรื่อง พระติสสเถระผู้มีปกติอยู่ในนิคม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 173)

3. จิตตวรรควรรณา คำว่า จิตต หมายถึง จิตหรือใจ ดังนั้นจิตตวรรค หมายถึง ตอน/ หมวดจิต กล่าวคือ เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่อง การฝึกจิต เพราะจิตที่ไม่มีการฝึกอบรม ย่อมใช้งานไม่ได้ เช่น ฝึกจิตด้วยการวิปัสนากัมมัฏฐาน หรือฝึกจิตให้มั่นคงย่อมพ้นจากความทุกข์

เป็นต้น ธรรมบทที่จัดอยู่ในตอน/หมวดนี้ คือ ธรรมบทจากหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 2 มีทั้งหมด 9 เรื่อง มีพระคาถา 9 พระคาถา ได้แก่

3.1 “ชนผู้มีปัญญา ย่อมทำจิตที่ดีนรรน กลับกลอกอันบุคคลรักษาได้ยาก ห้ามได้ยาก ให้ตรง ดุจช่างครดัดลูกศรให้ตรงฉะนั้น จิตนี้ (อันพระโยคาวจรยกขึ้นจากอาลัย คือ กามคุณ 5 แล้วซัดไปในวิปัสสนากัมมัฏฐาน) เพื่อละบ่วงมารย่อมดีนรรน ดุจปลาอันพรานเบ็ด ยกขึ้นจาก (ที่อยู่) คือ น้ำ แล้วโยนไปบนบก ดีนรรนอยู่ฉะนั้น” ปรากฏในเรื่องพระเมฆียเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 176)

3.2 “การฝึกจิตอันเข้มได้ยาก เป็นธรรมชาติเร็วมักตกไปในอารมณ์ตามความใคร่ เป็นการดี (เพราะว่า) จิตที่ฝึกแล้ว ย่อมเป็นเหตุนำสุขมาให้” ปรากฏในเรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 189)

3.3 “ผู้มีปัญญา พึงรักษาจิต ที่เห็นได้แสนยากละเอียดยิ่งนัก มักตกไปในอารมณ์ตามความใคร่, (เพราะว่า) จิตที่คุ้มครองไว้ได้ เป็นเหตุนำสุขมาให้” ปรากฏในเรื่องออกกัณฐิตภิกษุ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 197)

3.4 “ชนเหล่าใด จักสำรวมจิต อันไปในที่ไกล เทียวไปดวงเดียว ไม่มีสรีระ มีถ้ำเป็นที่อาศัย ชนเหล่านั้น จะพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร” ปรากฏในเรื่องพระภาคินยสังขรักขิตเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 203)

3.5 “ปัญญาย่อมไม่บริบูรณ์ แก่ผู้มีจิตไม่มั่นคง ไม่รู้แจ้งซึ่งพระสัทธรรม มีความเสื่อมใสอันเลื่อนลอย, ภัย (ความกลัว) ย่อมไม่มีแก่ผู้มีจิตอันระคะไม่ซึมซาบ มีใจไม่ถูกโทษตามกระทบ ละบุญและบาปได้ ดีนอยู่” ปรากฏในเรื่องพระจิตตหัตถเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 209)

3.6 “(บัณฑิต) รู้จักกายนี้ อันเปรียบด้วยหม้อ, กั้นจิตอันเปรียบด้วยนคร, พึงรบบารด้วยอาวุธ คือ ปัญญา พึงรักษาความชนะที่ชนะแล้ว และพึงเป็นผู้ไม่ติดอยู่” ปรากฏในเรื่องภิกษุผู้ปรารถนาวิปัสสนา (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 219)

3.7 “ไม่นานหนอ กายนี้จักนอนทับแผ่นดิน กายนี้มีวิญญาณไปปราศ อันบุคคลทิ้งแล้ว, รวากับท่อนไม้ไม่มีประโยชน์ ฉะนั้น” ปรากฏในเรื่องพระปุตติคัตตติสเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 224)

3.8 “จิตซึ่งตั้งไว้ผิดแล้ว พึงทำเขา (บุคคล) นั้นให้เลวทรามยิ่งกว่าความพินาศฉิบหาย ที่โจรเห็นโจร หรือคนจองเวรเห็นคนจองเวรทำ (แก่กัน) นั้น (เสียอีก)” ปรากฏในเรื่องนนทโคपालกะ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 230)

3.9 “มารดาบิดา ก็หรือว่าญาติเหล่าอื่น ไม่พึงทำเหตุนั้น (ให้ได้), (แต่) จิตอันตั้งไว้ชอบแล้ว พึงทำให้ประเสริฐกว่าเหตุนั้น” ปรากฏในเรื่องพระโลโยเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 240)

4. ปุพพวรรคพรรณนา คำว่า ปุพพ แปลว่า ดอกไม้ ดังนั้น ปุพพวรรค หมายถึง ตอน/หมวดดอกไม้ กล่าวคือ เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เปรียบเทียบดอกไม้กับการเลือกของคน (ฉลาด) เช่น นายมาลาการผู้ฉลาดกับการเลือกดอกไม้ หรือ ดอกไม้กับคำสั่งสอน (วาจาสุภาพ) เป็นต้น ธรรมบทที่จัดอยู่ในตอนนี้ คือ ธรรมบทจากหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถา แปลภาค 3 มีทั้งหมด 12 เรื่อง มีพระคาถา 12 พระคาถา ได้แก่

4.1 “ใคร จักรู้ชัดซึ่งแผ่นดินนี้และยมโลกกับมนุษยโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก, ใครจักเลือกบทรธรรมอันเราแสดงดีแล้ว เหมือนนายมาลาการผู้ฉลาดเลือกดอกไม้ ฉะนั้น พระเสขะจักรู้ชัดแผ่นดินและยมโลกกับมนุษยโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก พระเสขะจักเลือกบทรธรรมอันเราแสดงดีแล้ว เหมือนนายมาลาการผู้ฉลาดเลือกดอกไม้ ฉะนั้น” ปรากฏในเรื่องภิกษุ 500 รูปผู้ชวนชวายเป็นปฐวีกถา (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 2)

4.2 “ภิกษุผู้แจ่มกายนี้ (ว่า) มีพองน้ำเป็นเครื่องเปรียบ, รู้ชัดกายนี้ (ว่า) มียับยัดแต่เป็นธรรมตัดพวงดอกไม้ของมารเสียแล้ว พึงถึงสถานที่มัจจุราชไม่เห็น” ปรากฏในเรื่องพระเถระผู้เจริญมริจิกัมมฐาน (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 5)

4.3 “มัจจุ ย่อมพานระผู้มิใช่ใจของในอารมณฺ์ต่าง ๆ ผู้เลือกเก็บดอกไม้อยู่เที่ยวไปเหมือนห้วงน้ำใหญ่พัดชาวบ้านอันหลับแล้วไป ฉะนั้น” ปรากฏในเรื่องพระเจ้าวิฑูฑกะ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 38)

4.4 “มัจจุ ผู้ทำซึ่งที่สุด กระทำนระผู้มิใช่ใจของในอารมณฺ์ต่าง ๆ เลือกเก็บดอกไม้อยู่เที่ยว ผู้ไม่อิมในกามทั้งหลายนั้นแล สู้อำนาจ” ปรากฏในเรื่องนางปติปฐิกา (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 44)

4.5 “มุณีพึงเที่ยวไปในบ้าน เหมือนแมลงภู่ไม่ยั้งดอก สี และกลิ่นให้ชอกช้ำ ถือเอา (แต่) รสแล้วบินไป ฉะนั้น” ปรากฏในเรื่องโกสิยเศรษฐีผู้มีความตระหนี่ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 55)

4.6 “บุคคลไม่ควรทำคำแสลงชนของคนเหล่าอื่นไว้ในใจ, ไม่ควรแลดูกิจที่ทำแล้ว และยังมีได้ทำของคนเหล่าอื่น, พึงพิจารณากิจที่ทำแล้ว และยังมีได้ทำของตนเท่านั้น” ปรากฏในเรื่องปาฐิกาชิวก (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 62)

4.7 “ดอกไม้อันงาม มีสี (แต่) ไม่มีกลิ่น (หอม) แม้ฉันทิ, วาจาสุภาพ ก็ฉันทินั้น ย่อมไม่มีผลแก่ผู้ไม่ทำอยู่; (ส่วน) ดอกไม้อันงาม มีสีพร้อมด้วยกลิ่น (หอม) แม้ฉันทิ, วาจา

สุภาชิตกัณฐ์นั้น ย่อมมีผลแก่ผู้ทำดีอยู่” ปรากฏในเรื่องฉัตตปาณโฑบาสก (มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 68-69)

4.8 “นายมาลาการ พึ่งทำพวงดอกไม้ให้มากจากกองดอกไม้ แม้งั้นใด; มัจฉสัตว์
ผู้มีอันจะพึ่งตายเป็นสภาพ ควรทำกุศลไว้ให้มาก ฉนั้นนั้น” ปรากฏในเรื่องนางวิสาขา
(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 113)

4.9 “กลิ้งดอกไม้พุ่งไปทวนลมไม่ได้, กลิ้งจันทร์หรือกลิ้งกฤษณาและกะลำพัก
ก็พุ่งไปไม่ได้, แต่กลิ้งของสัตบุรุษพุ่งไปทวนลมได้, (เพราะ) สัตบุรุษย่อมพุ่งขจรไปตลอดทุกทิศ,
กลิ้งจันทร์ก็ดี แม็กลิ้งกฤษณาก็ดี กลิ้งอุบลก็ดี กลิ้งดอกมะลิก็ดี, กลิ้งศีลเป็นเยี่ยม กว่าคันทชาติ
ทั้งหลายนั้น” ปรากฏในเรื่องปัญหาของพระอนนทเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 118)

4.10 “กลิ้งนี้ คือ กลิ้งกะลำพัก และกลิ้งจันทร์เป็นกลิ้งเพียงเล็กน้อย, ส่วนกลิ้ง
ของผู้มีศีลทั้งหลาย เป็นกลิ้งชั้นสูง ย่อมหอมพุ่งไปในเทพเจ้าและเหล่ามนุษย์” ปรากฏในเรื่อง
ถวายนิพนธ์บาทแก่พระมหากัสสปเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 129)

4.11 “มาร ย่อมไม่ประสบทางของท่านผู้มีศีลถึงพร้อมแล้ว มีปกติอยู่ด้วยความไม่
ประมาทพันวิเศษแล้ว เพราะรู้ชอบ เหล่านั้น” ปรากฏในเรื่องปรินิพพานของพระโคตมเถระ
(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 134)

4.12 “ดอกบัวมีกลิ่นดี พึ่งเกิดในกองหยากเยื่อ อันบุคคลทิ้งแล้วใกล้ทางใหญ่
ดอกบัวนั้น พึ่งเป็นที่ชอบใจ ฉนั้นใด, สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อปุณฺณเป็นดังกอง
หยากเยื่อเกิดแล้ว ย่อมไพโรจน์ลวงซึ่งปุณฺณผู้มีดีทั้งหลาย ด้วยปัญญา ฉนั้นนั้น” ปรากฏในเรื่อง
ครหทินน์ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 148-149)

5. พาลวรรคพรรณนา คำว่า พาล แปลว่า เถร, ชั่วร้าย, โง่เขลา ดังนั้น พาลวรรค
หมายถึง ตอน/หมวด คนพาลหรือคนโง่ กล่าวคือ เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องคนพาล
ซึ่งมี 2 ประเภท คือ คนโง่เขลาเบาปัญญากับคนชั่วร้าย เช่น คนพาล (โง่) นั่งใกล้บัณฑิต
(ผู้มีปัญญา) ก็ไม่สามารถที่จะมีปัญญาได้ หรือคนพาลที่ก่อกรรมชั่วก็ย่อมได้รับผลกระทบนั้นเสมอ
เป็นต้น ธรรมบทที่จัดอยู่ในตอนนี้ คือ ธรรมบทจากหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 3
มีทั้งหมด 15 เรื่อง มีพระคาถา 15 พระคาถา ได้แก่

5.1 “ราตรีของคนผู้ตื่นอยู่ นาน, โยชน์ของคนล่าแล้วไกล, สงสารของคนพาล
ทั้งหลาย ผู้ไม่รู้ที่อยู่ซึ่งสัตธรรม ย่อมยาว” ปรากฏในเรื่องบุรุษคนใดคนหนึ่ง (มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 166)

5.2 “ถ้าบุคคลเมื่อเที่ยวไป ไม่พึ่งประสพหาผู้ประเสริฐกว่า ผู้เช่นกับ (ด้วยคุณ)
ของตนไซ้, พึ่งทำความเที่ยวไปคนเดียวให้มัน, เพราะว่า คุณเครื่องเป็นสหาย ย่อมไม่มีใน

เพราะคนพาล” ปรากฏในเรื่องสังกัทธิหาริกของพระมหากัสสปเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 181)

5.3 “คนพาล ย่อมเดือดร้อนว่า ‘บุตรทั้งหลายของเรามีอยู่, ทรัพย์ (ของเรา) มีอยู่,’
ตนแล ย่อมไม่มีแก่ตน, บุตรทั้งหลายจักมีแต่ที่ไหน? ทรัพย์จักมีแต่ที่ไหน?” ปรากฏในเรื่อง
อานนทเศรษฐี (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 186)

5.4 “บุคคลใดโง่ ย่อมสำคัญความที่แห่งตนเป็นคนโง่, บุคคลนั้นจะเป็นบัณฑิต
เพราะเหตุนั้นได้บ้าง; ส่วนบุคคลใดเป็นคนโง่ มีความสำคัญว่าตนเป็นบัณฑิต บุคคลนั้นแล
เราเรียกว่า ‘คนโง่’” ปรากฏในเรื่องโจรผู้ทำลายปม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 189)

5.5 “ถ้าคนพาล เข้าไปนั่งใกล้บัณฑิตอยู่ แม้จนตลอดชีวิต, เขาย่อมไม่รู้ธรรม
เหมือนทัฬหีไม่รู้รสแกง ฉะนั้น” ปรากฏในเรื่องพระอุทายีเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551,
หน้า 191)

5.6 “ถ้าวิญญูชน เข้าไปนั่งใกล้บัณฑิต แม้ครู่เดียว, เขาย่อมรู้แจ้งธรรมได้จับพลัน,
เหมือนลิ้นรู้รสแกงฉะนั้น” ปรากฏในเรื่องภิกษุชาวเมืองปาฐา (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551,
หน้า 194)

5.7 “ชนพาลทั้งหลาย มีปัญญาทราม มีตนเป็นดังข้าศึก เทียวทำกรรมลามก
ซึ่งมีผลเผ็ดร้อนอยู่” ปรากฏในเรื่องสุปปพุทธกฐกฐิ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 198)

5.8 “บุคคลกระทำความผิดแล้ว ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง เป็นผู้มีหน้าชุ่มด้วย
น้ำตา ร้องไห้เสวยผลของกรรมโดยอยู่ กรรมนั้น อันบุคคลกระทำแล้ว ไม่ดีเลย” ปรากฏในเรื่อง
ชวานา (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 203)

5.9 “บุคคลทำความผิดแล้ว ย่อมไม่เดือดร้อนในภายหลัง เป็นผู้เอิบอ้อม มีใจดี
ย่อมเสวยผลของกรรมดี, กรรมนั้นแล อันบุคคลทำแล้วเป็นกรรมดี” ปรากฏในเรื่องนายสุมน
มาลาการ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 213)

5.10 “คนพาล ย่อมสำคัญบาปประจุน้ำผึ้งตราบเท่าที่บาปยังไม่ให้ผล; ก็เมื่อใด
บาปให้ผล; เมื่อนั้นคนพาล ย่อมประสพทุกข์” ปรากฏในเรื่องพระอุบลวรรณาเถรี (มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 216)

5.11 “คนพาล พึ่งบริโภคโภชนะด้วยปลายหญ้าคาทุก ๆ เดือน, เขาย่อมไม่ถึงเสี้ยว
ที่ 16 แห่งท่านผู้มีธรรมอันนับได้แล้ว” ปรากฏในเรื่องขัมพุกาชีวิต (มหามกุฏราชวิทยาลัย,
2551, หน้า 232)

5.12 “กิจกรรมชั่วอันบุคคลทำแล้ว ยังไม่ให้ผล เหมือนน้ำนมที่รีดในขณะนั้น ยังไม่แปรไป ฉะนั้น, บาปกรรม ย่อมตามเผาคนพาล เหมือนไฟอันถ้ำกลบไว้ ฉะนั้น” ปรากฏในเรื่องอหิเปอต (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 238)

5.13 “ความรู้ย่อมเกิดแก่คนพาล เพียงเพื่อความฉิบหายเท่านั้น, ความรู้นั้น ยังหิวคิดของเขาให้ตกไป ย่อมฆ่าส่วนสุกกรรมของคนพาลเสีย” ปรากฏในเรื่องสัจฉิภูฏเปอต (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 246)

5.14 “ภิกษุผู้พาล ฟังปรารณาความยกย่อง อันไม่มีอยู่ ความแวดล้อมในภิกษุทั้งหลาย ความเป็นใหญ่ในอาวาส และการบูชาในตระกูลแห่งชนอื่น ความด่าริ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้พาลว่า ‘ศฤงษณ์และบรรพชิต ทั้ง 2 จงลำคัญกรรม อันเขาทำเสร็จแล้ว เพราะอาศัยเราผู้เดียว จงเป็นไปในอำนาจของเราเท่านั้น ในกิจน้อยใหญ่ กิจไร ๆ, ริษยาและมานะย่อมเจริญ (แก่เธอ)” ปรากฏในเรื่องพระสูตรธรรมเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 251)

5.15 “ก็ข้อปฏิบัติอันเข้าไปอาศัยลามเป็นอย่างอื่น, ข้อปฏิบัติอันยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพาน เป็นอย่างอื่น (คนละอย่าง), ภิกษุผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าทราบเนื้อความนั้นอย่างนี้แล้ว ไม่พึงเพลิดเพลีนสักการะ ฟังตามเจริญวิเวก” ปรากฏในเรื่องพระวนวาสิตีสเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 284)

6. บัณฑิตวรรคพรรณนา คำว่า บัณฑิต แปลว่า ผู้ทรงความรู้ ผู้มีปัญญา นักปราชญ์ ดังนั้น บัณฑิตวรรค หมายถึง ตอน/หมวดผู้มีปัญญา กล่าวคือ เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องลักษณะต่าง ๆ ของบัณฑิต และคุณประโยชน์ที่จะได้จากการคบบัณฑิต เช่น บัณฑิตเป็นบุคคลที่ยินดีในธรรม บัณฑิตต้องไม่เอนเอียงในคำสรรเสริญหรือคำนิินทา เป็นต้น ธรรมบทที่จัดอยู่ในตอนนี้ คือ ธรรมบทจากหนังสือพระธัมมปัทฏฐกถาแปลภาค 4 มีทั้งหมด 11 เรื่อง มีพระคาถา 11 พระคาถา ได้แก่

6.1 “บุคคลพึงเห็นผู้มีปัญญาใด ซึ่งเป็นผู้กล่าว นิคคหะ ชีโทยะ ว่าเป็นเหมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้, พึงคบผู้มีปัญญาเช่นนั้น ซึ่งเป็นบัณฑิต, (เพราะว่า) เมื่อคบท่านผู้เช่นนั้น มีแต่คุณอย่างประเสริฐ ไม่มีโทษที่ลามก” ปรากฏในเรื่องพระราธเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 5)

6.2 “ผู้ใดพึงว่ากล่าว ฟังสอน และพึงห้ามจาก ธรรมของอสัตบุรุษ, ผู้นั้นแลย่อมเป็นที่รักของสัตบุรุษทั้งหลาย, ไม่เป็นที่รักของพวกอสัตบุรุษ” ปรากฏในเรื่องภิกษุอัสนธิและปุนัพพสุกะ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 9)

6.3 “บุคคลไม่ควรคบปาปมิตร, ไม่ควรคบบุรุษต่ำช้า, ควรคบกัลยาณมิตร, ควรคบบุรุษสูงสุด” ปรากฏในเรื่องพระฉันทเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 11)

6.4 “บุคคลผู้เฝ้าบิณฑบาตในธรรม มีใจผ่องใส ย่อมอยู่เป็นสุข, บัณฑิตย่อมยินดีในธรรมที่พระอริยเจ้าประกาศแล้วทุกเมื่อ” ปรากฏในเรื่องพระมหากัปปินเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 32)

6.5 “อันคนไข่น้ำทั้งหลายย่อมไข่น้ำ, ช่างครทั้งหลายย่อมตัดคร, ช่างถากทั้งหลายย่อมถากไม้, บัณฑิตทั้งหลายย่อมฝึกตน” ปรากฏในเรื่องบัณฑิตสามเณร (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 57)

6.6 “ภูเขาศิลาล้วน เป็นแท่งเดียว ย่อมไม่สะเทือนด้วยลมฉนใด, บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่เอนเอียงในเพราะนิทานและสรรเสริญฉนนั้น” ปรากฏในเรื่องพระลกุณฏกัททียเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 60)

6.7 “บัณฑิตทั้งหลาย พังธรรมแล้ว ย่อมผ่องใส เหมือนห้วงน้ำลึก ใสแจ้ว ไม่ขุ่นมัว ฉนนั้น” ปรากฏในเรื่องมารดาของนางกาณา (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 66)

6.8 “สัตบุรุษทั้งหลายย่อมเว้นในธรรมทั้งปวงแล, สัตบุรุษทั้งหลาย หาใช้ผู้ปรารถนา กามบั่นไม้, บัณฑิตทั้งหลาย อันสุขหรือทุกข์ถูกต้องแล้ว ย่อมไม่แสดงอาการขึ้นลง” ปรากฏในเรื่องภิกษุ 500 รูป (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 70-71)

6.9 “บัณฑิตย่อมไม่ทำบาป เพราะเหตุแห่งตน, ย่อมไม่ทำบาป เพราะเหตุแห่งบุคคลอื่น, บัณฑิตไม่ฟังปรารถนาบุตร, ไม่ฟังปรารถนาทรัพย์ ไม่ฟังปรารถนาแว่นแคว้น, (และ) ไม่ฟังปรารถนาความสำเร็จเพื่อตน โดยไม่เป็นธรรม, บัณฑิตนั้นฟังเป็นผู้มีศีล มีปัญญา ตั้งอยู่ในธรรม” ปรากฏในเรื่องพระเถระผู้ตั้งอยู่ในธรรม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 74)

6.10 “บรรดามนุษย์ ชนผู้ถึงฝั่งมีจำนวนน้อย, ฝ่ายประชาชนอกนี้ไล่ไปตามตลิ่ง อย่างเดียว ก็ชนเหล่าใดแล ประพฤติสมควรแก่ธรรมในธรรมที่เรากล่าวชอบแล้ว, ชนเหล่านั้น ล่วงบ่วงมารที่ข้ามได้ยากอย่างเอกแล้ว จักถึงฝั่ง” ปรากฏในเรื่องการพังธรรม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 76-77)

6.11 “บัณฑิตและธรรมดำแล้ว ออกจากอาลัย อาศัยธรรมอันหาอาลัยมิได้แล้ว ควรเจริญธรรมชาว, ละกามทั้งหลายแล้ว หมดความกังวล ฟังปรารถนาความยินดียิ่งในวิเวก อันเป็นที่ซึ่งประชานินดีได้ยาก, บัณฑิตควรทำตนให้ผ่องแผ้ว จากเครื่องเศร้าหมอง ชนเหล่าใด อบรมจิตดีแล้วโดยชอบ ในองค์ธรรมแห่งความตรัสรู้, (และ) ชนเหล่าใด ไม่ถ่อมมันยินดีในการละเลิก ความถ่อมมัน, ชนเหล่านั้น ๆ เป็นพระชินาสพ รุ่งเรือง ดับสนิทแล้วในโลก” ปรากฏในเรื่องภิกษุ อาคันตุกะ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 79-79)

7. อรหันตวรรคพรรณนา คำว่า อรหันต แปลว่า ชื่อพระอริยบุคคลชั้นสูงสุดใน 4 ชั้น คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ดังนั้น อรหันตวรรค หมายถึงถึง

ตอน/หมวดพระอริยบุคคลชั้นสูงสุด กล่าวคือ เป็นตอนที่พระพุทธเจ้าเล่าเรื่องของพะอรหันต์แต่ละคน ซึ่งเป็นที่มาของคำกล่าวสอนในเรื่องต่าง ๆ เช่น หมอชีวกถามถึงความเร่าร้อนในร่างกายของพระพุทธเจ้า หรือพระสารีบุตรที่พระพุทธเจ้าสรรเสริญว่ามีจิตเหมือนแผ่นดิน เป็นต้น ธรรมบทที่จัดอยู่ในตอนนี้ คือ ธรรมบทจากหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 4 มีทั้งหมด 10 เรื่อง มีพระคาถา 10 พระคาถา ได้แก่

7.1 “ความเร่าร้อน ย่อมไม่มีแก่ท่านผู้มีทางไกลอันถึงแล้ว หากความเศร้าโศกมิได้หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง ผู้ละกิเลสเครื่องร้อยรัด ทั้งปวงได้แล้ว” ปรากฏในเรื่องหมอชีวก (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 83)

7.2 “ท่านผู้มีสติ ย่อมออก, ท่านย่อมไม่ยินดีในที่อยู่; ท่านละความห่วงใยเสียเหมือนฝูงหงส์ ละเปือกตมไปฉะนี้” ปรากฏในเรื่องมหากัสสปเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 90)

7.3 “คติของชนทั้งหลายผู้หาสิ่งสมมิได้, ผู้กำหนดรู้โภชนะ, มีสัญญาตวิโมกข์ และอนิมิตตวิโมกข์เป็นอารมณ์, ไปตามยาก เหมือนทางไปของฝูงนกในอากาศฉะนั้น” ปรากฏในเรื่องเพฬุรุสเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 93)

7.4 “อาสวะทั้งหลาย ของบุคคลใด ล้วนแล้ว, บุคคลใด ไม่อาศัยแล้ว ในอาหาร, และสัญญาตวิโมกข์ อนิมิตตวิโมกข์ เป็นโคจรของบุคคลใด, ร่องรอยของบุคคลนั้น ๆ รู้ได้ยากเหมือนรอยของนก ทั้งหลายในอากาศ ฉะนั้น” ปรากฏในเรื่องพระอนรุทธเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 98)

7.5 “อินทรีย์ทั้งหลายของภิกษุใด ถึงความสงบแล้วเหมือนม้าอันนายสารถีฝึกดีแล้ว ฉะนั้น, แม่เหล่าเทพเจ้า ย่อมกระหิमतอกิษุณั้น ผู้มีมานะอันละแล้ว ผู้หาอาสวะมิได้ผู้คงที่” ปรากฏในเรื่องพระมหากัจจายนเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 101)

7.6 “ภิกษุใด เสมอด้วยแผ่นดิน เปรียบด้วยเสาเชื่อมคงที่ มีวัตรดี มีกิเลสตั้งเปือกตมไปปราศแล้วเหมือนห่วงน้ำปราศจากเปือกตม ย่อมไม่ (ยินดี) ยินร้าย, สงสารทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่ภิกษุณั้น ผู้คงที่” ปรากฏในเรื่องพระสารีบุตรเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 106)

7.7 “ใจของท่านผู้พ้นวิเศษแล้ว เพราะรู้ชอบ ผู้สงบระงับ คงที่ เป็นใจสงบแล้ว วาจา ก็สงบแล้ว การงานก็สงบ” ปรากฏในเรื่องพระติสสเถระชาวกรุงโกสัมพี (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 112)

7.8 “นระใด ไม่เชื่อง่าย มีปกติรู้พระนิพพานอันปัจจุจายทำไม่ได้ ตัดที่ต่อ มีโอกาสอันกำจัดแล้ว มีความหวังอันคายแล้ว, นระนั้นแล เป็นบุรุษสูงสุด” ปรากฏในเรื่องพระสารีบุตรเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 115)

7.9 “พระอรหันต์ทั้งหลาย อยู่ในที่ใด เป็นบ้านก็ตาม เป็นป่าก็ตาม ที่ลุ่มก็ตาม ที่ดอนก็ตาม, ที่นั้นเป็นภูมิลานนารีนรมย์” ปรากฏในเรื่องพระขทิวณิยเวตเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 125)

7.10 “ป่าทั้งหลาย เป็นที่นารีนรมย์, ท่านผู้มีราคะไปปราศแล้วทั้งหลาย จักยินดีในป่าอันไม่เป็นที่ยินดีของชน, (เพราะ) ท่านผู้มีราคะไปปราศแล้วเหล่านั้น เป็นผู้ที่มีปกติไม่แสวงหากาม” ปรากฏในเรื่องหญิงคนใดคนหนึ่ง (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 133)

8. สหัสสวรรคพรรณนา คำว่า สหัสส แปลว่า พันหรือหนึ่งพัน ดังนั้น สหัสสวรรคหากแปลตามรูปศัพท์ จะหมายถึง ตอน/หมวดจำนวนพัน แต่หากพิจารณาตามเนื้อหาในพระคาถาแล้วจะเห็นว่า มีจำนวนร้อยอยู่ด้วยเช่นกัน และเพื่อให้ครอบคลุมเนื้อหา สหัสสวรรคจึงหมายถึง ตอน/หมวดจำนวนร้อยและพัน กล่าวคือ เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับการทำบุญทำทาน และการปฏิบัติบูชา ว่าไม่เกี่ยวข้องกับจำนวนที่มากเป็นร้อยเป็นพัน แต่ขึ้นอยู่กับเจตนาและวิธีแห่งการปฏิบัติของผู้นั้น เช่น คาถา 1 บทที่มีประโยชน์ต่อผู้ฟังย่อมประเสริฐกว่าคาถาจำนวนพันที่ไม่มีประโยชน์ หรือการบูชาผู้ที่ปฏิบัติดีเพียง 1 คนย่อมดีกว่าการบูชาไฟสัตว์ที่ทำมานานถึง 100 ปี เป็นต้น ธรรมบทที่จัดอยู่ในตอนนี้ คือ ธรรมบทจากหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 4 มีทั้งหมด 14 เรื่อง มีพระคาถา 14 พระคาถา ได้แก่

8.1 “หากวาจาแมตังพัน ไม่ประกอบด้วยบทที่เป็นประโยชน์ไซ้, บทที่เป็นประโยชน์บทเดียว ซึ่งบุคคลฟังแล้วสงบระงับได้ ประเสริฐกว่า” ปรากฏในเรื่องบุรุษผู้ฆ่าโจรมีเคราแดง (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 141)

8.2 “หากว่า คาถาแมพันหนึ่ง ไม่ประกอบด้วยบทเป็นประโยชน์ (ไม่ประเสริฐ) บทแห่งคาถาบทเดียว ซึ่งบุคคลฟังแล้ว สงบระงับได้ประเสริฐกว่า” ปรากฏในเรื่องพระทวารุจิริยเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 151)

8.3 “ก็ผู้ใด ฟังกล่าวคาถาตั้ง 100 ซึ่งไม่ประกอบด้วยบทเป็นประโยชน์; บทแห่งธรรมบทเดียวที่บุคคลฟังแล้วสงบระงับได้ ประเสริฐกว่า (การกล่าวคาถาตั้ง 100 ของผู้นั้น) ผู้ใด ฟังขณะมนุษย์พันหนึ่งคุณด้วยพันหนึ่ง (คือ 1 ล้าน) ในสงคราม ผู้นั้น หาชื่อว่า เป็นยอดแห่งชนผู้ชนะในสงครามไม่, ส่วนผู้ใดชนะตนคนเดียวได้, ผู้นั้นแล เป็นยอดแห่งผู้ชนะ ในสงคราม” ปรากฏในเรื่องพระกุนทลเกสิเถรี (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 161-162)

8.4 “ตนนั่นแล บุคคลชนะแล้ว ประเสริฐ, ส่วนหมู่สัตว์นอกนี้ บุคคลชนะแล้ว ไม่ประเสริฐเลย, (เพราะ) เมื่อบุรุษฝึกตนแล้ว ประพฤติสำรวมเป็นนิตย, เทวดา คนธรรพ์ มารพร้อมทั้งพรหม พึงทำความชนะของสัตว์เห็นปานนั้น ให้กลับแพ้มิได้เลย” ปรากฏในเรื่องอนัตตปัจฉกพราหมณ์ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 166)

8.5 “ผู้ใด พึงบูชาด้วยทรัพย์พันหนึ่งทุก ๆ เดือนสิ้น 100 ปี, ส่วนการบูชาที่นั่นนแล ของผู้ที่พึงบูชาท่านผู้มีตนอบรมแล้วคนเดียว แม้ครุหนึ่ง ประเสริฐกว่าการบูชาของผู้นั้น, การบูชาสิ้น 100 ปี จะประเสริฐอะไรเล่า?” ปรากฏในเรื่องพราหมณ์ผู้เป็นลุงของพระสารีบุตรเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 169)

8.6 “ก็สัตว์ใด พึงบำเรอไฟในป่า ตั้ง 100 ปี, ส่วนเขา พึงบูชาท่านผู้มีตนอบรมแล้ว ผู้เดียวแม้ครุหนึ่ง, การบูชาที่นั่นนแลประเสริฐกว่า (การบูชาตั้ง 100 ปี ของสัตว์นั้น) การบูชา 100 ปี จะประเสริฐอะไรเล่า?” ปรากฏในเรื่องพราหมณ์ผู้เป็นหลานของพระสารีบุตรเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 172)

8.7 “ผู้ม่งบุญ พึงบูชาด้วยและทำบำบวงอย่างใดอย่างหนึ่งในโลก ตลอดปี, ท่านนั้น แม้ทั้งหมดไม่ถึงส่วน 4, การอภิวัตในท่านผู้ดำเนินตรงประเสริฐสุด” ปรากฏในเรื่องพราหมณ์ผู้เป็นสหายของพระสารีบุตรเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 174)

8.8 “ธรรม 4 ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ เจริญแก่บุคคลผู้กราบไหว้ เป็นปกติ ผู้อ่อนน้อมท่านผู้เจริญเป็นนิตย” ปรากฏในเรื่องอายุวัฒนกุมาร (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 180)

8.9 “ก็ผู้ใดทศิล มีใจไม่ตั้งมั่น พึงเป็นอยู่ 100 ปี, ความเป็นอยู่วันเดียวของผู้มีศีล มีฉานประเสริฐกว่า (ความเป็นอยู่ของผู้นั้น)” ปรากฏในเรื่องสังกัจจสามเณร (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 195)

8.10 “ก็ผู้ใดมีปัญญาทราม มีใจไม่ตั้งมั่น พึงเป็นอยู่ 100 ปี, ความเป็นอยู่วันเดียวของผู้มีปัญญามีฉานประเสริฐกว่า (ความเป็นอยู่ของผู้นั้น)” ปรากฏในเรื่องพระขานุกโกณฑัญญเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 198)

8.11 “ก็ผู้ใดเกียจคร้านมีความเพียรอันทราม พึงเป็นอยู่ 100 ปี, ความเป็นอยู่วันเดียว ของท่านผู้ปรารถนาความเพียรมั่น ประเสริฐกว่าชีวิตของผู้นั้น” ปรากฏในเรื่องพระสัปปทาสเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 204)

8.12 “ก็ผู้ใด ไม่เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมอยู่พึงเป็นอยู่ 100 ปี, ความเป็นอยู่วันเดียว ของผู้เห็นความเกิดและความเสื่อม ประเสริฐกว่าความเป็นอยู่ของผู้นั้น” ปรากฏในเรื่องนางปฏาจารา (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 215)

8.13 “ก็ผู้ใด ไม่เห็นบทอันไม่ตาย ฟังเป็นอยู่ 100 ปี, ความเป็นอยู่วันเดียว ของผู้เห็นบท อันไม่ตาย ประเสริฐกว่า ความเป็นอยู่ของผู้นั้น” ปรากฏในเรื่องนางกิสาโคตรมี (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 221)

8.14 “ก็ผู้ใด ไม่เห็นธรรมอันยอดเยี่ยม ฟังเป็นอยู่ 100 ปี, ความเป็นอยู่วันเดียว ของผู้เห็นธรรมอันยอดเยี่ยม ประเสริฐกว่า ความเป็นอยู่ของผู้นั้น” ปรากฏในเรื่องพระพุทฺพิตติกาเถรี (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 224-225)

สรุปผลการจัดประเภทพระคาถาในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทฺธเจ้าจากหนังสือ พระธัมมปัทฏฐกถาแปลภาค 1-4 ผู้ศึกษาได้แสดงไว้ในตาราง 1 ต่อไปนี้

ตาราง 1 แสดงสรุปผลการจัดประเภทพระคาถาที่ปรากฏในหนังสือพระธัมมปัทฏฐกถา แปลภาค 1-4

ที่	ชื่อตอน/วรรค	ธรรมบทและนิทานธรรมบท	
		จำนวนเรื่อง	จำนวนพระคาถา
1	ยมกวรรค	14	14
2	อัปมาทวรรค	9	9
3	จิตตวรรค	9	9
4	ปุပ္พวรรค	12	12
5	พาลวรรค	15	15
6	บัณฺฑิตวรรค	11	11
7	อรหันตวรรค	10	10
8	สหัสสวรรค	14	14
รวม		94	94

จากตารางสรุปได้ว่า หนังสือพระอัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 มีจำนวนทั้งหมด 94 เรื่อง และมีจำนวนพระคาถาทั้งหมด 94 พระคาถา ซึ่งแบ่งได้เป็น 8 ตอน/หมวด ได้แก่ 1) ยมกวรรค จำนวน 14 พระคาถา 2) อัปมาทวรรค จำนวน 9 พระคาถา 3) จิตตวรรค จำนวน 9 พระคาถา 4) ปุ่ปพวรรค จำนวน 12 พระคาถา 5) พาลวรรค จำนวน 15 พระคาถา 6) บัณชิตวรรค จำนวน 11 พระคาถา 7) อรหันตวรรค จำนวน 10 พระคาถา และ 8) สหัสสวรรค จำนวน 14 พระคาถา

บทที่ 5

บทสรุป

การศึกษาเรื่อง วิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทและจัดประเภทพระคาถาในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 ผู้ศึกษามีวัตถุประสงค์ในการศึกษาดังนี้ 1) เพื่อศึกษาวิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 2) เพื่อจัดประเภทพระคาถาในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4

ในการศึกษาดังนี้ผู้ศึกษาใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบบันทึกข้อมูลจำนวน 2 ชุด 1) แบบบันทึกข้อมูลโครงสร้างของการนำเสนอพระคาถาในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 และ 2) แบบบันทึกข้อมูลพระคาถาในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 การนำเสนอผลการศึกษาใช้วิธีพรรณนาวิเคราะห์

สรุปผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาวิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4

หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 มีธรรมบทอันประกอบด้วย นิทานธรรมบททั้งหมด 94 เรื่อง เนื้อหาของธรรมบทแต่ละเรื่องมีความสั้น-ยาวแตกต่างกัน ธรรมบทที่สั้นที่สุดจะมีความยาวเพียง 2 หน้า มีจำนวน 5 เรื่อง ได้แก่ 1) เรื่องพระอุทัยเถระ 2) เรื่องภิกษุชาวเมืองปาฐา 3) เรื่องพระลูกณฎกภัททิยเถระ 4) เรื่องการฟังธรรม 5) เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นหลานของพระสารีบุตรเถระ ส่วนธรรมบทที่ยาวที่สุดมีความยาว 96 หน้า มี 1 เรื่อง คือ เรื่องพระนางสามาวดี

วิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 มี 4 ขั้นตอน ซึ่งเป็นไปอย่างสอดคล้องกับโครงสร้างหลักของเนื้อหาในธรรมบท ได้แก่

1. เหตุแสดงธรรมเทศนา เป็นส่วนที่จะบอกถึงฉากของเหตุการณ์ คือ การแสดงธรรมเทศนาว่าเกิดขึ้น ณ ที่ใด และเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับใครหรืออะไร โดยในธรรมบทจะใช้ข้อความว่า [ข้อความเบื้องต้น] ตัวอย่างเช่น

“...พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ในพระเชตะวัน ทรงปรารภพระสารีบุตรเถระ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า ‘ปฐวิโม’ เป็นต้น...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 103)

2. ยกนิทานมาสาธก หมายถึง การเล่านิทานธรรมบท ซึ่งเป็นเรื่องราวของผู้ที่ พระพุทธเจ้าทรงปรารภถึง ลักษณะการเล่านิทานธรรมบทหรือเรื่องราวของบุคคลนี้ จะมีโครงสร้างที่เป็นระบบเดียวกัน กล่าวคือ มีการกล่าวถึงใจความสำคัญของแต่ละตอนไว้ ก่อนที่จะมีการเล่าเนื้อเรื่องที่เป็นรายละเอียด และทำซ้ำเช่นนี้ไปจนจบเนื้อเรื่องของนิทาน

ตัวอย่างเช่น นิทานธรรมบทเรื่องพระสารีบุตรเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 103-106)

ตอนที่ 1 [พระสารีบุตรอุกฤษฏ์รูปหนึ่งฟ้อง]

“...ความพิสดารว่า ในสมัยหนึ่ง ท่านสารีบุตร...พระศาสดารับสั่งให้เรียก พระเถระมาแล้ว...”

ตอนที่ 2 [พระเถระเปรียบตนด้วยอุปมา 9 อย่าง]

“...ในขณะนั้น พระมหาโมคคัลลานเถระ...ด้วยคำอันไม่จริงแสดงโทษล่วงเกิน แล้ว...”

ตอนที่ 3 [จิตของพระสารีบุตรเหมือนแผ่นดิน]

“...พระศาสดาตรัสเรียกพระเถระมาแล้ว...และเช่นกับห้วงน้ำใส...”

3. สรุปลงเป็นพระคาถาและแก้อรรถ หมายถึง จุดที่นิทานขาดกดำเนินเรื่องมาถึง ตอนจบ กล่าวคือ ทุกธรรมบทจะจบลงด้วยการกล่าวพระคาถาและการอธิบายพระคาถา โดยจะมีข้อความที่บ่งชี้ถึงการสรุปเรื่องไว้อย่างชัดเจน

ตัวอย่างเช่น “...เมื่อจะทรงสืบอนุสนธิแสดงธรรม จึงตรัสพระคาถานี้ว่า...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 106)

4. จบท้ายด้วยอานิสงส์การฟังธรรม เป็นการกล่าวถึงอานิสงส์ที่ได้รับจากการฟัง ธรรมเทศนาในครั้งนั้น ๆ

ตัวอย่างเช่น “...ในเวลาจบเทศนา ภิกษุ 9 พันรูปบรรลุพระอรหัตพร้อมด้วย ปฏิสัมภีทาทั้งหลาย ดังนี้แล้ว...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 107)

2. ผลการศึกษาการจัดประเภทพระคาถาในการแสดงธรรมเทศนาของ พระพุทธเจ้าในหนังสือพระธัมมปัทฏฐกถาแปลภาค 1-4

หนังสือพระธัมมปัทฏฐกถาแปลภาค 1-4 ประกอบด้วย นิทานธรรมบททั้งหมด 94 เรื่อง แต่ละเรื่องจะมีพระคาถาเพียงหนึ่งพระคาถา ดังนั้นจึงมีพระคาถาทั้งหมด 94 พระคาถา ซึ่งสามารถจัดแบ่งได้เป็น 8 ตอน/หมวด ดังนี้

1. ยมกวรรค คำว่า ยมก แปลว่า คู่หรือแฝด ยมกวรรค จึงหมายถึง ตอน/หมวด ที่ว่าด้วยสิ่งที่เป็นคู่กัน 2 อย่าง มีพระคาถาทั้งหมด 14 พระคาถา เช่น

“...ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ, ถ้าบุคคล มีใจร้าย พุคอยู่ก็ดี ทำอยู่ก็ดี, ทุกข์ย่อมไปตามเขา เพราะเหตุนั้น ดุจล่อหมุนไปตามรอยเท้าโค ผู้นำแยกไปอยู่จะนั้น...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 30)

... “หากว่า นรชนกล่าวพระพุทธรูปอันมีประโยชน์เกื้อกูลแม้มาก (แต่) เป็นผู้ ประมาทแล้วไม่ทำ (ตาม) พระพุทธรูปนั้นไซ้, เขาย่อมไม่เป็นผู้มีส่วนแห่งสามัญผล เหมือนคนเลี้ยงโคนับโคทั้งหลายของชนเหล่าอื่น ย่อมเป็นผู้ไม่มีส่วนแห่งปัญญาใครส ฉะนั้น, หากว่า นรชนกล่าวพระพุทธรูปอันมีประโยชน์เกื้อกูล แม้น้อย (แต่) เป็นผู้ มี ปกติประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมไซ้, เขาจะระคาตะ โทสะ และโมหะ แล้ว รู้ชอบ มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว หมดความยึดถือในโลกนี้หรือในโลกหน้า, เขาย่อมเป็นผู้มีส่วน แห่งสามัญผล”...

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 212)

2. อัปมาทวรรค คำว่า อัปมาท แปลว่า ความไม่ประมาท อัปมาทวรรค จึงหมายถึง ตอน/หมวดที่ว่าด้วยความไม่ประมาท มีพระคาถาทั้งหมด 9 พระคาถา เช่น

“...ความไม่ประมาทเป็นเครื่องถึงอมตะ ความประมาทเป็นทางแห่งมัจจุ ผู้ไม่ ประมาทแล้วชื่อว่าย่อมไม่ตาย: ผู้ใดประมาทแล้ว ผู้นั้นย่อมเป็นเหมือนคนตายแล้ว; บัณฑิตรู้ความนั้นโดยแปลกกันแล้ว (ตั้งอยู่) ในความไม่ประมาทบันเทิงอยู่ในความไม่ ประมาท: ยินดีในธรรมเป็นที่โคจรของพระอรียะทั้งหลาย, บัณฑิตผู้ไม่ประมาท เหล่านั้น มีความเพ่ง มีความเพียรเป็นไปติดต่อกัน, บากบั่นมั่นเป็นนิตย เป็นนักปราชญ์ ย่อมถูกต้องพระนิพพาน อันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม...”

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 91)

“...ภิกษุยินดีแล้วในความไม่ประมาท มีปกติเห็นภัยในความประมาท ไม่ควร เพื่ออันเสื่อม (จากมรรคและผล) ตั้งอยู่แล้วในที่ใกล้แห่งพระนิพพานทีเดียว...”

3. จิตตวรรค คำว่า จิตต หมายถึง จิต หรือ ใจ จิตตวรรค จึงหมายถึง ตอน/หมวด ที่ว่าด้วยการฝึกจิต มีพระคาถาทั้งหมด 9 พระคาถา เช่น

“...ชนผู้มีปัญญา ย่อมทำจิตที่ตื่นรน กลับกลอกอันบุคคลรักษาได้ยาก ห้ามได้ยาก ให้ตรง ดุจช่างศรดัดลูกศรให้ตรงฉะนั้น จิตนี้ (อันพระโยคาวจรยกขึ้นจากอาลัย คือกามคุณ 5 แล้วซัดไปในวิปัสสนากัมมัฏฐาน) เพื่อละบ่วงมารย้อมตื่นรน ดุจปลาอันพรานเบ็ด ยกขึ้นจาก (ที่อยู่) คือน้ำ แล้วโยนไปบนบก ตื่นรนอยู่ฉะนั้น...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 176)

“...มารดาบิดา ก็หรือว่าญาติเหล่าอื่น ไม่พึงทำเหตุนั้น (ให้ได้), (แต่) จิตอันตั้งไว้ชอบแล้ว พึงทำเขาให้ประเสริฐกว่าเหตุนั้น...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 240)

4. ปุปพวรรค คำว่า ปุปพ แปลว่า ดอกไม้ ปุปพวรรค จึงหมายถึง ตอน/หมวดที่ว่าด้วยดอกไม้กับคนฉลาด มีพระคาถาทั้งหมด 12 พระคาถา เช่น

... “ใครจักรู้ชัดซึ่งแผ่นดินนี้และยมโลกกับมนุษยโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก, ใครจักเลือกบทรธรรมอันเราแสดงดีแล้ว เหมือนนายมาลาการผู้ฉลาดเลือกดอกไม้ ฉะนั้น พระเสขะจักรู้ชัดแผ่นดินและยมโลกกับมนุษยโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก. พระเสขะจักเลือกบทรธรรมอันเราแสดงดีแล้ว เหมือนนายมาลาการผู้ฉลาดเลือกดอกไม้ ฉะนั้น...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 2)

... “ดอกบัวมีกลิ่นดี พึงเกิดในกองหยากเยื่อ อันบุคคลทิ้งแล้วไกลห่างใหญ่ ดอกบัวนั้น พึงเป็นที่ชอบใจ ฉันทิ, สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อปุถุชนเป็นดังกองหยากเยื่อเกิดแล้ว ย่อมโพธิโรจน์ลวงซึ่งปุถุชนผู้มืดทั้งหลาย ด้วยปัญญา ฉันทิ...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 148-149)

5. พาลวรรค คำว่า พาล แปลว่า คนชั่ว คนโง่ พาลวรรค จึงหมายถึง ตอน/หมวดที่ว่าด้วยคนพาลหรือคนโง่เขลาเบาปัญญา มีพระคาถาทั้งหมด 15 พระคาถา เช่น

... “ราตรีของคนผู้ตื่นอยู่ นาน, โยชน์ของคนล่าแล้ว ไกล, สงสารของคนพาลทั้งหลาย ผู้ไม่รู้ที่อยู่ซึ่งสัตว์ธรรม ย่อมยาว...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 166)

... “ก็ข้อปฏิบัติอันเข้าไปอาศัยลาภเป็นอย่างอื่น, ข้อปฏิบัติอันยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพาน เป็นอย่างอื่น (คนละอย่าง), ภิกษุผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าทราบเนื้อความนั้นอย่างนี้แล้ว ไม่พึงเพลิดเพลिनสักการะ พึงตามเจริญวิเวก...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551, หน้า 248)

6. บัณฑิตวรรค คำว่า บัณฑิต แปลว่า ผู้มีปัญญา บัณฑิตวรรค จึงหมายถึง ตอน/หมวดที่ว่าด้วยผู้มีปัญญา มีพระคาถาทั้งหมด 11 พระคาถา เช่น

... “บุคคลพึงเห็นผู้มีปัญญาใด ซึ่งเป็นผู้กล่าว นิคคหะ ชีโทยะ ว่าเป็นเหมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้, พึงคบผู้มีปัญญาเช่นนั้น ซึ่งเป็นบัณฑิต, (เพราะว่า) เมื่อคบท่านผู้เช่นนั้น มีแต่คุณอย่างประเสริฐ ไม่มีโทษที่ลามก...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 5)

... “บัณฑิตละกรรมดำแล้ว ออกจากอาลัย อาศัยธรรมอันหาอาลัยมิได้แล้ว ควรเจริญธรรมขาว, ละกามทั้งหลายแล้ว หมดความกังวล พึงปรารถนาความยินดียิ่ง ในวิเวก อันเป็นที่ซึ่งประชายินดีได้ยาก, บัณฑิตควรทำตนให้่องแผ้ว จากเครื่อง เศร้าหมอง ชนเหล่าใดอบรมจิตดีแล้วโดยชอบ ในองค์ธรรมแห่งความตรัสรู้, (และ) ชนเหล่าใด ไม่ถ่อมมันยินดีในการละเลิกความถ่อมมัน, ชนเหล่านั้น ๆ เป็นพระชินาสพรุ่งเรือง ดับสนิทแล้วในโลก”...

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 78-79)

7. อรหันตวรรค คำว่า อรหันต แปลว่า ชื่อพระอริยบุคคลชั้นสูงสุดใน 4 ชั้น คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ดังนั้น อรหันตวรรค จึงหมายถึง ตอน/หมวดที่กล่าวด้วยพระอริยบุคคลชั้นสูงสุด มีพระคาถาทั้งหมด 10 พระคาถา เช่น

“...ความเร่าร้อน ย่อมไม่มีแก่ท่านผู้มีทางไกลอันถึงแล้ว หากความเศร้าโศกมิได้ หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง ผู้ละกิเลสเครื่องร้อยรัด ทั้งปวงได้แล้ว...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 83)

“...ป่าทั้งหลาย เป็นที่นารื่นรมย์, ท่านผู้มีราคะไปปราศแล้วทั้งหลาย จักยินดี ในป่าอันไม่เป็นที่ยินดีของชน, (เพราะ) ท่านผู้มีราคะไปปราศแล้วเหล่านั้น เป็นผู้ไม่ปกติ ไม่แสวงหากาม...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 133)

8. สหัสสวรรค คำว่า สหัสส แปลว่า พันหรือหนึ่งพัน สหัสสวรรค จึงหมายถึง ตอน/หมวดที่กล่าวด้วยเรื่องในร้อยในพัน มีพระคาถาทั้งหมด 14 พระคาถา เช่น

“...หากวาจาแม้ตั้งพัน ไม่ประกอบด้วยบทที่เป็นประโยชน์ไซ้, บทที่เป็นประโยชน์ บทเดียว ซึ่งบุคคลฟังแล้วสงบระงับได้ ประเสริฐกว่า...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 141)

“...ก็ผู้ใด ไม่เห็นธรรมอันยอดเยี่ยม พึ่งเป็นอยู่ 100 ปี, ความเป็นอยู่วันเดียว ของผู้เห็นธรรมอันยอดเยี่ยม ประเสริฐกว่า ความเป็นอยู่ของผู้หนึ่ง...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 224-225)

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่องวิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทและจัดประเภทพระคาถาในหนังสือ พระธัมมปัทฏฐกาแปลภาค 1-4 ได้ค้นพบประเด็นที่น่าสนใจควรนำมาอภิปรายผล ดังนี้

1. วิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทในหนังสือพระธัมมปัทฏฐกาแปลภาค 1-4 จำนวน 94 เรื่องนี้ มีการนำเสนอที่เป็นรูปแบบหรือระบบเดียวกัน กล่าวคือ ทุกเรื่องจะนำเสนอโดย

แบ่งเป็น 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) เหตุแสดงธรรมเทศนา 2) ยกนิทานมาสาธก คือ การนำนิทานธรรมบทมาเล่าให้ผู้อยู่ในที่แสดงธรรมเทศนาฟัง ซึ่งเนื้อหาของนิทานจะมีความสั้น-ยาว เหมือนและแตกต่างกันไป 3) สรุปลงเป็นพระคาถาและแก้อรรถ คือ การกล่าวคำสอนของพระพุทธเจ้าหรือการกล่าวพระคาถาในการแสดงธรรมเทศนาครั้งนั้นพร้อมด้วย “การแก้อรรถ” หรืออธิบายพระคาถาให้ละเอียดชัดเจนเป็นที่เข้าใจยิ่งขึ้นแก่ผู้ฟังธรรมเทศนา 4) จบท้ายด้วยอานิสงส์การฟังธรรม เป็นการกล่าวถึงอานิสงส์หรือผลบุญที่เกิดขึ้นแก่ผู้ฟังธรรมเทศนาในครั้งนั้น ๆ

เหตุที่มีวิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทเป็น 4 ขั้นตอน ตามลำดับต่อเนื่องกันไปดังกล่าวมาข้างต้นนั้น ผู้ศึกษามีความเห็นว่าเป็นเพราะธรรมบทจะมีเรื่องเล่า คือ นิทานธรรมบท ประกอบไปทุกธรรมบท ซึ่งนิทานธรรมบทจะมีโครงสร้างหลักเช่นเดียวกับเรื่องเล่าประเภทอื่น ๆ ดังที่ สุกัญญา สุจฉายา (2557, หน้า 183-209) ได้อธิบายว่า วรรณคดีนิทานมีวิธีการแต่งแบบเรื่องเล่าทั่วไป คือ ดำเนินเรื่องตามลำดับปฏิทิน เหตุการณ์ต่าง ๆ มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไป ซึ่งมีกลวิธีการแต่งที่เป็นขนบหรือจารีตนิยม ประกอบด้วย 3 ส่วน ได้แก่

1. การเปิดเรื่อง ซึ่งมี 2 แบบ แบบแรกเปิดเรื่องโดยมีความนำหรือบทประณามพจน์ คือ บทไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ พระรัตนตรัย เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ เทวดาในพระพุทธศาสนา สรรเสริญพระคุณของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อบ้านเมือง ไหว้พ่อแม่ครูบาอาจารย์ แบบที่สองเปิดเรื่องโดยนำเข้าสู่เนื้อเรื่องทันที

2. การเดินเรื่อง หมายถึง การเล่าเรื่องซึ่งมีความแตกต่างกันไปแล้วแต่เนื้อหาของเรื่องที่เล่า

3. การปิดเรื่อง มี 2 แบบ แบบแรกเป็นการปิดเรื่องด้วยบทส่งท้าย เช่น วรรณกรรมกลอนสวดที่เป็นนิทาน นิยมลงท้ายด้วยการบอกจุดประสงค์ในการแต่งและความรู้สึกของผู้แต่ง แบบที่สองจบด้วยการประชุมชาดก คือ กล่าววาท์วละครไปเกิดเป็นใครในสมัมพุทธกาล ซึ่งจะพบในวรรณคดีนิทานที่มีมาจากชาดกหรือแต่งเลียนแบบชาดก

นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับผลการวิเคราะห์นวนิยายเรื่อง มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ซึ่งศึกษาวิจัยโดย แหวน น้อยคุณ (2549) ที่พบว่า การดำเนินเรื่องของนวนิยายเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร มีการดำเนินเรื่องไปตามลำดับเวลา จนถึงตอนจบจะเป็นการจบเรื่องแบบคลี่คลายปัญหา และจบแบบสุขนานุกรม มีการใช้บทสนทนาช่วยในการดำเนินเรื่อง บางแห่งมีลักษณะเป็นข้อธรรมคำสอน ส่วนกลวิธีการเล่าเรื่อง ผู้นิพนธ์และตัวละครเป็นผู้เล่าเรื่อง โดยเรียงไปตามลำดับเวลา บางครั้งผู้นิพนธ์ได้แสดงความคิดเห็นของตนลงไปด้วย แก่นของเรื่องคือ การแสดงอานุภาพแห่งปัญญาและการใช้ปัญญาควบคู่ไปกับคุณธรรม มีตัวอย่างการใช้

ปัญญาอย่างแยบคาย และมีตัวอย่างการปฏิบัติตามจริยธรรมที่สามารถนำมาปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวันอยู่ตลอดทั้งเรื่อง อย่างไรก็ตามเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนครนี้ แม้จะมีที่มาจากมโหสถชาดก แต่เนื่องจากแต่งเป็นนิยายจึงมีส่วนต่างจากนิทานชาดกโดยทั่วไปบ้าง คือในการเปิดเรื่อง ผู้นิพนธ์ใช้การบรรยายสภาพของมิลินทนครและพระสุบินของพระเจ้าวิเทหราช และนำเสนอปัญหาข้อขัดแย้งของตัวละคร แทนการกล่าวบทประณามพจน์หรือฉากเหตุการณ์ของเรื่อง เพื่อบอกถึงที่มาของการแสดงธรรม

2. ผลการจัดประเภทพระคาถาในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4

ผลการศึกษา พบว่า หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 มีนิทานธรรมบททั้งหมด 94 เรื่อง และนิทานธรรมบท 1 เรื่อง จะมีพระคาถา 1 พระคาถา ดังนั้น หนังสือพระธัมมปทัฏฐกถา จึงมีพระคาถาทั้งหมด 94 พระคาถา ซึ่งจัดแบ่งได้เป็น 8 หมวด ได้แก่ 1) ยมกวรรควรรณา 2) อัปปมาทวรรควรรณา 3) จิตตวรรควรรณา 4) ปุပ္ผวรรควรรณา 5) พาลวรรควรรณา 6) บัณฑิตวรรควรรณา 7) อรหันตวรรควรรณา และ 8) สหัสสวรรควรรณา

การจัดแบ่งพระคาถา ออกเป็น 8 หมวดนี้ เป็นการแบ่งตามแก่นเรื่อง (theme) ในการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า เช่น ยมกวรรควรรณา หรือตอนคู้ จะเป็นการสอนธรรมะในเรื่องของสิ่งที่จะต้องเกิดขึ้นคู่กัน ตัวอย่างเช่น พระคาถาที่ว่า “...ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจผ่องใสแล้วพูดอยู่ที่ดี ทำอยู่ที่ดี ความสุขย่อมไปตามเขาเพราะเหตุที่นั่นเหมือนเงาไปตามตัว...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554, หน้า 49)

“พระคาถานี้สอนให้รู้ว่ามนุษย์เรานี้มีใจเป็นใหญ่ ดังนั้นหากเรามีใจที่บริสุทธิ์ปราศจากความมัวหมองไม่ว่าจะทำสิ่งใด ๆ ก็จะมีความสุขเปรียบเหมือนเงาที่ตามติดตัวเราไปนั่นเอง”

“พระธัมมปทัฏฐกถา” นี้ชื่อเดิมเรียกว่า ปรมัตถโชติกา หมายถึง การอธิบายความธรรมบทแห่งขุททกนิกายในพระสุตตันตปิฎก มีทั้งหมด 8 ภาค คือ (คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552 หน้า 58) ภาคที่ 1 อธิบายความในยมกวรรค ภาคที่ 2 อธิบายความในอัปปมาทวรรค และจิตตวรรค ภาคที่ 3 อธิบายความในปุပ္ผวรรคและพาลวรรค ภาคที่ 4 อธิบายความในบัณฑิตวรรค อรหันตวรรคและสหัสสวรรค ภาคที่ 5 อธิบายความในปาปวรรค ทัณฑวรรคและชราวรรค ภาคที่ 6 อธิบายความในอัตตวรรค โลกวรรค พุทธวรรค สุขวรรค ปิยวรรค และโกธวรรค ภาคที่ 7 อธิบายความในมลวรรค ธัมมัญญวรรค มัคควรรค

ปกิณณกวรรค นiryวรรคและนาควรรค และภาคที่ 8 อธิบายความในต้นทวารวรรค ภิกขุวรรค และพราหมวรรค

ดังนั้น การจัดประเภทของธรรมบทในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 ออกเป็น 8 หมวดนั้น นับว่าสอดคล้องกับการแบ่งพระธัมมปทัฏฐกถาทั้งหมดที่มี 8 ภาค เนื่องจากการแบ่งตามประเภทย่อยพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 นั้นเอง นอกจากนี้ การจัดประเภทของธรรมบทออกเป็นตอน ๆ ยังช่วยทำให้เกิดเป็นระบบในการจดจำเนื้อหา ได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น อันจะทำให้ผู้ศึกษาสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้มากยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่องวิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทและจัดประเภทพระคาถาในหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4 ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะดังนี้

ข้อเสนอแนะในการนำผลการศึกษาไปใช้

1. จากการศึกษาที่พบว่าโครงสร้างหลักของธรรมบทมีส่วนประกอบหลัก 5 ส่วน ได้แก่ 1) การเปิดเรื่อง 2) การยกอุททาหารณ์/การเล่านิทานประกอบ 3) การสรุปเรื่อง 4) การลงท้ายเรื่อง และ 5) การจบเรื่อง นั้น ครูผู้สอนสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการเรียนการสอนเรียงความได้ โดยอาจประยุกต์ใช้เพียง 3-4 ส่วน คือ ถึงการลงท้ายเรื่องก็ได้

2. ผลการศึกษาครั้งนี้สามารถนำไปใช้ในการเรียนการสอนอ่านเรื่องจากภาษาบาลีได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะในการอ่านหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถา เพราะจะทำให้มีความเข้าใจชัดเจนว่าประเด็นสำคัญหรือใจความสำคัญของแต่ละธรรมบทคืออะไร และเรื่องนี้สรุปได้ว่าอย่างไร

ข้อเสนอแนะในการศึกษาวิจัยต่อไป

1. ควรมีการศึกษาหนังสือพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 5-8 เพื่อได้ภาพรวมของธัมมปทัฏฐกถาทั้งหมด

2. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบเกี่ยวกับนิทานชาดกและนิทานธรรมบท

3. ควรมีการศึกษาเพื่อรวบรวมคำศัพท์เกี่ยวกับพุทธศาสนาที่ปรากฏในธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-8

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กุสุมา รัชภมณี. (2547). **กุสุมาวรรณนา 3: ปกรณ์นิทาน**. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง.
- คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2552). **วรรณคดีบาลี (Pali Literature)**.
กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระคำพันธ์์ ผิวกระจ่างและประยูร แสงใส. (2560). การวิเคราะห์พุทธศาสนาผ่านตำนานพระ
ธาตุพนมและพระธาตุเชิงชุม. **วารสารพื้นถิ่นโขงชีมูล**, 3(2), 191–204.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2548). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ชุดคำวัต**.
กรุงเทพฯ: เลียงเชียง.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2551). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ชุดคำวัต**.
กรุงเทพฯ: สถาบันบันลือธรรม.
- พระธรรมปัญญาภรณ์ (สุชาติ ธรรมรัตน์). (2546). **บาลีศึกษา**. เอกสารอัดสำเนาเย็บเล่ม.
- พระธรรมปัญญาภรณ์ (สุชาติ ธรรมรัตน์) และพระมหาทองดี ปญญาวิชโร. (2548).
การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี. กรุงเทพฯ: สำนักงานแม่กองบาลี สนามหลวง
วัดปากน้ำ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2548). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาจิตรการก์ ห้วนนา (2547). **การศึกษาวิเคราะห์ปุ่เถาสอนหลานฉบับล้านนา**
วิทยานิพนธ์ ศศ.ม., มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- พระมหาบูรณะ ชาตเมโธ. (โพธิ์นอก). (2556). **คัมภีร์วิสุทธิมคคคัณฐี: การชำระและการ
ศึกษาวิเคราะห์**. วิทยานิพนธ์ พศ.ด., มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
อยุธยา.
- พระมหาภูษัชวัชร์ เขมทสสี. (สุขเสน). (2558). **ธัมมบทมหาฎีกา: การแปลและการวิเคราะห์**
วิทยานิพนธ์ พศ.ม., มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อยุธยา.
- พระมหาภีร์ฐกรณ อสุมาลี (พินนาวา). (2549). **มาลัยยวัตถุทีปนี: การตรวจชำระและศึกษา
วิเคราะห์**. วิทยานิพนธ์ พศ.ม., มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อยุธยา.
- พระมหาสมลักษณ์ คนธสารโร (สาราภิวงศ์). (2556). **คัมภีร์สมันตภัททิกาอรรถกถาขนาดดวงศ์:
การแปลและศึกษาวิเคราะห์**. วิทยานิพนธ์ พศ.ด., มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย, อยุธยา.

- พระมหาอุตร สุทธิญาโณ (เกตุทอง). (2555). **ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์กัณฑ์ชาตรีตรีอรรถกถา**.
 วิทยานิพนธ์ พศ.ด., มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อยุธยา.
- พัฒน์ เพ็งผลา. (2530). **ชาดกกับวรรณกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ภารดี มหาขันธ์. (2532). **พื้นฐานอารยธรรมไทย**. กรุงเทพฯ: โอ เอส. พริ้นติ้ง เฮาส์.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย.(2551). **พระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 3** (พิมพ์ครั้งที่ 19).
 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2553). **พระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 2** (พิมพ์ครั้งที่ 19).
 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย.(2554ก). **พระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1** (พิมพ์ครั้งที่ 22).
 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย.(2554ข). **พระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 4** (พิมพ์ครั้งที่ 18).
 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มานพ พลไพรินทร์. (2528). **คู่มือบริหารกิจการคณะสงฆ์**. กรุงเทพฯ: ชูติมา.
- วัดศรีโคมคำ (พระเจ้าตนหลวง). (2552). จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสพิธีสมโภชหิรัญบัฏ-
 เครื่องยศสมณศักดิ์พระราชาคณะเจ้าคณะรองชั้นหิรัญบัฏพระอุบาลีคุณูปมาจารย์
 และฉลองสัญญาบัตร-พัทธศพระราชาคณะชั้นสามัญพระสุนทรกิตติคุณ. พะเยา:
 วัดศรีโคมคำ (พระเจ้าตนหลวง).
- วิโรจน์ คุ้มครอง. (2560). **คัมภีร์สุจิตตาสังการ: การปริวรรตการแปลและการวิเคราะห์**.
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: ศูนย์พัฒนาการวิจัย
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมศักดิ์ บุญปู่. (2543). **การศึกษาในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สิริวัฒน์ คำวันสา. (2541). **ประวัติพุทธศาสนาในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- สุกัญญา สุขฉายา. (2557). **วรรณคดีนิทานไทย** (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
 แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุเทพชาติเสถียรวงศ์. (2543). **ประวัติการศึกษาไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- แหวน น้อยคุณ. (2549). การวิเคราะห์นวนิยายเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร. วิทยานิพนธ์
 ศศ.ม., มหาวิทยาลัยรามคำแหง, กรุงเทพฯ.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	พระมหาสิทธิทัศน์ สนเทียนวัด
วัน เดือน ปี เกิด	31 ตุลาคม 2511
สถานที่เกิด	จังหวัดเพชรบูรณ์
วุฒิการศึกษา	พ.ศ. 2545 ค.บ. (การสอนภาษาไทย), มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พะเยา
ที่อยู่ปัจจุบัน	962 วัดศรีโคมคำ ตำบลเวียง อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา
ผลงานตีพิมพ์	พระมหาสิทธิทัศน์ สนเทียนวัด และเปรมวิทย์ วิวัฒน์เศรษฐ์. (อยู่ระหว่างตีพิมพ์). วิธีการนำเสนอเนื้อหาธรรมบทในพระธัมมปทัฏฐกถาแปลภาค 1-4. วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ, 6(2).
รางวัลที่ได้รับ	-

